

NEOLİTİK DÖNEM'DE ŞANLIURFA ve ÇEVRESİ

Hazırlayan: Leyla BOZKUŞ

Danışman: Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İĞDIR/2023

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEOLİTİK DÖNEM'DE ŞANLIURFA ve ÇEVRESİ

Leyla BOZKUŞ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

IĞDIR/2023

TAAHHÜTNAME

Tez içerisinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Leyla BOZKUŞ

ÖZET

NEOLİTİK DÖNEM'DE ŞANLIURFA ve ÇEVRESİ

BOZKUŞ, Leyla

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Danışmanı: Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

Temmuz, 2023, 104 Sayfa

Güneydoğu Anadolu'da son yıllarda yapılan çalışmalar Neolitik Döneme ışık tutmaktadır. Özellikle de Şanlıurfa'da gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları ile birlikte Neolitik Döneme ait merkezlerin bu bölgede yoğun olduğunu ortaya koymuştur. Göbekli Tepe başta olmak üzere Karahan Tepe, Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Nevali Çori, Kurt Tepesi, Sayburç, Hamzan Tepe, Mezraa Teleilat, Taşlı Tepe, Ayanlar Höyük ve Harbetsuvan Tepesi bunlardan bazılarıdır.

Bu tez çalışmasının konusunu Neolitik Dönem'de Şanlıurfa ve Çevresi adlı başlık oluşturmaktadır. Çalışmamızda; Neolitik dönem hakkında genel bilgiler verilmiş olup Neolitik dönem Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak alt başlıklar altında incelenmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem alt başlıkları ayrıca ayrı ayrı işlenmiştir. Daha sonra Şanlıurfa ilinin tarihi, coğrafi konumu ve topografyası anlatılmıştır. Bunun akabinde Şanlıurfa 'da Neolitik dönem, Neolitik dönem florası, Neolitik dönem faunası başlıkları işlenmiştir.

Neolitik Dönem' de Şanlıurfa ve Çevresi adlı tez çalışmamızda bu bölgede kazısı yapılmış ve yapılmakta olan Neolitik Dönem yerleşimleri ele alınarak detaylı bilgi verilmiştir. Daha sonra son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları ile saptanan neolitik yerleşimler belirtilmiş olup ulaşılabilen bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Şanlıurfa.

ABSTRACT

SANLIURFA AND ITS SURROUNDINGS IN THE NEOLITHIC PERIOD

BOZKUŞ, Leyla

Master's Thesis

Department of Archeology

Supervisor: Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

July 2023, 104 Pages

Recent studies in Southeastern Anatolia shed light on the Neolithic Period. Especially with the excavations and surveys carried out in Şanlıurfa, it has been revealed that the centers belonging to the Neolithic Period are concentrated in this region. Some of these are Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Nevali Çori, Kurt Tepesi, Sayburç, Hamzan Tepe, Mezraa Teleilat, Taşlı Tepe, Ayanlar Höyük and Harbetsuvan Hill.

The subject of this thesis is Şanlıurfa and its surroundings in the Neolithic Period. In our study; General information about the Neolithic period has been given and the Neolithic period has been examined under the subheadings as the Pottery Neolithic Period and the Non-Pottery Neolithic Period. The subheadings of the Pottery Neolithic Period were also processed separately. Then, the history, geographical location and topography of Şanlıurfa province are explained. After that, the titles of Neolithic period, Neolithic period flora, Neolithic period fauna in Şanlıurfa were studied.

In our thesis study called Şanlıurfa and Its Environment in the Neolithic Period, detailed information was given by considering the Neolithic Period settlements that were excavated in this region and are still being made. Afterwards, the neolithic settlements identified by the surveys carried out in recent years were specified and the information that could be reached was tried to be included.

Keywords: Neolithic, Pottery Neolithic Period, Sanliurfa.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Son yıllarda Şanlıurfa ilinde yoğun olarak Neolitik dönem üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Neolitik Dönem'i evrelere ayırmak, insanın üretimi ile ilgilidir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, insanlığın üreticiliğe geçiş aşaması ve başlangıcını teşkil eder. Yapılan kazı çalışmaları Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme birçok yenilik katmıştır. Özellikle gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları bu bölgenin yoğun yerleşmelere sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

2000'li yıllarda Prof. Dr. Bahattin Çelik'in yapmış olduğu yüzey araştırmaları Şanlıurfa'da Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait merkezlerin bilinenden daha fazla olduğunu göstermiştir.

Öncelikle tez çalışmam sırasında önerilerle bana yol gösteren desteğini hiçbir zaman esirgemeyen beni yönlendiren ve bilgilendiren tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Bahattin ÇELİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Lisans eğitimim boyunca bana kattıkları bilgi ve birikimlerinden dolayı sevgili hocam Prof. Dr. Mehmet ÖNAL'a, Yrd. Doç Dr. Hacer ÇORUH KURT'a, Arş. Gör. Muharrem ORAL'a, Doç. Dr. Yusuf ALBAYRAK'a, , Arş. Gör. S. İrem MUTLU'ya, yüksek lisans hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK'e, arkeolog arkadaşım Baran İRİM'e, Buket ASLAN'a, teşekkür ederim. Hayatım boyunca hep yanımda olan desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Leyla BOZKUŞ

İĞDIR/2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
HARİTALAR DİZİNİ	vii
RESİMLER DİZİNİ	viii
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
2. NEOLİTİK DÖNEM	3
2.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem.....	3
2.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA).....	4
2.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB).....	5
2.2. Çanak Çömleklili Neolitik Dönem	7
3. ŞANLIURFA	9
3.1. Coğrafi Konumu ve Topografyası	9
3.2. Tarihçesi	10
3.3. Şanlıurfa'da Neolitik Dönem	11
3.4. Neolitik Dönem Faunası.....	13
3.5. Neolitik Dönem Florası	14
4. ŞANLIURFA ve ÇEVRESİNDE KAZILARI YAPILMIŞ ve YAPILMAKTA OLAN NEOLİTİK MERKEZLER	16
4.1. Nevali Çori	16
4.2. Göbekli Tepe	20
4.3. Yeni Mahalle.....	25
4.4. Harbetsuvan Tepesi	29
4.5. Karahan Tepe.....	33

4.6. Akarçay Tepe	36
4.7. Sefer Tepe	38
4.8. Mezraa Teleilat	40
4.9. Gürcütepe	43
4.10. Sayburç	45
5. ŞANLIURFA ve ÇEVRESİNDE YÜZEY ARAŞTIRMALARI ile SAPTANAN KAZISI YAPILMAMIŞ NEOLİTİK MERKEZLER	48
5.1 Taşlı Tepe	48
5.2. Kurt Tepesi (KUÇA GURA)	49
5.3. Ayanlar Höyük	51
5.4. Hamzan Tepe	53
5.5. Kocanizam Tepesi	54
6. SONUÇ	56
KAYNAKLAR	61
HARİTALAR	75
TABLolar	77
RESİMLER	79
ÖZGEÇMİŞ	105

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

C14	Karbon 14
Cm	Santimetre
Çev	Çeviren
Çiz	Çizim
Edt	Editör
EPPNB	Erken Pre –Pottery Neolithic B (Erken Çanak Çömleksiz Neolitik B)
Fig	Figür
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GPPNB	Geç Pre –Pottery Neolithic B (Geç Çanak Çömleksiz Neolitik B).
Km	Kilometre
KYAM	Koyu Renkli Açıklı Gelenek
Lev	Levha
MMetre
M.Ö	Milattan Önce
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OPPNB	Orta Pre –Pottery Neolithic B (Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B).
PPN	Pre -Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik).
PPNA	Pre –Pottery Neolithic A (Çanak Çömleksiz Neolitik A).
PPNB	Pre –Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik B)
Res	Resim
S	Sayfa
TAÇDAM	Çevre Değerlendirme ve Araştırma Merkezi
Vd	Ve diğerleri
Yak	Yaklaşık

HARİTALAR DİZİNİ

	Sayfa No
Harita 1: Şanlıurfa haritası,.....	75
Harita 2: Urfa Bölgesinde Tespit Edilen Neolitik Yerleşimler	75
Harita 3: Şanlıurfa bölgesinde bulunan Neolitik merkezlerin yerleri.....	76
Harita 4: Harbetsuvan Tepesi 2017 (kırmızı), 2018 (mavi) ve 2019 (siyah) yıllarında kazı çalışmaları yapılan alanlar (2019 Yılı Kazı Raporu).....	76

RESİMLER DİZİNİ

	Sayfa No
Resim 1: Nevali Çori dikdörtgen yapılar.....	79
Resim 2: Karahan Tepe'den Kazıma Tekniği ile Yapılmış Hayvan Figürleri	79
Resim 3: Nevali Çori'de bulunmuş başın üst kısmı tahrip olmuş 29 cm heykel..	80
Resim 4: Nevali Çori, yılan betimlemeli baş.....	80
Resim 5: Nevali Çori kireçtaşından yapılmış, bileşik figürlü dikilitaş	81
Resim 6: Nevali Çori II ve III nolu Kült Yapıları.....	81
Resim 7: Göbekli Tepe, Güney Yamaçtaki Ana Kazı Alanı	82
Resim 8: Göbeklitepe Yerleşim Planı.....	82
Resim 9: Göbeklitepe Kazı Alanlarının Şematik Mimarî Planı	83
Resim 10: Göbekli tepe D Mekânı	83
Resim 11: Göbekli Tepe 9 nolu dikilitaş	84
Resim 12: Göbekli Tepe aslanlı taş	84
Resim 14: Yeni Mahalle genel Görünüm	85
Resim 15: Urfa Heykeli.....	86
Resim 16: Şanlıurfa Tektek Dağları Harbetsuvan	86
Resim 17: Harbetsuvan Tepesi, batı yamacı, dikdörtgen yapılar	87
Resim 18: Harbetsuvan Tepesi K-11 açmasındaki mekânın giriş bölümü	87
Resim 19: Keçili Köyü Karahan Tepe doğudan görünüm.....	88
Resim 20: Harbetsuvan Tepesi K-11 açması ve giriş bölümü,	88
Resim 21: Karahan Tepe, tepe noktadaki tümülüs kalıntıları.....	89
Resim 22: Karahan Tepe üstü kısmen kapalı sarnıç	89
Resim 23: Kanallı sarnıç	90
Resim 24: Karahan Tepe, Müze bahçesinde bulunan küçük yılan figürlü megalit	90
Resim 25: Karahan Tepe, yılan derisi.....	91
Resim 26: Karahan Tepe'nin çıkarılmaya hazır megalit örneği.	91
Resim 27: Karahan Tepe tamamlanmamış megalit örneği.....	92
Resim 28: Akarçay Tepe kuzeybatıdan genel bir görünüm.....	92
Resim 29: Akarçay Tepe Izgara Planlı N Yapısı Tabaka 11	93

Resim 30: Sefer Tepe genel görünüm.....	93
Resim 31: Sefer Tepe T biçimli dikilitaş gövde parçası,	94
Resim 32: Sefer Tepe bir sütun.....	94
Resim 33: Sefer Tepe’de yer alan in-situ megalit başı örneği.....	95
Resim 34: Mezra Teleilat Höyüğü’nün havadan genel bir görünümü.....	95
Resim 35: Mezra Teleilat Höyüğü’nün esas kazı alanının havadan görünümü,	96
Resim 36: Mezraa Teleilat 3. evre insan heykelciği.....	96
Resim 37: Mezraa-Teleilat buluntusu kemik olta kancası.....	97
Resim 38: Höyükler topluluğu Gürcütepe’nin kuzeyden kuş bakışı görünümü resmin sol yarısında yapılar ve ağaçların yer aldığı Gürcütepe II, Resmin sağ yarısında, bir çiftlikle beraber Gürcütepe III.....	97
Resim 39: MÖ 9. binyıla tarihlenen, sütunlar için olası nişleri olan bankı gösteren Sayburç’taki ortak yapı.....	98
Resim 40: Sayburç, sekinin içine oyulmuş iki erkek figürü ve profilden işlenmiş leoparları içeren sahne.....	98
Resim 41: Taşlı Tepe, boğa başı	99
Resim 42: Taşlı Tepe, buluntu merkezindeki tahrip edilmiş megalit parçaları	99
Resim 43: Taşlı Tepe’den köy evinin önüne getirilen megalit parçaları	100
Resim 44: Sumaklı Köyü Kurt Tepesi yerleşiminin güneyden görünümü.....	100
Resim 45: Kurt Tepesi’nden T-biçimli dikilitaşın çıkartıldığı kaçak kazı klanı	101
Resim 46: Kurt Tepesi, Şanlıurfa Kösecik Köyü’nde Ele Geçen T-Biçimli Dikilitaşlar,	101
Resim 47: Kurt Tepesi yerleşimi kravatlı ve chevron motifli dikilitaş.....	102
Resim 48: Hamzan Tepe çukur alanın genel görünümü.....	102
Resim 49: Hamzan Tepe T Biçimli Stel	103
Resim 50: Şanlıurfa Kocanızam Tepesi, kuzeyden görünümü.....	103
Resim 51: Şanlıurfa Kocanızam Tepesi T-biçimli dikilitaş parçası örneği	104

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa No
Tablo 1: Neolitik merkezlerin dönem ayrımı	77
Tablo 2: Neolitik merkezlerin T dikilitaş buluntu ve sivil yapı durumu	78

1. GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde bulunan Şanlıurfa, doğuda Mardin, kuzeydoğuda Diyarbakır, kuzey batıda Adıyaman, batıda Gaziantep ve güneyde Suriye toprakları ile çevrelenmiş bir sınır şehridir. Şanlıurfa, coğrafi özelliği nedeniyle üzerinde birçok bağımsız devlet ve beyliğin kurulmuş olduğu, değişik kültürel oluşumların kaynaştığı bir yerleşim olmuştur. Doğu'yu Batı'ya bağlayan ticarî ve askerî yolların kesiştiği kavşak noktasında bulunması, stratejik öneme sahip bir kent olmasını beraberinde getirmiştir. Bu özelliğinden dolayı, tarihi gelişim sürecinde, üzerinde birçok bağımsız devlet ve beylik kurulmuş, birçok uygarlığa beşiklik etmiştir.

Şanlıurfa İlinin verimli arazileri, ovaları ve zengin su kaynağına olan Fırat Nehrine sahip olmasıyla, yüzyıllardır “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan bu bölgeyi beslemektedir.

Şanlıurfa İli, verimli araziler, ovalar ve zengin su kaynaklarına sahip olmasından dolayı coğrafi olarak stratejik bir öneme sahiptir. Şanlıurfa ili tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yaparak, tarihi ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı birçok kültür ve medeniyeti etkilemiş ve etkilenmiştir. Şanlıurfa'da bugüne kadar yapılmış ve devam etmekte olan arkeolojik kazı çalışmaları söz konusudur.

Bu kadar zengin bir kültüre sahip olan Şanlıurfa'da yapılan arkeolojik araştırmalarda bu bölgenin 12 binyıllık bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Şanlıurfa içerisinde bulunan Paleolitik, Neolitik, Tunç Çağı ve İslami Dönem eserlerinin her biri kendi içinde önemli kanıtlar sunarak geçmiş hakkında günümüze ışık tutmaktadır.

Tez çalışmamızın öncelikli amaçlarından biri genel hatlarıyla neolitik dönem hakkında bilgi vererek akabinde, Şanlıurfa ilinin konumu ve topografyası, tarihçesi, Neolitik Dönem hakkında bilgilere yer verdikten sonra Neolitik Dönem Fauna ve Florası üzerinde durulmuştur. Akabinde Şanlıurfa ve çevresindeki kazıları yapılmış ve yapılmakta olan Neolitik Dönem yerleşimlerine detaylı olarak yer verilmiş olup son olarak yüzey araştırmaları ile saptanan Neolitik Dönem yerleşimleri verilmiş olup ulaşılabilen bilgilere yer verilmiştir.

Tez çalışmamız 6 ana bölümden oluşur. Çalışmanın **I. Bölüm**'ünü giriş oluşturur. Bu bölümde konuyla ilgili kısa bilgiler verilmiş olup tez çalışmamızın amacı ve önemi üzerinde durulmuştur.

II. Bölüm'de Neolitik Döneme değinilmiş ve bu dönem alt başlıklar altında anlatılmıştır. Çalışmamızın dönemini oluşturması açısından bu dönemi anlamak ve kendi içerisinde iki farklı evreye ayrıldığı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

III. Bölüm'de Şanlıurfa başlığı adı altında Şanlıurfa ilinin coğrafi konumu ve topografyası, tarihçesi, Neolitik Dönem, Neolitik Dönem flora ve faunasına değinilerek genel hatlarıyla Şanlıurfa bölgesi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

IV. Bölüm'de Şanlıurfa ve çevresinde kazıları yapılmış ve yapılmakta olan Neolitik Dönem Yerleşmeleri adı altında bu döneme ait merkezlere değinilmiştir. Bu merkezler hakkında detaylı bilgi vermeye çalışılmıştır.

V. Bölüm; Şanlıurfa ve çevresinde yüzey araştırmaları ile saptanan Neolitik Dönem Yerleşmeleri başlığı altında bu döneme ait merkezlere değinilmiştir.

VI. Bölüm; Sonuç bölümünü oluşturmaktadır. Şanlıurfa ve çevresindeki kazısı yapılmış ve yapılmakta olan ve de yüzey araştırmaları ile saptan merkezlerle ilgili sonuç oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmamızın sonunda konuya ilişkin kullanılan kaynaklar, merkezler ile ilgili haritalar, resimler ve fotoğraflara yer verilmiştir.

2. NEOLİTİK DÖNEM

Modern toplumun temeli olan Neolitik Çağ, diğer bir deyişle Cilalı Taş Devri insanlık tarihindeki en önemli kırılma noktalarından birini oluşturur. Neolitik Dönem ile Endüstri Devrimi'ne kadarki süreçte egemen olan toplum düzeninin temelleri atılır ve insanların düşünüş dünyalarında ve yaşam biçimlerinde belirgin bir dönüşüm yaşanır. M.Ö. 10 binli yıllarda başlayan yerleşik hayat tarım ve hayvancılık gibi beslenmeye ilişkin yeniliklerin değil aynı zamanda toplumsal yaşamda da önemli değişimlerin ortaya çıktığı bir süreçtir. Avcılık ve toplayıcılık hala beslenmede esas girdiyi oluşturmaya devam etmektedir.

Yaklaşık olarak M.Ö. 7. binyıldan itibaren insanlığın yaşamında önemli bir dönüşüm daha yaşanır ve beslenme alışkanlıklarında köklü bir değişikliğe işaret eden çanak çömlek ortaya çıkar ve hızla yaygınlaşır. Neolitik Dönem Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem olarak iki bölümde ele alınmaktadır.

2.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

Bu dönemde, tahıla dayanan bir yaşam biçiminin, avcılığın ve toplayıcılığın yerini aldığı pek bilinmiyordu. Bu sebeple araştırmalar, öncelikle doğal çevrenin kısıtlı olduğu kurak ve yarı kurak bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Filistin, ilk araştırmanın odak noktasıydı; Natuf ve Kebaran gibi Neolitik Çağ'a zemin hazırlayan kültürel alanların tespit edilmesi dikkatleri Güney Levant bölgesine çekti. Eriha kazıları ile birlikte Neolitik dönemin ilk evrelerinde çanak çömleğin olmadığı bir dönem olduğunu ve daha önemlisi bu dönemde eski bir tarih için ihtişamlı sayılabilecek büyük yapıların varlığını ortaya koymuştur.¹

Kenyon tarafından Eriha kazılarında Pre-Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik) olarak tabakaları adlandırmıştır. Pre-Pottery Neolithic A ve B olarak

¹ Mehmet Özdoğan, "Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları", *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, ed. N. Başgelen, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007c, 16.

birbirinden ayırmıştır. PPNA (Çanak Çömleksiz Neolitik A) eski tabakalar ve PPNB (Çanak Çömleksiz Neolitik B) yeni tabakalar olarak kısaltılmıştır.²

Araştırmamızda göreceğimiz PPNA ve PPNB kısaltmaları buradan gelmektedir. Neolitik Çağ'ın başından sonuna kadar çanak çömlek Anadolu'dan Filistin'e kadar Doğu Akdeniz bölgesi ile temas halindeydi, bölgesel farklılıklar olsa da nispeten ortak bir gelişme kanunu izlediler.³

2.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA)

Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki PPNA yerleşimlerinin yaşam tarzı, sosyal yapısı ve yerleşim düzeni yeni bir gelişimin başlangıcı değil, uzun bir gelişim sürecinden sonra oluşan yerleşik kurallara sahip olgun bir sistemdir.

PPNA kültürünün gelişim sürecini tamamlayan farklı bir bölge aranılmış, ancak şimdiye kadar Anadolu Yarımadasında da PPNA kültürünün öncüsü kabul edilen herhangi bir merkezi tespit edilememiştir.⁴

Çanak Çömleksiz Neolitik A, Levant'da yapılan araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinde mimari, yuvarlak ve oval planlı yapılardan oluşmaktadır. Mimari de kullanılan kilin yanı sıra ağaç ve kamış sık ek malzeme olarak kullanılmıştır. Yapılar birbirlerine yakın konumda yapılmışlardır. Oval yapıların çoğu çukur tabanına yerleştirilmiştir. Yapıların üstleri hasırla kaplanmışlardır. Isıtma ve yemek pişirme de kullandıkları ocakları genellikle konutların içine yapmışlardır.⁵

Ayrıca bu evreye ilişkin yuvarlak planlı yapılar haricinde kamu yapısı olabilecek yapıların da var olduğu belirtilmektedir. Bu yapılar hem program hem de teknoloji bakımından farklılık gösterir. Yapımında büyük bir iş gücü gerektiren bu yapılar anıtsal

² Klaus Schmidt, *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, Çev. R. Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 36.

³ Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleksiz Neolitik", *Arkeoatlas Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, ed. N. Karul, Doğan Burada Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2011, 58.

⁴ Mehmet Özdoğan, "Bazı Genellemeler – Öngörüler", *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı - Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007d, 446.

⁵ Günay Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Mayıs, 2018, 13.

niteliktedir. Bu dönemde sosyokültürel bir önem arz eden ölü gömme ritüelleri de görülmekte ve Erken Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde avcı-toplayıcı yaşam biçimi görülmeye devam etmektedir.

Çanak Çömleksiz Neolitik insanların yeme alışkanlıklarına bakıldığında iri taneli tahıllar (yabani) ve türlü kuşları tükettikleri bilinmektedir. Göbekli Tepeden bildiğimiz devasa yapıları yapan bu insanların sanat eserleri çoğunlukla kil ve taştan ağırlıklı olarak yaptıkları insan ve hayvan formundaki heykelciklerdir. İnsan figürünü olarak ağırlıklı olarak kadın figürünü yaptıkları bilinse de yeni yapılan kazılar neolitik insanların ağırlıklı olarak fallus ve erkek heykelciklerini daha ağırlıklı olarak yaptıkları düşünülmektedir.⁶

2.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)

PPNB dönemi, bazı merkezlerde PPNA döneminden sonra kesintili ya da kesintisiz olarak devam etmektedir. Yaklaşık olarak MÖ 8800'lerde başlayarak yaklaşık 2 bin yılı aşan gelişkin bir kültür evresidir. Kendi içinde de Erken (EPPNB), Orta (OPPNB) ve Geç (GPPNB) olarak üç evreye ayrılmaktadır. Bu değişiklikler özellikle yontmataş endüstrisinde belirginleşen değişimlere dayanarak belirlenmektedir.⁷ PPNB evresinde taş alet olarak bipolar çekirdek ve Byblos uçları en dikkat çeken taş aletlerdir.⁸

PPNB Dönemine bakıldığında orta ve geç evreleri PPNA'nın kapsadığı alandan daha büyük olduğu görülmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) yaşam biçiminden Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) yaşam şekline geçiş, köylerin büyümesi, yeni inanç sistemleri, uzak mesafelerde ticaret, evcilleştirmenin ilk adımları ile devam etmiştir.⁹

⁶ Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, 13.

⁷ Ali Umut Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 10.

⁸ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, (2011), 13.

⁹ Aslı Erim, Mehmet Özdoğan, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007,68.

PPNB Döneminin yapılanmasına bakıldığında, orta ve geç evrelerinin PPNA'nın kapsadığı alandan çok daha büyük olduğu görülmektedir. Özellikle Suriye ve Anadolu'da yoğun araştırılmamış alanlar göz önüne alınırsa bu alan, PPNB dönemi için umulandan daha da yoğun bir yerleşime sahne olmaktadır. PPNB'nin çekirdek alanı her ne kadar tartışmalı gözükse de, birçok araştırmacı, PPNB'nin birçok özelliklerinin kronolojik ve coğrafi olarak kuzeyden güneye doğru yayıldığını kabul etmektedir.

Bir geçiş aşaması olarak, EPPNB aşaması, dairesel düzlemsel yapılardan dikdörtgen ve multiloküler yapılara geçişi gösteren dairesel ve açısız-eliptik yapılardan oluşur. Bu yapıların ortaya çıkmasıyla malzemeler gelişim göstermiş ve Geç PPNB döneminde kült yapılarında bir gelişim görülmüştür. Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B (OPPNB) gelişmiş dörtgen yapıların ortaya çıktığı merkezler Doğu Anadolu ve Kuzey Levant'ta daha çok görülmektedir.¹⁰

Bu evrede et tüketimi artarak avlanan et miktarını aşmıştır. Statü eşyalarının miktarında da artış görülmektedir. Sosyokültürel yaşamlarında en önemli durum cenazeler başta olarak inanış ve merasim uygulamalarına ait verilerin belirginleştiği bir aşamadır. Bu dönemde görülen özellikler daha da gelişerek devam etmiş; nişli duvarlar, üzeri bezemeli dikilitaşlar, duvarlar boyu uzanan sekiler ve sönmüş kireç taşından yapılmış tabanlar en seçkin özellikleridir.

PPNB döneminde dikdörtgen planlı, hücreli düz çatılı binalar (Resim1) ortaya çıkmaya başladı. Yerleşimler önceden planlanıp tasarlanarak oluşturulmaya başlanmıştır. Yapı malzemelerinde tekniksel yönden ilerleme görülmektedir. Bölgeye göre kullanılan malzemeler değişiklik göstermektedir. Binaların iç tasarımı, yerleşimi ve kullanımını açısından da önemli gelişmeler kaydedilmiştir.¹¹ Geç Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ile birlikte kült yapılarında da ilerleme görülmektedir. PPNA için belirtilen meziyetler gelişip sürmüştür.

PPNB dönemi içerisinde ölü kültü PPNA'ya göre gelişmiş, gömü biçimleri ve kafataslarına işlemlerinin çeşitlendiğini göstermektedir. Yine bu dönemde ölü hediyesi

¹⁰ Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*,11.

¹¹ Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, 2018, 14.

niyeti ile bırakılan nesnelerin çeşitliliği, toplumun içerisindeki sınıf veya rolleri yansıtıyor olmalıdır.¹²

Büyük ve kalabalık yerleşimler terk edilmeye başlanmıştır. Bunların yerini küçük boyutlu yerleşimler almaya başlamıştır. Bu yerleşimler tarımsal faaliyetlere uyumlu sulak bölgeler üzerine kurulmuşlardır. Erken dönem anıtsal mimarisi ortadan kalkmış yerini basit yapılara bırakmıştır. Kilden yapılan kap-kacak üretiminde artış yaşanmıştır. Besinler yüksek ısı ve sulu olarak pişirilmeye başlanmıştır. Sosyal yaşantıda da değişiklikler oluşmuştur. Bu değişimlerin arasında bireylerin toplum içindeki konumları, yeni iş dallarının ortaya çıkışı, iş bölümü yer almaktadır.

Kilden çanak çömlek yapımının yanı sıra figür üretimi de önemli yer tutmaktadır.¹³

2.2. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

Neolitik köy toplumlarının geçim kaynağı olan tarımsal üretimin her zaman avcılık ve toplayıcılığa göre daha disiplinli bir emek gerektirdiği görülmüştür. Bununla birlikte, tarımsal üretimin ritmi, insanların yoğun tarım mevsimi dışında erkekler için hala yeterli zaman bırakmaktadır. Bu boş zamanda da insanlar başka işlerle uğraşma olanağını bulabilmişlerdir. Böylece kadınlar tarafından yapılan çömlekçilik ve dokumacılık ortaya çıkmıştır.¹⁴

M.Ö 7 bin yıllarından itibaren Neolitik Çağ'da çanak çömlek yapımı başlamıştır. Bu yeni endüstrinin insan düşünüşü ve bilimin başlangıcı açısından önemi büyüktür. Çünkü çanak çömlek yapımında insan, kimyasal değişimi belki de bilinçli olarak ilk kez kullanmıştır. Kilin belirli işlemlerden geçirilip biçimlendirilmesinden sonra ateşte pişirilerek sertleştirilmesiyle elde edilen kap kacağın yaşama girişinin önemi, basit bir teknolojik gelişmenin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bu değişim çiftçi-köy yaşam şeklinin kurumsallaşmasını ve üretime dayalı bir yaşamı temsil etmektedir.

¹² Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, 2018, 16.

¹³ Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, 15.

¹⁴ Mehmet Özdoğan, *Çanak Çömlekli Neolitik*, (Ed: N Karul). Arkeoatlas – Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. Doğan Burada Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2011a, 78.

Bu dönemin sonlarında avcılık, artık beslenme için yaşamsal önemde olmaktan çıkmıştır. Bu durum, başta buğday ve arpa olmak üzere mercimek ve baklagillerin yoğun bir şekilde ekildiğini ve biyoçeşitliliğinin arttığını göstermektedir.

Yağmura bağlı kuru tarım yapılmaktadır. Sulama sistemi yoktur ve saban, döven gibi tarım aletleri bilinmemektedir. Tohumlar toprağa delikler açılarak ekilmekte, hasat çakmak taşından yapılan oraklarla biçilmekte ve tahıl, taş dibeklerde öğütülmektedir. Yine bu dönemde yük ve binek hayvanlarının halen evcilleşmemiş olduğunu unutmamak gerekir.

Bu dönemde evler taş temelli, toprak duvarlı ve muhtemelen yeni binalarla inşa edildi. Bazı yerleşim yerlerinde evler yan yana inşa edilmiştir. Evin ayrı bir oturma odası, yatak odası, çalışma odası, bodrum katı, atölye, mutfak ve avlusu vardır. Jericho ve Jarmo gibi yerleşim yerlerinin etrafına duvarlar örüldü. Bu kaleler derin siperlerle çevrilidir. Burada önemli bir faktör, kalenin inşasında toplu emeğin kullanılması ve ilerici toplumsal örgütlenmenin varlığıdır.

Bu dönem yerleşimlerinden bazıları 5 ilâ 10 bin kişilik nüfusa sahiptir. Neolitik Çağ'ın sonuna doğru ölümlerin evin tabanına gömülmesi âdeti ortadan kalkmış ve ölümler yerleşim yerinin dışına gömülmeye başlanmıştır.

Bu çağın başında insanlar, çömlek yapmak için kili nasıl kalıplayacaklarını ve ateşleyeceklerini bilmiyorlardı. Günlük eşyaları yapmak için tahta ve taş oyuyorlardı. Bu dönemde daha sonra kile elle şekil vermeyi, eserlerini ateşte pişirmeyi öğrendi ve çanak çömlek yapmaya başladı. Önemli bir adım da günlük işlere büyük kolaylık getiren çanak çömlek üretimidir. Çanak çömlek yapımına geçiş, sıvıların, katı gıdaların ve tahılların evde saklanması ve pişirilmesini kolaylaştırdı. Tahıl üretimi ve depolanması konusunda güvenilir adımlar atıldı.¹⁵

¹⁵ Özdoğan, *Çanak Çömlekli Neolitik*, 80-81.

3. ŞANLIURFA

3.1. Coğrafi Konumu ve Topografyası

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Şanlıurfa, 37 49' 12"- 40 10' 00" doğu meridyeni ile 36 41" 28"- 37 57' 50" kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Şanlıurfa; doğusu Mardin, kuzeyi Adıyaman, batısı Gaziantep, kuzeybatısı Diyarbakır illeri ile çevrilidir.¹⁶

Batısında Fırat Nehri, doğusunda ise Şavelet Irmağı ile sınırlandırılmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kesimindedir. Büyük bölümü fazla yükseltisi olmayan ve deniz seviyesinden ortalama 500-950 m arasında değişen düzlüklerden oluşmaktadır. Suriye'nin kuzeyindeki düzlüklere ve Fırat Vadisine doğru gittikçe alçalan bu düzlüklere Şanlıurfa Platosu denmektedir. Büyük ovalar ilin güneyindedir. Sıra tepeler oldukça fazladır ve bunların arasından batıdan doğuya doğru sıralanan Suruç, Harran ve Viranşehir Ovaları yer alır. Şanlıurfa'nın yüzölçümü 18.584 km²'dir ve Türkiye yüzölçümünün %3'üne eşdeğer bir orandadır. Şanlıurfa bu yüzölçümüyle Türkiye'nin 7. büyük Şehri ve ortalama yükseltisi 518 m'dir (Harita. 1). Siverek ve Diyarbakır sınırında olan Karacadağ; sönmüş bir volkanik dağ olup yapısı bazalt olup bölgenin su kaynaklarını beslemektedir. Dağın yüksekliği 1919 m'dir.¹⁷

Şanlıurfa'nın içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi, Amanos Platosu ve Toroslar Güneydoğu Platosu önünde Suriye Platosu'na doğru eğimli, aynı topografya ile dikkat çeken basamaklı yaylalar bölgesi olarak tanımlanabilir. Tarih boyunca bu bölge birçok medeniyeti birbirine bağlayan doğal bir yol olmuştur. Bu yollar boyunca toplumlar ya birbiriyle savaşmış ya da barış içinde ticaret yaparak kültür alışverişi yapmışlardır. Bu alan gelişkin büyük kültürlerin verimli alanları olduğu kadar ilk etkili tarım faaliyetlerinin de gelişim alanı olarak da bilinmektedir. Hilal biçimli bu bölge "Verimli/Bereketli Hilal" olarak adlandırılmaktadır.¹⁸

¹⁶ A. Cihat Kürkçüoğlu ve S. Sabri Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2017,15.

¹⁷ Ali İlaslan ve Zeynep Nida Yıldırım İlaslan, *Geçmişin İzinde Şanlıurfa Paleolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne Arkeolojik Yerleşimler*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 2019, 18.

¹⁸ İlaslan ve Yıldırım İlaslan, *Geçmişin İzinde Şanlıurfa Paleolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne Arkeolojik Yerleşimler*, 18.

Neolitik yerleşim yerlerinden biri olan Şanlıurfa, orijinal yerleşimin ayrılmaz bir parçasıdır. Uygun iklim koşulları, tatlı su kaynakları, geniş bir ekonomik bölge ve yeterli koruma önlemleri temelinde kurulmuş ve gelişmiştir. Binlerce yıl önce kurulan yerleşim yerlerinin ayakta kalabilmesi, yeni oluşan etkenlere uyum sağlamakla mümkün olmuştur. Tüm coğrafi faktörleri değerlendirebilen bir grup tarafından kurulan yerleşim yerleri uzun vadeli sağlıklı yaşam sağlayabilirken, bazı coğrafi faktörlerin unutulması veya hafife alınması sağlıklı yaşamlara yol açmaktadır. Düşmüş bir koloni ortaya çıkıyor. Sağlıksız yerleşimler kısa süre sonra işlevini kaybedebilir ve yok olabilirken, diğerlerinin hayatta kalma olasılığı kesinlikle daha yüksektir.

3.2. Tarihçesi

Şanlıurfa bölgesi tarihöncesi araştırmalarına bakıldığında, Gautier'in 1894 yılında Birecik ilçesinin Surtepe ve Yelvez arasındaki bölgede bulunduğu Paleolitik Çağa ait (M.Ö. 60 bin-10 bin) bir el baltası ile başlar. 1946 ve 1952 yıllarında araştırma yapan Kılıç Kökten, Siverek merkezindeki bir höyükte Kalkolitik Çağ Çanak Çömlekleri ile bazalt taşından yapılmış cilalı bir balta; Bozova ilçesi yakınındaki Gölbaşı yöresinde küçük el baltaları ve yonga aletler bulmuştur. Ayrıca Kökten, Gautier'in araştırma yaptığı bölgede Paleolitik Çağa ait başka aletlerde bulmuştur. Kökten tarafından 1952 yılında yapılan araştırmalarda 901 adet bilinen mağara ve kaya sığınağı bulunduğu 217'sinin yapay, 684'ünün doğal olduğu belirtilmektedir. Kökten, Birecik'in hemen kuzeyinde "gerçek dilgi aletler" ve Birecik kuzeyinde, Bozova yöresinde ise çakmaktaşı yataklarını keşfetmiştir. Çeşitli höyüklerden yaptığı buluntular arasında Halaf seramiği, Amuk I ve II çanak çömleklerine de parçalarına değinerek bir Asur tabletini ile Sultantepe'den gelme çeşitli idol tiplerinden söz etmiştir.¹⁹

Şevket Aziz Kansu, William Brice'in 1947 yılında Şanlıurfa-Siverek çevresinde bir kaç Alt Paleolitik alet bulunduğunu belirtmiştir. Kansu, bu aletleri Acheut tipi el baltası ve Calton tipi birkaç yonga alet olarak tanımlamaktadır. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halet Çambel, Chicago Üniversitesi'nden Prof. R. Braidwood başkanlığında oluşturulan "Tarihöncesi Karma Projesi" ile Şanlıurfa ili

¹⁹ A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, (Ed.) Cihat Kürkçüoğlu vd., 2002, 114.

sınırları içinde 22 buluntu yeri tespit edilmiştir. Bunlardan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası yerleşmelerinde Prof. Bruce Howe yönetiminde araştırma ve kazı çalışmaları yapılmıştır. “Tarihöncesi Karma Projesi” araştırmaları, Şanlıurfa bölgesinin tarımcı köy topluluklarının en eski bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.²⁰

1983-1991 yılları arasında Hilvan İlçe sınırları içinde bulunan Nevali Çori’de yapılan kazılar da 11.500 yıl önce insanların yaptığı ilk evler bulunmuştur. İlk kez tarım yaparak buğday ve mercimek ürettikleri görülmektedir. Yeni bir gündem oluşturan “T” şeklinde üzerinde hayvan kabartmaları olan taş steller bulunması, dünyadaki ilk tapınak kalıntılarını göstermektedir. Daha sonra 1995-2015 yılları arasında Urfa’ya 18 km mesafedeki Göbeklitepe kazısında 12.000 yıl öncesine ait devasa büyüklükte yuvarlak planlı, içerisinde 12 adet “T” şeklinde taş steller görülen ilk tapınak olarak adlandırılan yapılar keşfedilmiştir. Bunların üzerindeki hayvan kabartmaları en eski resim örnekleridir. 1996 yılında Balıklıgöl’ün arkasında bulunan “Urfa Adamı” ve arkeolojik malzemelerin günümüzden önce 13.500 yıl öncesine ait olduğu kesinleşerek, uygarlık tarihinin Şanlıurfa’da başladığını göstermektedir.

Bölgenin halkı M.Ö. 1.binde Subarlardır, aynı dönemlerde bölge Aramilerin istilasına uğramıştır. M.Ö. 612 yılına kadar Asur egemenliğindedir. Daha sonra Med hâkimiyetine girer ve M.Ö. 552-332 yıllarında Perslere geçer. M.Ö. 332-312 yıllarında Makedonyalıların eline geçen Şanlıurfa, İskender’den sonra Seleukoslarda kalır. M.Ö. 302 yıllarında ise Seleukos Nikator tarafından Urfa’ya “Suları Bol” manasına gelmekte olan ‘Edessa’ ismi verilmiştir.²¹

3.3. Şanlıurfa’da Neolitik Dönem

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda akılda birçok soru işareti bulunduran Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin en erken safhalarının ele geçmesiyle devrim niteliğinde gelişmeler gösteren süreçlerden biridir. Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme yön veren; Hasankeyf Höyük, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Çayönü, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Şanlıurfa Yeni Mahalle, Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe ve Kurt Tepesi

²⁰ Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, 114.

²¹ A. Cihat Kürkçüoğlu ve S. Sabri Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2017, 114.

gibi yerlerin keşfedilmesi Bereketli Hilal olarak bilinen bu bölgenin önemini bir kat daha artırmaktadır (Harita 3). Bu yerleşmeler erken dönemlerde, daha çok avcı-toplayıcı bir girdiye dayalı yaşam şeklini benimsemişlerdir.

Avcılıkta, Natufian dönemde bilinen “Ceylan Avı Geleneği” ve bununla ilişkili olan çakmaktaşıdan yapılan alet türlerinin artması, böyle bir yaşam şeklinin hemen hemen 1000 yıl boyunca kült yapılarının inşa edilerek sürmesini sağladığı düşünülmektedir. Bu bölgede olasılıkla M.Ö. 9. bin yılın sonlarına doğru bu tarz yerleşimlerin üstleri toprak ile örtüldükten sonra terk edilmiştir, düzlüklerde, ovalarda ve su kenarlarında ilk tarımcı toplulukların yaşadığı merkezler kurulmaya başlanılmıştır.²²

Şanlıurfa ilinde son 60 yıl içinde yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin içinde farklı bir evrenin varlığına gösteren yerleşimler tespit edilmiştir. 600 m ile 1000 m arasında değişen yüksekliği, dağlık kısımlarda kurulan bu yerleşimler daha çok avcı-toplayıcı bir girdiye dayalı yaşam şeklini benimsemişlerdir. Tarımla uğraşmayan ancak tarıma alınacak tahılları kültüre almaya başladıklarına dair izlerin bulunduğu bu toplulukların yaşadıkları yerler, bugün için kazısı yapılmış veya yapılmakta yerleşimler Göbekli Tepe, Nevali Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle'dir. Bu özellik, muhtemelen henüz kazısı yapılmamış Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi ve yeni başlamış olan Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi benzer yerleşimlerde de olduğu tahmin edilmektedir. Bölgedeki merkezlerin diğer bir özelliği de hepsinde Göbekli Tepe ve Nevali Çori'de olduğu gibi “T” biçimli dikilitaşlar bulunmuştur.²³

Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi yansıtan merkezler; Göbekli Tepe, Nevali Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Mezraa- Telailat, Akarçay Tepe, Ayanlar Höyük, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi, Gürcü Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi yerleşmelerin keşfedilmesi, Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışında bölge önemli bir role sahiptir. Yapılacak olan yeni araştırma ve kazı çalışmaları ile birlikte bu döneme ait merkezlerin sayısı ve önemi giderek artacağı aşikârdır.

²² Bahattin Çelik, "Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği", *Rıfat Ergeç Armağanı*, ed. Demir, Timur vd. , Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Gaziantep, 2019a, 83.

²³ Çelik, *Rıfat Ergeç Armağanı*, 83.

3.4. Neolitik Dönem Faunası

Harbetsuvan tepeleri gibi merkezlerin buluntuları, bölgenin Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu yerleşimlerin erken dönemlerde avcı-toplayıcı ekonomiye dayalı bir yaşam tarzını benimsediği düşünülmektedir.²⁴

Tektek Dağları ve çevresi tarihi ve kültürel miras açısından oldukça zengin bir alandır. Göbekli Tepe ile aynı büyüklükte ve çağdaş olan Karahan Tepe'nin keşfi bölgeye yeni bir önem kazandırdı. Geçmişte bu bölgede incir, badem ve antep fıstığının rafine edilmesinde kullanılan Menengiz ağaçlarının bulunduğu bilinmektedir. Karahan ve Harbetsuvan tepelerinde yapılan kazılarda tavşan, ceylan ve yaban eşeğine ait arkeolojik kalıntılar ile kemik kalıntıları bulundu (Resim 2).²⁵

Göbeklitepe' de gerçekleştirilen kemik analizlerinde memeliler ve kuşlara ait kemik buluntuları ele geçmiştir. Memelilerden yoğun olarak, ceylan, yaban domuzu, yabani sığır, koyun-keçi, yaban eşeği, tavşan, kızıl geyik, kurt ve yabani kedi gibi hayvanlara ait kemiklerdir. Ayrıca; akbaba, ördek, turna, kartal, kaz, bıldırcın, keklik, baykuş, saksağan, karga gibi kuşlara ait kemiklerde ele geçmiştir.²⁶ Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşiminde; yaban domuzu, kızıl tilki, tavşan, koyun keçi, ceylan, yabani sığır, yaban eşeği, boz ayıya ait kemikler ele geçmiştir. Ceylan, keklik, bıldırcın, kızıl tilki, akbaba, kartal, tavşan ve baykuş artık Tektek Dağları'nda az sayıda vahşi doğada bulunuyor. Başka hiçbir hayvan kaydı bulunamadı. Ancak Göbekli'de bulunan birçok hayvan kabartması, Neolitik dönemde bölgenin fauna açısından oldukça zengin olduğunu göstermektedir.²⁷

Sefertepe'de 2021 yılında yapılan kazı çalışmalarında tespit edilen zoolojik buluntular üzerine yapılan ilk incelemeler, yerleşimin zengin bir fauna çeşitliliğe sahip

²⁴ Hatice Tosyagülü Çelik ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 47, Autumn, 2020, 162.

²⁵ Tosyagülü Çelik ve Çelik, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 162.

²⁶ Joris Peters ve Klaus Schmidt, "Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment", *Anthropozoologica*, Sayı 39/1, 2004, 183, 206.

²⁷ Tosyagülü Çelik ve Çelik, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 163.

olduğunu göstermektedir. Tespit edilen hayvan türleri arasında geyik, sığır, koyun, keçi, ceylan, at, eşek, domuz ve tavşan kemikleri bulunmuştur.²⁸

3.5. Neolitik Dönem Florası

Karasal bir iklim özelliğine sahip olan Şanlıurfa, yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı ve ılık bir iklime sahiptir. Şanlıurfa'nın yıllık ortalama yağış miktarı 462 mm ve rüzgâr hızı 2,8 m/s'dir. Karlı ve don günleri az olup 10 günü geçmez, hâkim rüzgârı ise kuzeybatı ve batı yönlerinden eser. 88 Şanlıurfa'nın tabii bitki örtüsü bakımından fakirdir çünkü yaz sıcaklığı bitki örtüsünün gelişmesini engellemektedir. Tabii bitki örtüsü genellikle steptir, papatya, gelincik, çiğdem, kekik, dediken, yaban buğdayı, sarıçiçek vb. bitkiler bulunmaktadır. Ağaç toplulukları genellikle akarsu boylarında görülmekte (kavak, söğüt vb.), Karacadağ, Siverek ve Halfeti civarında ise meşe, alıç, palamut gibi ağaç toplulukları görülmektedir. Tektek dağlarında ise geniş bir alanda yabani fıstık ağaçları bulunur, bu ağaçlar zamanla aşıl原因 olarak üretime kazandırılmıştır. Şanlıurfa'nın sulama yapılan kısımlarında Fırat nehri havzasında erozyonu engellemek amacıyla ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır.²⁹

Şanlıurfa merkezinde ve ilçelerinde son zamanlarda yapılan kazılarla pek çok arkeolojik bulgu ele geçmiştir. Bu bulgular, Neolitik dönemin flora ve faunasının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesine yardımcı olmaktadır. En önemli bulgular arasında kabartmalar, bezemeli taş kaplar, heykeller, bezemeli taş plakalar gösterilebilir. Bunların üstünde yer alan türlü desenler ve figürler sayesinde Şanlıurfa bölgesinde Neolitik dönemdeki hayvanların ve bitki örtüsünün nasıl kullanıldıkları ve işlevlerinin ne olduğu hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlamıştır. Göbekli Tepe'de ele geçmiş olan bazı kabartmalarda bitki buketlerinin birer çit gibi kullanılmış olduğuna dair izler saptanmıştır. Göbekli Tepe'de bulunan arkeobotanik kalıntıların ön analizleri, düşük yoğunluklu vahşi tip siyez (küçük kızıl buğday veya siyez buğdayı), arpa, mercimek ve muhtemelen tanımlanamayan tahıllar, çimenli çayırlar (çimen), badem ve erik

²⁸ Emre Gündoğan, "Sefertepe", *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, (Genişletilmiş Baskı), edt. Necmi Karul vd., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2021, 40.

²⁹ 4 Mehmet Akbıyık, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, (Ed.) Cihat Kürkçüoğlu vd. 2002, 6-7.

bulduğunu göstermektedir. Hem tahıl hem de çavdar meyveleri varlığını kanıtlamıştır.

Ayrıca, menengiç, badem, meşe, alı, söğüt/kavak ve yabancı ahlat ağacının varlığına da rastlanılmıştır.³⁰

Günümüzde gerçekleştirilen çalışmalara istinaden Şanlıurfa bölgesinde sadece Tek Tek Dağları'nda korunmakta olan mevkide yaklaşık 335 bitki türünün mevcut olduğu saptanmıştır. 7 taksonun endemik olduğu belirlenmiştir. Şanlıurfa-Yeni Mahalle'de yapılan arkeobotanik analizler sonucunda, yabancı buğday, einkorn buğdayı, emmer buğdayı, yabancı fıstık, badem, arpa tespit edilmiştir. Yabancı fıstık ağaçları, yabancı badem ağaçları ve meşe ağaçlarının parçaları da bulundu. Özellikle diğer Neolitik yerleşim yerlerinde yetiştirildiğini ve bulunduğunu bildiğimiz ekili arpa ve iki çeşit ekili buğday çok önemlidir. Yeni Mahalle yerleşiminin ekili arpa ve buğdayın varlığı ve beslenme alışkanlıkları Göbekli Tepe'den farklı olarak tarımsal faaliyetler açısından tarıma dayalıydı.³¹

Neolitik dönemde şimdikinden çok daha fazla bitki türü olması muhtemeldir, ancak bugün bulunan kömür çok sınırlı olduğu için kesin olarak söylemek çok zordur. Ancak Göbekli Tepe'de çıkarılan kabartmalar, ev olarak inşa edilen bu üç yapının ortasından sımsıkı bağlanmış bitkisel bir çitle çevrili olduğunu gösteriyor. Ayrıca, Göbekli Tepe'nin 10 tonluk yekpare taşı taşıamak için kenevir liflerinden yapılmış halatların kullanıldığı tahmin edilmektedir. Buradan bitkilerin Neolitik Göbekli Tepe insanı için vazgeçilmez olduğunu görebiliriz.³²

³⁰ Tosyagülü Çelik ve Çelik, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 164.

³¹ Tosyagülü Çelik ve Çelik, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 163-164.

³² Tosyagülü Çelik ve Çelik, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 165.

4. ŞANLIURFA ve ÇEVRESİNDE KAZILARI YAPILMIŞ ve YAPILMAKTA OLAN NEOLİTİK MERKEZLER

4.1. Nevali Çori

Nevali Çori, ilk kez 1980 yılında yapılan yüzey araştırmasında bulunmuştur.³³ Atatürk Barajı'nın suları altında 1992 yılında kalmış olan Nevali Çori yerleşimi, Şanlıurfa iline 40 km. Süleymanbey Mahallesi ile Kantara İlçesi arasında, ilçenin kuzeyinde, Hilvan İlçesi'ne bağlı Kantara Köyü'nün yaklaşık 750 m kuzeybatısında yer almaktadır (Harita 3). Yerleşim köyden daha aşağıdadır ve Kantara Fırat'ın doğu ve batı kolları olarak ikiye ayrılmıştır.³⁴ Nevali Çori yerleşimi, 90x40 m boyutlarına sahip büyük bir teras üzerinde yer almaktadır.³⁵ Yerleşim, deniz seviyesinden yaklaşık 490 m yükseklikte ve Fırat'ın 3 km güneyinde, 37°35'K enlem ve 38°39'D boylamda yer almaktadır. (Harita 2).³⁶

Yerleşmenin batı kesimi erozyon sonucu aşındığından, Erken Neolitik yerleşmeye ait buluntular doğu kısmında daha iyi korunabilmiştir.³⁷ Yerleşmenin doğu kesimi Kantara Çayına bakan sağ yakasındaki kireçtaşından olan Yaygıntepe'nin yamacında kurulmuştur. Yerleşim yeri farklı yamaçlarda yer almasından dolayı doğu yamacına Nevali Çori I batı yamacına ise Nevali Çori II adı verilmiştir.³⁸

Nevali Çori anıtsal taş heykeltıraşlık eserleriyle donatılmış kült amaçlı kullanılan yapıları ve küçük sanat eserleriyle, "Verimli Hilal" in kuzey kenarındaki bu bölgenin yeni bir bakış şekliyle görülmesine olanak sağlamıştır.³⁹ Yeni yaşam şekline atılmış olan buradaki ilk adımlar Mezopotamya'nın erken medeniyetlerinin gelişimi yönünde ilk

³³ Bahattin Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, 66.

³⁴ Harald Hauptmann, *"Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem"*, 1998 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, T.C Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1999, 122.

³⁵ Hauptmann, *"Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem"*, 122.

³⁶ 4 Harald Hauptmann, *"Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış"*, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar-Yeni Bulgular, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) M. Özdoğan N. Başgelen, (2007a), 136.

³⁷ Harald Hauptmann, *"Nevali Çori"*, Aktüel Arkeoloji, Mayıs - Haziran:27: İstanbul, 2012a, 99.

³⁸ Hauptmann, *"Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış"*, 136.

³⁹ Hauptmann, *"Nevali Çori"*, Aktüel Arkeoloji, Mayıs -Haziran:27: İstanbul, 2012, 99.

adımlar olarak değerlendirilebilir. Nevali Çori'nin tercümesi olan 'Veba Vadisi'nde yer alan yerleşim PPNB'nin orta basamağına MÖ. 8600 ile 8000 arasına tarihlendirilmektedir.

Türkçe "Hastalık Vadisi" anlamına gelen Nevali Çori'nin Kantara Vadisi'nin sadece Çanak Çömlekçilik öncesi Neolitik dönemde değil, diğer dönemlerde de gözde bir yerleşim yeri olmasının muhtemelen ana nedeni, çevresinin tatlı su kaynakları bakımından zenginliğidir. Nevali Çori şeklinde yazılan ismin kökeni başka bir dilde "sülünler vadisi" anlamına gelmektedir.⁴⁰

Nevali Çori'deki kazılar Heidelberg Üniversite'sinin Şanlıurfa müzesi işbirliği ile 1983 yılında başlamıştır. Sonraki kazılar 1991'e kadar 7 mevsim devam etmiştir. 1992'den beri Nevali Çori Atatürk Barajı suları altında kalmıştır.⁴¹ Kantara Çayı'nın doğu kesiminde bulunan Nevali Çori I'de ilk kazı çalışmalarına başlanmış olup daha sonra çayın karşısında bulunan Nevali Çori II olarak isimlendirilen alanda gerçekleştirilmiştir.

Nevali Çori I "Ana yerleşme 1" olarak tanımlanmıştır ve bu alanın 2 m kalınlığındaki dolgusu ana toprağa kadar kazılmıştır. Nevali Çori yerleşme yerinde üstten başlayarak Roma, İlk Tunç Çağı I Halaf ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yerleşmeler bulunmuştur. Yapılan kazılarda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait Nevali Çori II' de 2 yapı katı Nevali Çori I' de ise beş yapı katı tespit edilmiştir. Bu yapı katlarında üstten alta doğru Roma, İlk Tunç Çağı I, Halaf ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait yerleşme izleri bulunmuştur. Nevali Çori I'de yapı katları I-V arası evreler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi kapsamaktadır.

Bunlardan biri olan 3. dönemde kafesler ve hücre düzlemi yapıları yan yana keşfedilmiş, 4. dönemde ise kutsal bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yerleşme yerinin doğu ucundaki bu yapı 3 evreli karemsi planlı bir salondan oluşmaktadır. Terrazzo tabanlı zemini ile güneyden basamaklı yapı ile girilebilen salonun doğu duvarı üstünde niş bulunmakta duvar önlerinde ise adaklar için seki bulunmaktadır. Yapı içte ve dışta

⁴⁰ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1999, 7.

⁴¹ Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış", 137

dönen taş seki ile özellikle T biçimli dikilitaşlarıyla birlikte kült yapısı olarak tanımlanmıştır.

Plan ve biçim açısından benzer yapılmış, aynı alan üstünde 3 farklı kült yapısından en eski kült yapısı olan kült yapısı I, en erken yerleşim tabakası 5 ile çağdaş olup plan olarak bilgi edinilememiştir. 2 ve 3. kült yapısı (Resim 6) 2 ve 3. tabakaya ait olup PPNB döneminin başlarına tarihlendirilmektedir.⁴² Kült yapılarının üç tarafı taş seki ile çevrilmiş olup, giriş merdiveninin hemen karşısına denk gelecek şekilde içinde in situ heykeliyle birlikte bulunan bir nişe sahiptir. Plan açısından kareye benzeyen kült yapısı 2 en iyi korunan yapıdır. Siyah ve kırmızı boya izleri taşıyan yıkanmış beyaz kilden bir tabaka ile iç duvarlar sıvanmıştır. Taş seki 12 megalitik taş ve büyük taş levhalarla kaplıdır ve iç kısmı çevreler.

Diğer buluntu merkezlerinde olduğu gibi ortada daha büyük iki megalitin olduğu düşünülmektedir. Kült yapısı 3 ise öncülündeki yapıya ait olan duvarlar içerisine kurulmuştur ve böylece alanı küçülmüştür. Kült yapısı 2 de olduğu gibi bu yapıyı da seki duvarları çevrelemektedir. Yapıda 10 tanesi sekilerde 2 tanesi girişteki basamaklarda yer alan megalitler bulunmaktadır. Odanın ortasında iki uzun megalit yer alır. Megalitlerde ellerle birleşen bükülü 2 kol yer almaktadır.⁴³ Kült binalarında yer alan megalitlerin üzerinde yer alan stilize insan kolu ve parmakları betimlemelerinin, Göbekli Tepe'deki bazı geç örneklerde görüldüğü gibi insanı sembolize ettiği düşünülmektedir. Biri hariç tümü, kült yapısının geç evrelerine bilinçli bir biçimde gömülmüş olarak bulunmuş olan anıtsal heykeller ve kabartmalar kült yapılarına bırakılan sunu objeleridir. Söz konusu heykeller arasında, kült yapısındaki bir stel başlığı olduğu sanılan, bir kadın başını pençeleriyle yakalamış bir kuş (Resim 3) dikkat çekicidir. Pençe ve gövdesi korunmuş akbabaya ait olduğu düşünülen kuşun başı kayıptır. Motif kafatası kültü ile ilişkilidir. Bu tür özellikteki insan başı üstünde hayvan

⁴² Ali Umut Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 70.

⁴³ Harald Hauptmann, *Nevalı Çori: Avcı Toplayıcıdan Yerleşik Yaşama*, Aktüel Arkeoloji, Mayıs-Haziran, 2012, 101-102.

veya kuş motifi, aynı zamanda Löwenpfeilergébâued'deki daha kaba taş heykellerden ve Göbekli Tepe'den bir kaç yüzey buluntusundan da bilinmektedir.⁴⁴

Bir insan başı heykeli de bulunmuş olup gerçek boyutlardan (Yak. 37 cm) daha büyüktür. Kulakları belirgindir yüzü kırık olarak ele geçmiştir, başın arkasında çöreklenmiş yılan betimi vardır (Resim 4).⁴⁵

Heykel olarak biçimlendirilmiş megalitler ile bağlantılı olduğu düşünülen dört parça ele geçmiştir. Ayrıca totem direği gibi bezenmiş bir megalitin üst tarafını oluşturabilecek biçimde başlarının üstlerinde akbaba ile tasvir edilmiş sırt sırta vermiş iki kadın heykeli (Resim 5) bulunmaktadır.

Figürinler, kabartmalar, bakır ya da malahit cevherleri, oluk ve yiv bezemeli kil ve taş kaplar gibi sunu ve prestij eşyaları kült yapılarında ele geçen diğer buluntulardır. Nevali Çori Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisinde kullanılan yapı malzemesi temelde kireç taşı ile harç olmak üzere kullanılan çamurdur. Yapı tipi ise, taban altlarında kanalları olan birbirinden aynı duran düzenli iç bölmelere sahip, dörtgen planlı yapılar biçiminde özetlenebilir. Nevali Çori deki I-V. yapı katlarında görülen bu özelliklere sahip yapılar, toplam 29 adet olup Çayönü'nün orta evresiyle ilişkilendirilmektedir.⁴⁶

Dikdörtgen planlı (Resim 1) ve düzenli iç bölmeleri olan yapılar ayık düzende yerleştirilmişlerdir. Duvarlar kalın bir çamur tabakasıyla örülmüş kireçtaşından yapılmıştır. Dış duvarların genişlikleri 30 ila 60 cm. arasında değişir. IV yapı katları boyunca yapılar, Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik mimarisinde de olduğu gibi, aynı yerde, üst üste gelecek biçimde yenilenmiştir. Bir yapı terk edildiğinde, duvar yükseltileri azaltılarak düzletilmiş ve yeni yapı düzlemin üzerine oturtulmuştur.⁴⁷ Ayırışık yerleşme düzeni içerisinde yapılar aralarında geçit gibi açıklıklar bırakılarak,

⁴⁴ Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış", 145.

⁴⁵ Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış", 145.

⁴⁶ Bahattin Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 20-21.

⁴⁷ Harald Hauptmann, "Nevali Çori", *12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Edt. C. Lichter ve S. Gün, Badisches Landesmuseum: Karlsruhe, 2007b, 442.

birbirlerine koşut olarak yan yana dizilmiştirler. Dar girişli ön cepheler güneybatı ya da güneydoğudaki Kantara Vadisi'ne bakmaktadır.⁴⁸

Nevali Çori kazılarının ilk sonuçları; bu yerleşme yerinde oturanların MÖ 9. binde; tarım ve avcılık yaparak; hayvan evcilleştirerek geçimlerini sağladıklarını; bunun yanısıra küçük heykelcikler; büyük anıtsal taş heykelli kült yapıları ve evleriyle Fırat'ın kollarından Kantara Çayı kıyısında bir anlamda dinsel bir merkez oluşturduklarını göstermektedir. Nevali Çori'de yaşayanlar, tahıl ve baklagiller ile gelişkin bir tarım yapmaktaydı. İnsan kemikleriyle yapılan bir izotop analizine göre Nevali Çori'de yaşayanlar bitkisel yiyecekleri tüketerek beslenmektedir. Ancak, yongalanmış taş endüstrilerinde av silahlarının yüksek oranda bulunması, beslemede avcılığın rolünün de göz ardı edilmemesi gerektiğini gösterir. Hayvan kemikleri arasında en çok görülen kemikler; ceylan, boğa, domuz, koyun ve eşek, geyik, keçi, kızıl tilki gibi av hayvanlarına aittir.

Nevali Çori I yerleşimindeki radyokarbon örneklerine göre M.Ö. 8550-8350 ve 8550-7950 tarihlendirilmektedir. Nevali Çori'deki yerleşimin muhtemelen PPNA döneminin sonlarına doğru iskân gördüğü düşünölmektedir.⁴⁹

4.2. Göbekli Tepe

şanlıurfa'nın 15 km kuzeydoğusunda Karaharabe (Örencik) Köyü'nün 2.5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yerleşim, çorak topraklar üzerinde Germuş dağ silsilesinin en yüksek noktasında bulunmaktadır (Resim 13). Yaklaşık 300 m çapındadır. Yerleşme güneyde Harran Ovası'na, doğuda Cölap (Balikh) Çayı'na, kuzeyde ve batıda Urfa tepelerine bakan büyük bir kalkerli sırt üstünde yer almaktadır. Yerleşme Ortalama 300 m çapında, yaklaşık 15 m yüksekliğinde olup 9 hektarlık alandan oluşmaktadır. (Harita 3).⁵⁰

Göbekli Tepe 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün birlikte başlattıkları, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları

⁴⁸ Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış", 138.

⁴⁹ Hauptmann, *Anadolu'da Uygariğın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular*, 149; Hauptmann, *Aktüel Arkeoloji*, Mayıs- Haziran:27, 99.

⁵⁰ Jens Notroff vd, "Uygariğın Doğuşunda Göbeklitepe", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2015 sayı 46: İstanbul, 2015, 54.

Karma Projesi kapsamında sürdürülen yüzey araştırmasında bulunmuştur.⁵¹ 1995 yılında ise Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünden Harald Hauptman'ın danışmanlığında, Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü'nün ortak projesi olarak çalışmalara başlanmıştır.⁵²

Kazı çalışmalarına Hauptmann yönetiminde başlanılmıştır. Çalışmalar Klaus Schmidt başkanlığında 2014 yılına kadar devam etmiştir (Şekil 9). Aynı yıl vefat etmesinden kaynaklı kazı çalışmaları durdurulmuştur. Bu tarihten itibaren yerleşim alanında yürütülen kazılar ise üst örgü çatı projesi şeklinde devam etmiştir.⁵³ Çatı yapımı bitince belirli dönem aralıklarında Göbekli Tepe'de kazı çalışmaları devam etmektedir. 2014-2020 yılları arasında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında yapılan kazı çalışmaları, 2020 yılından sonra İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Necmi Karul başkanlığında yürütülmektedir.

Göbekli Tepe'deki ilk kazı çalışmaları alanın güneydoğu alt kesiminde bulunan, profilde terrazzo taban görülen bir kaçak kazı çukurunda 1995 yılında başlamıştır.⁵⁴ Sonrasında 1996-2009 yılları arasında yapılan çalışmalar "Güney Alanı"nda yapılmıştır (Resim 7). Bu alanda A, B, C, D ve G olarak isimlendirilen yuvarlak planlı yapılar ile birlikte aynı zamanda II. Tabaka yapıları da meydana çıkartılmıştır (Resim 8). Bu tarihlerde, yerleşim alanının güneybatı tepesi, atölye alanı taşocağı, güneydoğu ve güneybatı kesimi tepesi güney alanı dışında çalışma yürütülen diğer alanlardır.

1995-1996 yıllarında kazılan güneybatı yamacında "Kaya Tapınağı" olarak adlandırılan 'E Yapısı' gün yüzüne çıkartılmıştır. Kazı çalışmaları dışında yerleşimin kuzeydoğu tepesinde 1997 yılında sondaj çalışması yürütülmüştür. 2007 yılında çalışmalarına başlanan güneybatı tepesinde, doğu-batı yönünde sıralanan sekiz adet

⁵¹ Paul Benedict, "*Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması*", Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Ed.) Halet Çambel ve Robin J. Braidwood, 1980, 137.

⁵² Oliver Dietrich, Jens Notroff ve Klaus Schmidt, "*Göbeklitepe-Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum Weltkulturerbe/Göbeklitepe Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri*", Anatolien-Brücke der Kulturen, Tagungsband des Internationalen Symposiums Anatolien-Brücke der Kulturen, (in) Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014, (Ed.) Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert, Museum Bochum: Bonn, 2015, 92.

⁵³ Erhan Bingöl, "*Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeciliği*", (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Programı, Bilecik, 2018, 105.

⁵⁴ Benedict, "*Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması*", 137.

açma içerisinde yürütülürken, bu alanda ‘F Yapısı’ olarak adlandırılan yuvarlık bir yapı ve II. Tabaka’ya ait yapılar ortaya çıkartılmıştır.⁵⁵

2009 ve 2010 yılında yapılan kazı çalışmaları kuzeybatı tepesinde devam etmiştir. Bu çalışmalar sırasında iki adet daha yuvarlak planlı yapı (H ve I Yapısı) dışında II. Tabaka’ya ait buluntular bulunmuştur. Göbeklitepe’de 2010 yılı sonrasında devam etmiş olan kazı çalışmalarında bu alana ağırlık verilmiştir.

Gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, toplamda 9 adet (A-I) dairesel ve oval planlı yapı saptanırken, 2003 yılından bu yana höyüğün tümünü kapsayan jeomanyetik taramalarda en az 21 adet (A-Q) yuvarlak planlı yapının varlığı saptanmış olup II. Tabakaya ait daha fazla sayıda yapının varlığını göstermektedir.⁵⁶ En çok dikkat çeken buluntu grubu, kuşkusuz T biçimli dikilitaşlardır. Bazı örneklerde görülen kabartma tekniği ile işlenmiş kol ve ellerden dolayı, dikilitaşların stilize edilmiş insan figürleri olduğu ve abartılı bir şekilde stilize kübik bir forma indirgenerek gösterilen gövde ile yaşayanları değil başka bir boyutun varlıklarını temsil ettikleri öngörülmektedir. Taş dikmeler, bir grup olarak birlikte çember oluşturacak ve ortada kendi türlerinden fakat boyut olarak kendilerinden çok daha heybetli iki merkez dikilitaşa bakacak şekilde düzenlenmiştir. İki merkez dikilitaş ortada serbest dururken, etraflarında çember oluşturan diğer dikilitaşlar, taş duvarlar ve duvar önlerinde yer alan taş banklarla birbirlerine bağlanmıştır; aralarında yaratılan bağla “iç ve dış” bariz biçimde birbirinden ayrılarak yapıların “temenos” karakterini güçlendirilmiştir. Dikilitaşların ön yüzünde, alçak kabartma tekniğinde yapılmış iki paralel hat halinde ilerleyen ve bir çeşit atkı motifi oluşturan şeritler yer almaktadır. Bu kabartma bantlar ile olasılıkla, taşıyıcısının özel işlevini vurgulayan bir giyim eşyası temsil edilmektedir. Dikilitaşlar üzerinde sıklıkla hayvan motiflerine de rastlanmaktadır. En yoğun kullanılan figürler yılan, tilki, yabandomuzu ve kuş betimleridir (Resim 11ve 12). Daha seyrek olan yabansıgırı, gazel, yabaneşeği, ayrıca kurbağa ve örümcek gibi figürlerle karşılaşılır. Hayvan kabartmaları genellikle, birbiriyle ilişkisiz, dikey bir düzlemde sıralanmıştır. Ancak bazı

⁵⁵ Klaus Schmidt, “Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu”, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı (3. Cilt), Malatya 2011, 2012, 319-321.

⁵⁶ Klaus, Schmidt, “Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu”, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. cilt, Malatya 2011, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara, 2012, 319.

örneklerle canlandırılmış sahneler de fark edilebilmektedir. Böyle bir örnekte, karşılıklı tasvir edilmiş iki figürde, yılan motifi bir boğaya adeta dizlerinin üstünel zorlar bir ifadeyle gösterilmiştir. Bunların dışında, karmaşık bir sembol sisteminin parçaları olduğu anlaşılan soyut simgeler kullanılmıştır.

Anıtsal yuvarlak-oval yapıların neredeyse tamamında merkezde daha uzun iki adet merkezi dikilitaş yer almaktadır ve bu dikilitaşlar bir ya da farklı evrelere tarihlenebilen birden çok taş duvar ile çevrilmiş oldukları görülmektedir. Bu duvarların içerisinde belirli aralıklarla sıralanmış birden çok T biçimli dikilitaş yerleştirilmiş, duvarlar içerisindeki dikilitaşlar merkezdeki iki dikilitaşa göre her zaman daha kısa olarak tasarlanmıştır. Megalitik yapılardan üçü (C, D ve E) özenle düzeltilmiş doğal kireçtaşı plato üzerine inşa edilmişlerdir.⁵⁷

Yapıların tarihlendirilmesi için, C14 analizleri yapılmıştır. Göbekli Tepe’de ise bulunan yapılardan şu ana kadar A-D ve H yapısının C14 analizleri yapılmıştır. Yapılan sonuçlara göre; III. Tabaka M.Ö. 9600-8800 tarihleri arasında PPNA’ya ait olup II. Tabaka PPNB erken ve orta evresine M.Ö. 8800-8200 tarihleri arasında yerleştirilmiştir. Yerleşmede PPNB’nin geç evresine ait herhangi bir bulgu şu ana kadar saptanamamıştır.⁵⁸ Dolgudan elde edilen toprağın, kalibre edilmiş tarihi M.Ö. 8240-7780 tarihleri arasında vermektedir. A Yapısı C ve D Yapısı’ndan daha geç bir döneme aittir bunu bizlere kömür örnekleri göstermektedir. A yapısı

Elde edilen son bulgular doğrultusunda; Göbekli Tepe'nin III tabakadan meydana geldiği anlaşılmıştır. Sırasıyla I. , II. ve III. Tabaka olarak sıralanmışlardır. I. tabakanın Neolitik sonrası Ortaçağ ve modern zaman tabakanın dilimini, II. tabakanın kare planlı aslanlı yapıyı “ Löwenpfeilgerbaeude”, III. ise megalitik tarzda yapılmış yuvarlak planlı tapınakları temsil ettiği anlaşılmıştır. 2011 yılındaki çalışmalarda IV. Tabaka’ya ait olabilecek izler bulunmuştur. Diğer bir yandan, bu tabakaya ait olduğu

⁵⁷ Lee Clare, “Göbeklitepe”, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, ed. N. Karul ve G. Kozbe, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Şanlıurfa, 2017, 30. 69 Konstantin Pustovoytov, “Soils and soil sediments at Göbeklitepe, southeastern Turkey: A preliminary report”, *Geoarchaeology*, 21.7: 2006, 708.

⁵⁸ Oliver Dietrich ve Klaus Schmidt, “A Radiocarbon Date from the Wall Plaster of Enclosure D of Göbeklitepe”, *Berlin, Neo-Lithics* 2/10, ex oriente, 2010, 82.

düşünülen bulguların C14 analizlerinin henüz yapılmamış olması nedeniyle tabakaya ait belirsizlik korunmaktadır.

I. Tabaka; yerleşimin üst dolgusudur. Bu tabakada birçok döneme ait karışık malzeme içeren bir dolgu yer alır. Bu dolgu, Orta Çağ ve yakın dönemde yapılan tarım faaliyetleri sebebiyle oluşan, doğal erozyon ve çökeltiler içerir.⁵⁹ II. Tabaka ise; EPPNB ve OPPNB evresini oluşturmaktadır. Yerleşimin üst kesimiyle sınırlı olan tabakada, dikdörtgen planlı odalara sahip terrazzo tabanları olan, birkaç yapıdan oluşmaktadır.⁶⁰ Küçük boyutlu dikdörtgen yapılar ile karakterize edilen tabakaya ait dikilitaşların, III. Tabaka buluntularına göre; boyutları ve yapı içindeki dağılımı önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Çoğunlukla yapı merkezinde yer alan iki adet dikilitaş geleneği devam ederken, bu dikilitaşların boyut olarak en büyüğü 1.5 m yüksekliğine ulaşmaktadır.⁶¹

III. Tabaka; PPNA /PPNB dönemine tarihlenir. Höyüğün güney yamacında büyük bir çöküntünün merkeziyle sınırlıdır ve çapları 10 m. ile 30 m. arasında olan taştan büyük dairesel yapılarla temsil edilmektedir. Merkezlerinde yapıları çevreleyen taştan duvarlar ile bağlanan, daireler şeklinde konumlandırılmış büyük boyutlara sahip T biçimli dikilitaşları ile ön plana çıkmaktadırlar. Dikilitaşlar boyut olarak yaklaşık 5 m olup tümü yekpare taşlardan yapılmıştır.⁶²

Üzerinde Yapı Katı II 'nin yapıları vardır. Yine Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde, bizim bilmediğimiz nedenlerden dolayı, daha eski tabakaların molozu yerleşmeyi örtmek için dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır ve böylece Göbekli Tepe'nin megalit mimarisi korunmuştur. Bu bağlamda A, B, C ve D (Resim 10)

⁵⁹ Klaus Schmidt, "Göbeklitepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Ve Avrupa'ya Yayılımı; Türkiye'de Neolitik Dönem/Yeni Kazılar- Yeni Bulgular*, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 2007b, 116.

⁶⁰ Oliver Dietrich vd., "Göbeklitepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons", *Neo-Lithics 1/14*, ex oriente: Berlin, 2014, 11.

⁶¹ Oliver Dietrich vd., "Göbeklitepe, Anlage H. Ein Vorbericht beim Ausgrabungsstand von 2014", *Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren Anatolia and neighbours 10.000 years ago*, *Anatolian Metal VII*, ed. Ü. Yalçın, Deutschen Bergbau-Museum, Bochum: 2016, 54.

⁶² Oliver Dietrich vd., "Feasting, Social Complexity, and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbeklitepe", *Feast, Famine or Fighting? Multiple Pathways to Social Complexity*, ed. Richard J. Chacon ve Rubén G. Mendoza (Ed.), ed. Richard J. Chacon ve Rubén G. Mendoza, Springer: New York, 2017, 98; Oliver Dietrich vd., "Göbeklitepe-Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum Weltkulturerbe/Göbeklitepe-Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri", 2015, 93.

mekânlarının içindeki kültürel dolgu, yapının kendi gerçek dolgusu değil, başka bir yerden aktarılan bir dolgudur.

IV. Tabaka'ya ait olduğu düşünülen bulgular ise; L9-88 açmanın kuzey bölümünde hazırlık amaçlı olarak yapılan çalışmalar sırasında açığa çıkmış olan mimari buluntulardır.⁶³ Göbekli Tepe'de henüz ana katmana ulaşılmamış olduğundan kaynaklı ilk yerleşimin ne zaman kurulduğu bilinmemektedir; bununla birlikte yerleşmenin ne zaman terk edildiği ya da bu havzadaki ikincil kalıntının tam olarak nereden kaynaklandığı gibi sorular halen cevap bulamamıştır.

Göbekli Tepe'de topraktan heykelcik yoktur. Buna karşın kireçtaşından yapılmış küçük heykellerde ele geçmiştir. Bunlar hayvan heykelleridir. İlk Neolitik Dönemin büyük boyutlu insan heykel envanteri, Göbekli Tepe'de bulunan doğal boyuttan çok daha büyük insan kafası ve Urfa kent merkezinde olasılıkla Çanak Çömleksiz Döneme ait bir yerleşmede tek başına bulunan bir parçayla tamamlanmıştır. Yerleşimde, hayvan kalıntıları arasındaki yabancı sığır, yabandomuzu ve ceylana ait kemikler tespit edilmiştir. Evcil hayvan kalıntılarında rastlanmayan yerleşmede yine yabancı formlarıyla badem, fıstık ve tahıl kalıntılarında rastlanır.150 Göbekli Tepe, M.Ö 10000–9000 yıla tarihlenmektedir.⁶⁴ Göbekli Tepe yerleşim yerinden daha çok ritüel amaçlı kullanılan bir alandır.

4.3. Yeni Mahalle

Yeni Mahalle; etrafı surlarla çevrili Şanlıurfa eski kent merkezinde olup doğusunda Harran Ovası, kuzeyinde ise Kaşmer Dağı, batısında ve güneyinde Fatik dağları ile çevrilidir. (Harita 3). At nalı şeklinde bir görüntüye sahiptir. Kent merkezi de bu coğrafik şeklin tam olarak kuzeybatı köşesinde yer almaktadır (Resim 14). Harran Ovası'na doğru doğusu hafif eğimlidir. Eski Karakoyun Deresi yatağı güney ve batı kısmında bir nevi doğal bir bariyer oluşturmaktadır(Harita 2).⁶⁵

⁶³ 9 Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe Kazısı 2011 Yılı Raporu", *34. Kazı sonuçları Toplantısı, 1.Cilt*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Çorum, 2013, 82.

⁶⁴ Schmidt, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Ve Avrupa'ya Yayılımı; Türkiye'de Neolitik Dönem/Yeni Kazılar- Yeni Bulgular*, 93.

⁶⁵ 2 Bahattin Çelik, "Şanlıurfa-Yeni Mahalle", *The Neolithic in Turkey, Vol.2*, ed. M. Özdoğan vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 2011a, Fig. 3; Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıklığöl Höyüğü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni*

Neolitik olan yerleşim, büyük pınarların olduğu bir noktada akarsu kenarında kurulmuştur. Burası Şanlıurfa'nın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Ayrıca kutsal olarak bilinen Balıklıgöl'ün yanında yer alır. Şanlıurfa merkezde yer alan Karakoyun Deresinin, yaklaşık olarak 1500 yıl öncesine denk Yeni Mahalle yerleşiminin batısında Halepli Bahçe ve güneyinde ise Balıklıgöl kutsal alanına aktığı bilinmektedir.⁶⁶ Yeni Mahalle Neolitik yerleşimin güney ucunun Karakoyun deresinin eski yatağı olan bugünkü Balıklıgöl ve Akarbaşı Mevkii ile sınırlanmış olabileceği düşünülmektedir.⁶⁷

Yeni mahalle kesiti, ilk kez 1990 ile 1995 yılları arasında gerçekleştirilen “Dergâh ve Balıklıgöl Çevre Düzenlemesi Projesi” sayesinde tespit edilmiştir. Yerleşimin Yeni Yol Caddesi üzerinde bulunan bir kesiti, 1997 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nün iş birliğiyle kazılmıştır.

Alanın dar olması ve yol kenarında yer alması nedeniyle kazı çalışması kısa tutulmuş olup daha çok temizlik çalışması olarak yürütülmüştür.⁶⁸ Tesadüfen 1993'te ele geçen “Urfa Heykeli'nin (Resim 15) de bu semtte bulunmuş olması buranın Neolitik bir yerleşim yeri olduğunun varlığına işaret etmiştir.⁶⁹

Alanda yapılan kazı çalışmaları ile 15 m'lik bir alanı kaplamasına rağmen yerleşim alanının ne kadar alanı kapladığı ve tam olarak ne kadar büyüklükte olduğu, modern yapıların altında kalması nedeniyle saptanamamıştır. Ancak çeşitli aralıklarda yapılan harfiyatlar esnasında semtin çeşitli yerlerinden bol miktarda kül ve çakmaktaşı çıktığı belirtilmektedir.⁷⁰

Kazılar, Yeni Bulgular, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 2007, 165-166.

⁶⁶ 2 Judah Benzion Segal, *The Blessed City of Edessa*, The Clarendon Press: London, 1970, 156-244; Işın Demirkent, “Ortaçağ'da Urfa”, Uygurliklar Kapısı Urfa, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (Ed.) F. Özdem, 2002, 48.

⁶⁷ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, 63.

⁶⁸ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, 63.

⁶⁹ Bahattin Çelik, “Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıklıgöl Höyüğü”, Türkiye'de Neolitik Dönem Arkeolojisi Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, (2017b), 165.

⁷⁰ Bahattin Çelik, *Eski Kaynaklar Işığında Balıklıgöl Höyüğü, I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, (2016c), 235.

Yapılan çalışmalardan yerleşimin kuzeye doğru alçalan bir anakayanın üzerinde oturduğu anlaşılmaktadır. Kazı çalışmaları esnasında profilde gözlenen bazı tabanların üstleri açılmış olup bunun sonucunda ikisi görülebilir şekilde 4 adet terrazzo türünde taban ortaya çıkartılmıştır. Bu tabanların içine yerleştirilmiş ve söve taşları olduğu düşünülen bazalttan taşlar da ele geçmiştir.⁷¹ Bu taşlar düzgün bir şekilde muhtemelen terrazzo tabanın yapımı sırasında yarısı terrazzo tabanın içine girecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Ele geçen söve taşlarının oyuk kısımları çok fazla olmayıp sadece 3-5 cm arasında değişen bir derinliğe sahiptir. Söve taşlarına tüm Neolitik yerleşimlerde rastlamak mümkündür. Profilde gözlemlenen bir diğer özellik de bazı tabakaların tamamen kül tabakasından oluşmuş olmasıdır bu da yerleşimin büyük bir yangın geçirdiğini göstermektedir. Tabakalardan ele geçen çakmaktaşlarının aşırı ısıdan dolayı parçalanması terrazzo tabanların altında ve üstünde düzensiz halde bulunan bu kül tabakalarının yüksek derecede ısıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır.⁷²

Yeni Mahalle’de, yerleşimin toprak kesitinde yapılan çalışmalar, tabakalandırma sisteminden ziyade sadece tümü PPN’ ye ait olan profilin temizlenmesi ve çalışma sırasında elde edilen toprağın elekten geçirilmesi şeklinde yapılmıştır.⁷³ Dar profil olması da yapılan çalışmanın bir zorunluluk gereği bu şekilde sınırlandırılmasına neden olmuştur. Üzerinde çalışılan toprak kesit yaklaşık 1 m ile 2 m arasında değişen yüksekliğe 15 m’lik uzunluğa ve 30 cm ile 70 cm arasında değişen bir genişliğe sahiptir.⁷⁴ Yerleşimin bu toprak kesitindeki kazı çalışması sonucu 13 tabaka saptanmıştır. Kazı çalışmalarında ele geçen bulgular ışığında 13 tabakanın tümünün de PPN dönemine ait buluntu gruplarını içerdiği saptanmıştır. Yerleşimin bulunduğu semtte 1915 yılından 1993 yılına kadar yapılan yol düzenleme çalışmaları sonucu oluşan tahribatlar nedeniyle üst tabakaların yok olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁵

⁷¹ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 93.

⁷² Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 94.

⁷³ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 94-95.

⁷⁴ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 90.

⁷⁵ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, 65.

Kazı çalışması yapılan kesitte ele geçen buluntuların analiz sonuçlarına göre, PPNA evresinin sonu ile PPNB'nin erken evresinde iskân gördüğü anlaşılmıştır. Ve ele geçen kömür örneklerinden ilk başta iki tane gönderilmiş olup C14 sonuçları G.Ö. 11.270 ve 9.400 tarihlerini vermiştir.⁷⁶

Şanlıurfa-Yeni Mahalle'de 2004 yılında 3 adet tekrardan C14 analizi yapılmıştır. Bu analizler ışığında, I. ve II. Terrazzo evresi olarak nitelendirilen evreler üzerine yeni bir değerlendirme yapılmış olup, Şanlıurfa-Yeni Mahalle PPN dönemi kültür tabakalarının daha çok erken PPNB evresine ait tabakalar olduğu anlaşılmıştır.⁷⁷

Yerleşimin bazı tabakalarında yoğun yangın izleri görülmüştür. Yerleşim kuzeye doğru alçalarak anakayanın üzerinde oturmaktadır. Bölgede yer alan Karahan Tepe, Göbeklitepe, Sefer Tepe Nevali Çori ve Hamzan Tepe gibi Çanak Çömleksiz Neolitik dönem merkezlerde görüldüğü gibi bu yerleşimde de yerleşimlerin anakaya üzerindedir.⁷⁸

Yeni Mahalle'nin buluntu toplulukları incelendiğinde en önemli buluntusu tesadüfen 1993'te bulunan Urfa heykelidir. Kireçtaşıdan yapılmış ve 4 parça olarak ele geçmiştir. 2005 yılından beri Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen heykel 193 cm boyutlarındadır. Dünyanın en büyük ve en eski insan heykelidir. Heykelin bacaklarının biçimlendirilmemiş olması T biçimli megalitlerde olduğu gibi heykelin tabana yerleştirildiğini göstermektedir. Yapılan kazılar sonucu, bazı tahıl türlerinin kültüre alındığı tespit edilen buluntu merkezinde yapılan analizler sonucunda; yabani fıstık, arpa, yassı bezelye tohumu, badem, einkorn buğdayı ve emmer buğdayı örnekleri yanısıra türü tespit edilememiş olan birçok tohum çeşidi de bulunmuştur. Kızıl tilki, ceylan, yabani sığır, yabandomuzu, koyun, keçi ve tavşan tespit edilen hayvan türleri

⁷⁶ Çelik, “Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıköl Höyüğü”, 166-175.

⁷⁷ Bahattin Çelik, “Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü in the Light of Novel C14 Analysis “(Yeni Karbon-14 Analizleri Işığında Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü)”, ARMİZZİ Engin Özgen'e Armağan, Ankara, Asitan Kitap Yayınevi, (Ed.) Atilla Engin, Barbara Helwing ve Bora Uysal, 2014, 102.

⁷⁸ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 89, 93.

arasında yer almaktadır. Ceylan varlığının bu türler içerisinde yüksek bir oranda olduğu görülmektedir.⁷⁹

Son olarak Yeni Mahalle buluntu merkezinin, Neolitik Dönem’de su ihtiyacını Balıklıgöl kutsal alanından sağladığı düşünülmekte ve bazalt ihtiyacını 3 km uzaklıktaki Kaşmer Dağı’ndan, çakmaktaşı ihtiyacını ise Karakoyun Deresi kenarlarında bulunan tabakalardan sağladığı düşünülmektedir.⁸⁰

4.4. Harbetsuvan Tepesi

Harbetsuvan Tepesi yerleşimi Şanlıurfa il sınırları içerisinde yer almaktadır.⁸¹ 2014 yılında yapılan ‘Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi sınırları içerisinde kalan kırsal alanlardaki Neolitik dönem ve öncesi çağlara ait yapılan yüzey araştırmaları’ sırasında Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından keşfedilmiştir. Şanlıurfa’nın 55 km doğusunda Tektek Dağları olarak bilinen kalkerli platolar arasında yer almaktadır. (Resim 16) Deniz seviyesinden yüksekliği 714 metredir (Harita 2).⁸² Yaklaşık 6 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Yerleşim 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55,23" Kuzey koordinatlarında yer almaktadır.⁸³

Harbetsuvan Tepesi de Karahan Tepe, Göbeklitepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle'ye benzer şekilde Urfa Bölgesi'ndeki Harran Ovası çevresinde konumlandırılan PPN yerleşimleri gibi, Harran Ovası'nın doğu kenarındaki bir mera alanı üzerinde yer almaktadır (Harita 3).⁸⁴

Kayalık bir tepenin zirvesinde yer alan yerleşim, Karahan Tepe'nin yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda ve Harran Ovası'nın yaklaşık 5 km doğusunda yer almaktadır. Harbetsuvan Tepesi diğer PPN yerleşimleri arasında, Kurt Tepesi (20 km kuzey), Sefer

⁷⁹ Mehmet Şahinalp, *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmeler*, Coğrafi Bilimler Dergisi, 2006, 124.

⁸⁰ Bahattin Çelik, *Şanlıurfa Yeni Mahalle- Balıklı Göl, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, & N. Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007a, 165.

⁸¹ Bahattin Çelik, “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: (2016a), 411.

⁸² Bahattin Çelik ve Hatice Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları*”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume:47, Autumn, (2020a), . 46.

⁸³ 2 Bahattin Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 43, (2019b), 26.

⁸⁴ Bahattin Çelik, “*A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi*”, Documenta Praehistorica XLIII, Ljubljana University Press: Slovenya, 2016, 421.

Tepe (26 km kuzeydoğu), Taşlı Tepe (35 km kuzey), Göbekli Tepe (40 km kuzeybatıda), Hamzan Tepe (40 km kuzeybatıda ve Yeni Mahalle (43 km batıda) yer almaktadır.⁸⁵ En yakın çakmaktaşı yatakları, 8 km kuzeydoğusunda, Karahan Tepe yerleşim bölgesine yakın bölgede ve 10 km güneyinde, Recmelsuvan ismiyle bilinen bir alandır. Yerleşmeye en yakın bazalt kaynağı ise 15 km kuzeybatıdadır.⁸⁶

Harbetsuvan, arkeolojik bulgulardan yola çıkarak kabaca MÖ 9000 ile 8200 yılları arasına, yani Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresine tarihlendirilebilir. Bölgede yapılan kazı çalışmalarında şu ana kadar ibadet yerleri, depolama alanları, çok sayıda yabanî hayvan kemiği keşfedilmiştir. Harbetsuvan Tepesi kazısı, Göbeklitepe dışında ikinci bir kült merkezi özelliği taşıyan yeni bir merkezinin var olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'nin uydu bir yerleşimi ya da Karahan Tepe'nin son evrelerinde ondan kopmuş bir kült merkezi gibi durmaktadır. Yapılan kazılarda, açığa çıkan yapıların kült yapıları olduğu ve bu kült yapılarının da en az iki evreli olduğu anlaşılmaktadır. İlk evre mimarisinde kullanılan yekpare taşların yontu işçiliği ikinci evre mimarisindeki işçiliğe göre çok daha kalitelidir. Bu nedenle en azından birinci evre mimarisinin Karahan Tepe'deki taş ustaları tarafından ya da onların kontrolünde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Çelik'e göre Harran Ovası'nın doğu kenarında yer alan bu küçük ölçekli yerleşim, Karahan Tepe'nin uydu bir yerleşimi olabilir. Nitekim yerleşim yerinde yüzeyde saptanan T biçimli dikilitaşlar ve kaçak kazılar sonucu ortaya çıkan mimari kalıntılar neticesinde Harbetsuvan Tepesi'nin küçük ölçekli bir kült yerleşim yeri olduğu görülmektedir.⁸⁷

Yerleşim yerinde yapılan yüzey araştırmaları esnasında, batı yamacında 4 m genişliğinde ve 7 m uzunluğunda olan yan yana inşa edilmiş dikdörtgen yapı kalıntıları saptanmıştır. Harbetsuvan Tepesi, yalnızca PPN'de yerleşim görmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalar esnasında seramik buluntuları saptanmaması, çakmaktaşı, bıçaklar ve

⁸⁵ Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", 424-425.

⁸⁶ Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", 422.

⁸⁷ Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", 422.

yongalar gibi buluntu durumu da göz önüne alındığında PPN dönemine ait olabilecek bir görüntü sergilemektedir.⁸⁸

İlk kez 2014 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından keşfedilmiştir. Araştırma sırasında, yüzeyinde ana kayaya oyulmuş havuzlar, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış buluntular ele geçmiştir. Ele geçen buluntular sayesinde, yerleşimin PPNB evresinde küçük bir kült merkezi olarak kurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra tepenin yüzeyinde pek çok sayıda, Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe'den bilinen "T" şeklinde dikilitaşlarda tespit edilmiştir. Ayrıca, kaçak kazılar sonucu kazılmış bir alanda açıkta yer alan "T" biçimli bir dikilitaşın üzerinde parmak kabartmaları tespit edilmiştir.⁸⁹

2015 yılında tekrardan ziyaret edilen yerleşimde, yapılan incelemeler sonucunda bu dikilitaş üzerindeki kabartmaların tahrip edildiği tespit edilmiştir. Kaçak kazı sonucu ortaya çıkan tahribatın engellenmesi ve yerleşimde yapılacak kurtarma kazısı sonucu ele geçen bilgi ve bulguların değerlendirilmesi için, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bahattin Çelik'in bilimsel danışmanlığı ile 2017 yılında kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan kurtarma kazısı maddi imkânlar ve zorlu arazi koşullarından dolayı 2017, 2018 ve 2019 yılları olmak üzere üç dönem olarak yapılmıştır (Harita 4). 2017 yılında üç adet 10x10 m'lik karelaj sisteminde; K-11 (Resim 20), K-7 ve K-4 olarak isimlendirilen açmalar açılarak kazı çalışmaları yapılmıştır.⁹⁰ 2018 yılında ise 7 adet 5mX5m'lik karelaj sisteminde; K1, K3, K5, K13, K9, K10 ve K12 olarak adlandırılan açmalarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Kaçak kazı tahribat alanlarındaki K-5 ve K-13 kaçak kazı alanlarının birbirine yakın olmasından dolayı her iki 5x5m boyutlarındaki açma sonrasında 10x5m'lik bir açma olacak şekilde birleştirilmiştir.⁹¹

2019 yılında 7 adet kaçak kazı tahribat çukuru belirlenmiştir. Fakat 2019 kazı sezonunda sadece 1 adet kaçak kazı çukuru yeni olarak (K-8) açılmıştır. 2017 ve 2018

⁸⁸ Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", 423.

⁸⁹ Çelik, *Documenta Praehistorica XLIII*, 421-424.

⁹⁰ Çelik, "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", 24-38.

⁹¹ Bahattin Çelik ve Hatice Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 48, Winter, (2020b), 306.

yıllarında kısmen kazısı yapılmış 3 adet kaçak kazı (K-1, K-5 ve K-7) alanında ve höyük alanın 3 farklı alanında 3 adet sondaj (Batı Yamaç Sondaj/1, Kuzey Yamacı Sondaj/2 ve Güneybatı Tepe Sondaj/3) çalışması yapılması uygun görülmüştür. K-8 açması 5x5 m'lik karelaj sisteminde açılırken, K-7 açması önceki yılda olduğu sınırlar içerisinde devam etmiştir. K-1 açması 5x5 m'lik alanında, 2019 yılında batıdan 1m, kuzeyden 4 m ve doğudan 3 m'lik bir alanı kaplayarak toplamda 9x9 m'lik alanda çalışılmıştır. K-5 açmasında ise 10x5 m'lik olan açmanın sadece kuzeybatıya bakan kesiminde, güneyden 1 m, kuzeyden ve batıdan 2 m'lik bir genişletme sağlanarak toplamda 8x7 m'lik bir karelaj sisteminde kazı çalışmaları yapılmıştır.⁹²

Sondaj çalışmalarında ise belirlenen alanlarda 2x2 m'lik karelaj olurken, Güneybatı Tepe Sondaj/3'de buluntu durumlarının yoğunluğu nedeniyle alan 5x5 m'lik bir alan olarak genişletilmiştir. Batı Yamacı Sondaj/1 ve Kuzey Yamacı Sondaj/2 alanlarında ise 2x2 m'lik alanda çalışmalar yürütülmüştür.⁹³

Yerleşimde tespit edilen dikilitaşların boyutları ve açığa çıkan mekânların düzenleniş şekli, Nevali Çori kült yapıları ile Göbeklitepe'nin II. Tabakasına benzer özellikler sergilemektedir. Yerleşim alanında geç Roma/erken Bizans özelliklerini gösteren birkaç çanak çömlek parçası da bulunmuştur. Bunun yerleşim alanında bahsedilen dönemde inşa edilmiş olan Tümülüs mezarlar ile ilgili olduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Kazılar sonucunda, açığa çıkan yapıların kült yapıları olduğu ve bu yapıların da en az iki evreli olduğu görülmektedir. 1. Aşamada kullanılan yekpare oymalar, 2. Aşamanın işçiliğine göre çok daha kalitelidir. Bu nedenle en azından ilk inşa döneminin Karahan Tepe taş ustaları tarafından veya onların yönetiminde yapıldığı sanılmaktadır. Harbetsuvan Tepesi mimarisine bakıldığında, Göbekli Tepe II. tabaka mimarisi ile benzediği görülmektedir. Ancak, Göbekli Tepe' II. tabakada tespit edilmeyen mekân girişi Harbetsuvan Tepesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Resim 18). Mekân girişi şimdiye kadar sadece Göbekli Tepe'nin III. tabakasında bir örnek ile temsil

⁹² Çelik ve Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*, 306-307.

⁹³ Çelik ve Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*, 307.

⁹⁴ Bahattin Çelik, "*Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*", Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) (17), (2014b),14.

edilmektedir. Harbetsuvan'daki heykeltraşlık eserler genel olarak, Göbekli Tepe ve Karahan Tepe'de ele geçmiş olan eserlerle benzer özellikler taşımaktadırlar.⁹⁵

Harbetsuvan Tepesi'nde şu ana kadar yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında Palmyra ya da Çayönü aletleri içermemesi,⁹⁶ Nevali Çori'nin Nevali ve Göbeklitepe 'deki kült anıtları II. Yerleşim, katmanlı bir dikilitaşın keşfiyle birlikte ilk olarak Erken Seramik Neolitik B'ye (EPPPNB) tarihlenmektedir.⁹⁷

4.5.Karahan Tepe

Şanlıurfa ilinin yaklaşık 63 km güneydoğusunda, 118 37° 08' K, 39° 30' D koordinatları arasında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 705 m olup Tektek Dağları Milli Parkı sınırları içerisinde (Resim 19) yüksek bir bölgede anakaya üzerinde bulunmaktadır. Yerleşmenin 1 km doğusunda çakmaktaşı ve kireçtaşı tabakaları görülmektedir. Yaklaşık olarak 50 dönümden oluşmaktadır. Urfa Bölgesi'nde Harran Ovası çevresinde yer alan Göbekli Tepe, Şanlıurfa Yeni Mahalle, Hamzan Tepe ve PPN dönemi yerleşimlerinde görüldüğü gibi Harran Ovası'nın doğusunda bir plato üzerinde oturuyor (Harita 3,5). 1 km doğusunda çakmaktaşı ve Magmatik ve kireçtaşı oluşumları 1 km doğusunda gözlenir. En yakın bazalt kaynak yerleşimin 15 km kuzeyindedir.⁹⁸

Batı kesiminde düz bir kayalık alan ve kuzey-güney yönünde uzanan kuru bir nehir yatağı tespit edilmiştir. Bazı yerlerinde anakayaya kadar aşınmış bu dere yatağında 2 m ile 3 m ölçülerinde doğal oyuklar yer almaktadır. Yerleşmenin güneyinde ve doğusunda, ana kaya içinde toprakla dolu havzalar ve havza mühendisliği için kullanılan çok sayıda küçük oyuk kümeleri tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında bu yerleşim alanı, bilinenin aksine suyun olmadığı bir yerde kurulmamış aksine su kaynaklarından faydalanabilecek şekilde suyu rezerve edebilecek birtakım teknikler

⁹⁵ Bahattin Çelik ve Hatice Tosyagülü Çelik, "Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 47*, Autumn, 2020a, 52-53.

⁹⁶ Çelik, "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", 24-38.

⁹⁷ Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi", 425.

⁹⁸ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 132-133.

uygulayarak susuzluk sorununu ortadan kaldırmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmuşlardır.⁹⁹

İlk kez “Doğu ve Güneydoğu Anadolu İlleri Kültür Envanteri Projesi” sırasında 1997 yılında tespit edilmiştir. Şanlıurfa Kültür Envanteri çalışmalarında Prof. Dr. B. Çelik tarafından yerleşim alanında araştırmalar yapılmıştır. 2000 yılında gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde anakaya üzerine oyulmuş havuzlar, çakmaktaşı ve obsidyenden buluntular tespit edilmiştir. Ayrıca, bölgede bulunan diğer merkezlerde bildiğimiz birçok T biçimli dikilitaşlar tespit edilmiştir. 2013 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, yerleşiminin yaklaşık 110 dekardan oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca 266 adet dikilitaşın tamamı ve ayrı sayılan 8 adet kırık dikilitaş kayıt altına alınmıştır. Bir önceki yıl yapılan kaçak kazıların ardından 2011 yılında yeni bir çalışma yapılmış, bu çalışmada T şeklindeki bir dikilitaşın içine oyulmuş yılan şeklinde bir kabartma bulunmuştur (Resim 24).¹⁰⁰ 2019 yılında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Necmi Karul başkanlığında başlatılan kazı çalışmaları 2020 ve 2021 yıllarında da devam ettirilmiştir. Özellikle Göbekli Tepe'yle çağdaş olan Karahan Tepe'de yapılacak olan kazılar sayesinde Şanlıurfa ilinde bulunan Göbeklitepe başta olmak üzere PPN merkezlerini daha iyi yorumlamak amacıyla devam etmesi planlanmıştır.

Yüzey taramaları ve jeomanyetik ölçümler Karahantepe'de birbirinden farklılaşan dört ayrı kesimin olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan ilki yüzeyde T biçimli dikilitaşların üst kısımlarının görüldüğü, hatta bu taşların dizilişi ile tanımlanan farklı büyüklüklerde, yuvarlak planlı yapıların ayırt edilebildiği Batı ve Doğu teraslardır. İkinci kesim, Batı Teras'ın kuzey bölümünde, ana kayaya oyuk yapıların bulunduğu alandır. Bir diğer kesim ise yüzeyde dikilitaş benzeri kalıntıların olmadığı, daha çok değirmen taşları gibi ev yapılarıyla bağlantılı olabilecek keşiflerin gözlemlendiği güneydeki düzlüktür. Son bölüm ise dikme taşların elde edildiği ocaklardır. Batıdaki koninin güney ve batıya doğru alçalan teraslarında T biçimli dikilitaşların çıkarıldığı yataklar ile yerinde bırakılmış ya da kısmen işlenmiş T biçimli dikilitaşlar görülmektedir. Her ne kadar bu öngörüler ağırlıklı olarak yüzeyden elde

⁹⁹ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, 134.

¹⁰⁰ Bahattin Çelik, *Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015b, 311-328.

edilen arkeolojik kayıtlara dayalı olsa da gerek mevcut topografya, gerekse görülebildiği ölçüde ana kayanın kendisi bu bölümlenmeyi teyit etmektedir.¹⁰¹

Karahan Tepe'nin batısı, kuzey-güney yönünde akan kuru bir dere bulunan düz kayalık bir alandır. Bu derenin yatağı ana kayaya kadar aşınmış, yer yer 3 metreye varan derinlikte doğal olarak oluşmuş oyuklar bulunmaktadır. Dere yatağının kış ve bahar aylarında yağın kar ve yağmuru bir süre tuttuğu belirtilmektedir. Yerleşimin güneybatı ve güneydoğusu sarp kayadan oluşmaktadır. En üstte ise kaçak kazılarla tahrip edilen ve kökeninin Roma dönemine kadar uzandığı düşünülen bir höyük (Resim 21) bulunmaktadır. Yerleşimin kıraç bir arazide olması nedeniyle burada ve çevrede yaşayan halk geçimlik ihtiyaçlarını sarnıçlardan karşılamaktadır. (Resim 22,23). Bu sarnıçlar iki türde karşımıza çıkmaktadır. 1. Türünün derinliği 5-8 m arasında değişmekte olup üstü kısmen açık ya da kapalı kuyulardan oluşmaktadır. Diğeri ise çok derin olmayan ve etrafını saran suların kanallardan hazneye akmasıyla oluşan havuz şeklindeki sarnıçlardır. Bu konuda Karahan Tepe halkı sanılanın aksine susuz bölgelerde oluşmayan su kaynaklarını güvence altına almak için teknikler geliştirmiş, su sorununu çözmek için adımlar atmıştır.¹⁰²

2019 ve 2020 yıllarında Karahantepe'de açığa çıkarılan çukur tabanlı dört yapı kalıntısı, farklı kotlarda ve farklı taban düzlemelerine sahip olmalarına rağmen çağdaş oldukları, hatta bunlardan bitişik düzende olan üç tanesinin de bir yapı kompleksinin parçası olduğu düşünülmektedir. Yerleşim yerlerinde bulunan yılan derileri (Res. 25) ve Tektek Dağları'ndaki ceylan avcılığı bu kişilerin bilinçli olarak figürin yaptıklarının kanıtıdır.¹⁰³

Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından yerleşim yerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda, PPN dönemine ait buluntular ele geçmiştir. Yüzeyde bulunan dikilitaşlar, 2011 yılında yapılan yüzey araştırmasında höyüğün batı tarafında üçgen bir

¹⁰¹ Necmi Karul, "Karahantepe", *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, edt. Necmi Karul vd., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2021, 32.

¹⁰² Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, 134; Mustafa Güler ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, BELGÜ, Yıl:1 / Sayı:1, 2015, Res. 20.

¹⁰³ Karul, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 32.

yılan kabartması ve (Resim 26, 27) yatay şeklinde bir dikilitaş, Göbekli Tepe'nin PPNA evresine benzemektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak PPNA evresi sonu ile PPNB evresi başlarına tarihlendirilmiştir.¹⁰⁴

2013 yılı yüzey araştırmasında tekrar ziyaret edilen yerleşimde yapılan araştırma sonuçlarına göre Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 110 dönümlük bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Ayrıca köyde yapılan yüzey araştırmalarında 266 anıt ve 8 bağımsız kırık anıt parçası bulunmuştur. 2013 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda boyutları 17x17 m'dir. Erken Bizans dönemine ait yeni bir yapı bulundu.¹⁰⁶

Yüzey araştırmalar dışında, Prof. Dr. Necmi Karul başkanlığında 2019 yılından bu yana yapılan kazılarda; bugüne kadar açığa çıkarılan yapılar PPNA evresinin sonu ile PPNB evresinin başına tarihlendirilmiştir.¹⁰⁷

4.6. Akarçay Tepe

Akarçay Tepe, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin yaklaşık 25 km güneyinde yer almaktadır. Fırat'ın doğusunda ve Akarçay Akıntısı veya Su Akıntısı olarak bilinen derenin güneybatısında yer alır (Resim 28). Batı-Doğu doğrultusunda 350, güney-kuzey doğrultusunda 150 metre boyutlarında olup yayvan bir höyük görünümüne sahiptir. Yaklaşık 6 m yüksekliğinde ve deniz seviyesinde yaklaşık 355 yükseklikindedir.¹⁰⁸

1992 yılında Guilermo Algaze liderliğindeki bir grup tarafından Akarçay Tepe, Karkamış ve Birecik barajlarının sel ve etki bölgelerinde yer alan alanlarda yapılmış olan yoğun yüzey araştırması sırasında saptanmıştır.¹⁰⁹ Höyükte tespit edilen bulgular ve ele geçen eserlere göre, çoğunlukla olarak Çanak Çömleksiz Neolitik dönem olmakla birlikte beş farklı dönemi temsil ettiği anlaşılagelmiştir. 1998 yılında höyükte yeniden

¹⁰⁴ Bahattin Çelik, "Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) sayı: 17/2014*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları: Ankara, 2015a, 16.

¹⁰⁵ Güler ve Çelik (2015), "*Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*", 85.

¹⁰⁶ Çelik, "*Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey*", 246.

¹⁰⁷ Karul,, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 32.

¹⁰⁸ Mihriban Özbaşaran ve Miquel Molist, "*Akarçay Tepe: Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme*", İstanbul, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Edt.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, 2007, 179; Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, 37.

¹⁰⁹ Algaze, vd., "*The Tigris-Euprates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons*", 201.

yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Kurtarma kazıları ise 1999 yılında yapılmıştır. Kazılar başlangıçta üç sezon olarak planlanmıştır. Ancak 2000 yılına kadar Kargamış Barajı'nın deniz sınırı değiştirilip tepenin sular altında kalmayacağı varsayıldıktan sonra baraj sürekli olarak varlığını sürdürmüştür. Maddi sebeplerden dolayı 2 yıl ara verilmiş olup daha sonra 2005 yılında tekrar kazı ve araştırmalara devam edilip 2007 yılına kadar devam edilmiştir.¹¹⁰

Yerleşme MÖ 7. binyıla kadar kesintisiz iskân edilmiştir. Akarçay Tepe'de devamlılık gösteren tabakalanma, kuzeyde Cafer Höyük, Gritille, Çayönü ve Gürcütepe gibi yerleşmeler açısından bilinenleri zenginleştirmektedir. Güneyde Orta Fırat'ta bulunan Tell Halula ve Ebu Hureyra gibi yerleşmelerle kronolojik benzerlikler taşıması bakımından da önemlidir.¹¹¹

Araştırma sonuçları sayesinde Akarçay Tepe'nin döneminin çanak çömlek öncesi Neolitik ve çanak çömlek öncesi Neolitik olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim alanında Çanak Çömlekleli neolitik dönemden geçiş aşamasına ve daha sonra Çanak Çömleksiz neolitik döneme kadar kesintisiz bir süreklilik gösteren altı evre tespit edilmiştir.

Seramik Olmayan Neolitik dönem, kare, dikdörtgen veya ızgara planlı yapılardan oluşan bir yerleşim sergiliyor. Bu yapılar taş temelli ve kerpiç duvarlı olup, tabanları sıvalı olan yapılar da mevcuttur. Keşfedilen en eski yerleşim sınıfı olan II. Tabaka ızgara planlı bir yapı ile temsil edilmektedir. N adlı yapı (Resim 29) birbirine paralel dört sıra taştan oluşmaktadır. Duvar; Küçük ve orta boy kireç taşından kuru taş tekniği ile inşa edilmiştir. Kazılan alan sınırlı olduğundan ve yukarıdaki katmanlar kaldırılmadığından, ızgaraların binanın bir parçası mı yoksa bağımsız bir yapı mı olduğu şu anda net değil.¹¹² Bir sonraki evrede planlama ve yapı işçiliği açısından aynen devam etmesine rağmen, önceki evreden farklı olarak MÖ 7000. Binyılın başına tarihlenen seramik ortaya çıkar. Fakat bu seramiklerin yerleşime gelenlerin mi yaptığı

¹¹⁰ Heval Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, 31-32.

¹¹¹ Mihriban Özbaşaran, "Akarçay Tepe", Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, ed. N. Başgelen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, 453.

¹¹² Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 75.

veya yerleşim yerinde mi yapıldığı bilinmemektedir.¹¹³ Koyun ve keçilerin Akarçay Tepe'nin ilk evrelerinden itibaren evcilleştirilmiş türler olduğuna dair bulgular tespit edilmiştir. Keşif merkezine çok yakın olan Tell Hallula'ya kıyasla çok daha az koyun, keçi ve sığır buluntuları vardır. Bu da Akarçay Tepe'deki bu hayvanların evcilleştirildiğini göstermektedir.¹¹⁴

4.7.Sefer Tepe

Sefer Tepe, Şanlıurfa ili sınırları içerisinde, Viranşehir ilçesine 25 km, Şanlıurfa'ya yaklaşık 72 km uzaklıkta yer almaktadır. Höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 700 metre olup 7 dönümlük bir alanı kaplamaktadır (Resim 30). Sefer Tepe'nin yerleşim tabakası kalker ve bazalittir. Etrafında yaklaşık 1,5 km su kaynakları bulunmaktadır. Çevresinde çakmaktaşı yatağı bulunmayan keşif merkezinin ya Tektek Dağları'na ya da Tektek Dağları'nın bir uzantısı olan Çoban Deresi Mevkii'ne tekabül ettiği düşünülmektedir.¹¹⁵

Sefer Tepe, “Şanlıurfa Bölgesi Kültür Envanteri Projesi” dâhilinde keşfedilmiştir.¹¹⁶ 2021 yılında İstanbul Üniversitesinden Doç. Dr. Emre Gündoğan'ın danışmanlığında, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi başkanlığında, Sefer Tepe'de kazı çalışmaları başlamıştır.

Sefer Tepe'nin en dikkat çekici özelliği in situ (Resim 33) olarak ele geçen, günümüze kadar korunmuş, 16 adet -T biçimli dikme taşların bulunması ve bu taşların karşılıklı olarak konumlandırılmış olmalarıdır. (Resim31). Bu yapı taşları tüm kireçtaşından, yan yana durmaktadır. Bu tam yerleşimin üzerinde dağıtılan, sütunlar (Resim 32) 2.00 metreye 1.50 ayrı yerleştirilir ve yerin 30-0 cm. dolaylarında yukarısında yükselir. Bu bağlamda, Karahan Tepe yüzeyindeki sütunlar ve Göbekli Tepe'nin tabaka II mimarisini sergiler ve yakın paralellik gösterir. Ayrıca benzer şekilde

¹¹³ Özbaşaran, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, 453.

¹¹⁴ Özbaşaran ve Molist, "Akarçay Tepe: Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, edt. M. Özdoğan ve N. Başgelen, İstanbul, 2007,183.

¹¹⁵ Mustafa Güler, Bahattin Çelik ve Gül Güler, “*Viranşehir İlçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri*” ,Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Anadolu/Anatolia (38), 2012, 161.

¹¹⁶ 1 Bahattin Çelik, “Sefer Tepe: A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey”, *Neo-Lithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research (1)*: Berlin, 2006a, 23.

dikilitaşların çevre yerleşimlerde olması bu yerleşimin önemini artırmıştır.¹¹⁷ Çevresindeki diğer yerleşim ve tapınak merkezleri gibi M.Ö. 11.000 civarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Göbeklitepe, Karahan Tepe ve Nevali Çori ile benzerlikleri bu bölge insanların etkileşimine işaret etmektedir. 2021 yılında ilk dönem kazılarına başlanan Sefer Tepe yerleşiminde yapı komplekslerinde dörtgen planlı düzgün döşenmiş duvarları olan mekânlar ve bu mekânların içine yerleştirilmiş kuzey-güney ya da doğu batı yönlü konumlandırılmış dikilitaşlar bulunmuştur. Konumlandırılmış taşlardan biri “T” biçimlidir, taşın dikey kısmının doğuya bakan kısmında en üst ve en alt kısmında geometrik kabartmalar bulunmaktadır.

Sefer Tepe’de yapılan yüzey araştırmasında buluntu olarak ağırlıklı olarak yontmataş aletler ele geçirilmiştir. Aletlere bakıldığında yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait olabilecekleri ve çakmaktaşından yapılmış Byblos uçlar bulunmaktadır. Bu aletlerin benzerleri Göbekli Tepe, Nevali Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle ve Karahan Tepe’de rastlanmaktadır.¹¹⁸ Yerleşim yerinde yüzey araştırmasında ve yeni yapılan kazı sonucunda yerleşim yerinde bulunan özellikle dikilitaşların Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, gibi diğer PPN merkezleriyle benzerlik taşımaktadırlar. Bunlar birlikte değerlendirildiğinde Göbekli Tepe’nin II. Tabakası ile de benzer özellikler taşımamasından dolayı Çelik tarafından yüzey araştırmasında burası Çanak Çömleksiz Neolitik dönem A (PPNA) sonları ile B evresinin (PPNB) başına tarihlendirmektedir.¹¹⁹ Kazı çalışmalarını yürüten Gündoğan’ın yaptığı çalışmalarda şimdilik Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B’nin erken evresine ait bir mimari plan gösteren yapı bulduklarını bildirmektedirler.

¹¹⁷ Çelik, “*Differences And Similarities Between The Settlements In Şanlıurfa Region Where “T” Shaped Pillars Are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, 18.

¹¹⁸ Mustafa Güler, Bahattin Çelik ve Gül Güler, “*Viranşehir İlçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri*”, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Anadolu/Anatolia (38), 2012, 161.

¹¹⁹ Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Şanlıurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, 18.

4.8. Mezraa Teleilat

Mezra-Teleilat Şanlıurfa ili Birecik ilçesinin 7 km güneyinde Mezra ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Fırat'ın sol yakasında kıyı taraçasının üstünde yer almaktadır (Resim 34).¹²⁰ 36° 59' Kuzey, 38° 00' Doğu koordinatları üzerinde yer almaktadır. Denizden yüksekliği 310 m' olup 7 hektarlık alanı kapsamaktadır.

Kuzey-güney doğrultuda 320 m, doğu-batı doğrultuda 190 m uzunlukta oval biçimli ve dar olan merkezin kuzey kısmında yaklaşık 160 x 160 m'lik bir alan bahçe yapımı nedeniyle buldozer ile tahrip edilmiştir. Bu yüzden bu kısımda 1,5 m yüksekliğinde bir dolgunun izlendiği kesit meydana gelmiştir. Günümüzde kısmen ekilen Höyüğün¹²¹ yapılan son çalışmalarla arkeolojik dolgu kalınlığının 7 m'den daha az olmadığı düşünülmektedir. Yerleşim Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bilinen en düşük kotta bir yerleşim olduğu halde, Kuzey Suriye Bölgesi'nde Fırat vadisinden bilinen neolitik yerleşimlere göre biraz daha yüksek kottadır. Yerleşimin batısından eski bir kanal geçmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda 320 m, doğu-batı doğrultusunda 190 m uzunluğunda dar oval bir höyüktür.¹²²

1989-1991 yılları arasında Guillermo Algaze tarafından yürütülen bir araştırma sırasında keşfedilmiştir. Yerleşim Karkamış Barajı etki alanı içinde kaldığı için ODTÜ TAÇ-DAM, GAP projesi içerisine alınmış ve 1998 yılında sınırlı yüzey araştırması yapılmıştır. Yerleşimdeki ilk kazı çalışmaları¹²³ 1999 yılından itibaren ODTÜ-TAÇDAM kapsamında, Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmüştür. Kazı çalışmaları 1999-2002 yılları arasında tepenin en yüksek kesiminde, yerleşme düzenini ortaya çıkartacak şekilde geniş bir alanda yapılmış ve yaklaşık 4.900 m² alan açılmıştır. Höyükte yapılan 2003-2004 yılı çalışmaları ise tabakalanmayla ilgili bazı sorunların çözülmesi ve yerleşim alanının sınırlarının belirlenmesi amacıyla sınırlı alanlarda

¹²⁰ Mehmet Özdoğan, "Mezraa-Teleilat", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, (2007c), 189.

¹²¹ Guillermo Algaze vd., *"The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: a preliminary report of the 1989-1990 seasons."* *Anatolica*, 17, 1991, 201.

¹²² Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, 81.

¹²³ Mehmet Özdoğan, "Mezraa- Teleilat Kazısı", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, (Edt.) Oktay Belli, 2000, 29.

devam edilmiştir. Yerleşim alanı ilk başlarda Kargamış Barajı Gölü altında kalacağı düşünüldükten, 2000 yılında baraj göl alanının daraltılması amacıyla tüm Fırat boyunca uzanan seddenin yapılması sonucunda sulara gömülmekten kurtulmuştur.¹²⁴

Yerleşimde yapılan yüzey araştırmasında Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem buluntuları ile beraber tepenin en yüksek alanında Demir Çağı ve Hellenistik döneme ait buluntular elde etmişlerdir. Kazılar sonucunda yerleşim alanında 13 tabaka saptanmıştır. Geç Neolitik Çağlar, Çanak Çömlekli Erken Neolitik Dönem, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik geçiş dönemi ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin sonuna ait kültür tabakaları bulunmuştur Neolitik Dönem merkezin en uzun kullanıldığı dönemdir. Yerleşimde İskân MÖ 8 binlerde başlamış olup MÖ 5500 yıllarına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir.¹²⁵

Yerleşim alanının Neolitik Dönem için en önemli nedeni Yakındoğu'da az bilinen PPN ve PN dönemi Geçiş evresini yansıtan kültür katlarının olmasıdır. PPNB dönemine ait IV ve V. kültür tabakaları bölgede bulunan diğer yerleşimlerdeki mimariyi ve buluntu topluluklarını vermiştir.¹²⁶

Neolitik süreci yansıtan önemli yerleşim yerlerinden biri olan Mezraa Teleilat, üç kültür katmanıyla karşımıza çıkıyor. Bu yerleşimde tarıma dayalı köy yaşamının kurulduğunu rahatlıkla görebiliriz. Mezraa Teleilat, yerleşimi seramiklerin ilk örneklerinin gelişim sürecini tabakalanmış olarak yansıtır. Üçüncü kültür aşaması veya geçiş aşaması, dallar ve kül katmanları gibi hafif yapıları yansıtan bir mimariye sahiptir. Faz 3, Faz 4'ün üzerine inşa edilir.

Ancak buluntularında önemli farklar bulunmaktadır. Örneğin, taş alet sürekliliği gibi kültürel süreklilik göstergelerinin varlığı, söz konusu kültürel dönüşüm sürecinin sanılanın aksine basit bir şekilde açıklanamayacak kadar karmaşık olduğunu

¹²⁴ Özdoğan, “*Mezraa Teleilat*”, 189.

¹²⁵ Seda Ülger, “*Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 93.

¹²⁶ Özdoğan, “*Mezraa-Teleilat*”, 99; Güner Çoşkun, “*Obsidian Assemblage of MezraaTeleilat: Evidence of Cultural and Chronological Continuation from Late Pre-Pottery Neolithic to Pottery Neolithic*”, (The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research), NEO-LITHICS 2, (2007a), 36.

düşündürür.¹²⁷ 3.evre A ve B olarak ikiye ayrılmış olup, 3a evresi 3b nin devamı niteliğindedir. 3b'deki küllü damarlar seyrelmiştir, ancak topluluk değişmemiştir.¹²⁸

A evresi ile eski B evresi arasındaki ayırımın nedeni, eski B evresinde bulunmayan az sayıdaki seramiktir. Kapların işlevinin hala çok sınırlı olduğu, erken döneme ait nadir ve çok kabaca yapılmış seramiklerden anlaşılmaktadır.¹²⁹ En erken çanak çömleğin koyu renkli boyalı Yakın Doğu geleneğine (KYAM) benzerliği teknik gelişmişliği ve ince yüzeyleri, başka bir yerden ithal edildiğini ve seramik Neolitik'in başlangıcının Yakın Doğu'nun her yerinde aynı olmadığını göstermektedir.

Bunlara ek olarak, bitkisel karakterli, ufalanmış hamurlu, donuk yüzeyle ve kalın cidarlı bir dizi parça bulunmuştur.¹³⁰

Yapılara gelince, üçü tam olmak üzere toplam altı vardır ve bu planlı ve düzenli yerleşim dönemine ait iyi korunmuş anıtsal yapıları temsil etmektedir. Yapılar, yaklaşık 10x5 metre ölçülerinde, dikdörtgen planlı bağımsız bloklardır. Batı tarafında manastıra benzeyen üç uzun ve dar oda, doğu tarafında ise büyük bir orta ocak ile küçük oda bulunmaktadır.¹³¹

Yaklaşık 40'a yakı kalkerden yapılmış oturan erkek heykelciği ve yaklaşık 100 fallus sembolü bulunmuştur. Bunlar sadece geçiş döneminde bulunmuştur. Bu figürinler daha önce hiç görülmediği için önemli bir yenilik olarak karşımıza çıkıyor (Resim 36). Bir kısmı kötü yapılmış ve hatta yüzeyleri düzeltilmeden bırakılmışlardır.¹³²

IV. evre PPNB'ye tarihlendirilmekte olup en az 3 mimari tabaka bulunmaktadır. Yontmataş alet endüstrisi ve hücre planlı yapılarla öne çıkar. Burada çok nitelikli kemik aletler de bulunmuştur.

¹²⁷ Özdoğan, "Mezraa Teleilat", 191.

¹²⁸ Özdoğan, "Mezraa Teleilat", 192.

¹²⁹ Ülger, "Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu", 94.

¹³⁰ Şafak Nergiz, "Yakındoğu Neolitik'inde Phallous Sembolü Sorunu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistorya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, 44.

¹³¹ Çelik, "Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem", 81.

¹³² Özdoğan, "Mezraa Teleilat", 192.

Bu aletler arasında Fırat Nehri'nde balık yakalamak için kullanılmış olabilecek kemik bir kanca (Resim 37) önemli olup kancanın üzerinde ip deliği de mevcuttur.

4.9. Gürcütepe

Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, Gürcütepe köyü sınırlarında kente ait sebze bahçelerinin yer aldığı bir alanda bulunmaktadır. Denizden yüksekliği yaklaşık 470 m olan Gürcütepe 37° 08" kuzey, 38° 50" doğu koordinatlarında yer almaktadır.¹³³

1300 m uzunluğunda ve 1200 m genişliğinde, karmaşık bir bölge oluşturur. (Resim 38). Gürcütepe höyükleri, toplam 8 yerleşimden oluşmaktadır. Yerleşme 1994 yılında keşfedilmiştir. Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında "Urfa Projesi" dahilinde, 1995'te kazısına başlanmış olup kazılara 1999 yılında son verilmiştir. Gürcütepe II' deki kazı tepenin kuzey yamacında açılan açmalarla 1995- 1999 yılları arasında sürdürülmüş olup diğer tüm höyük etrafında yüzey araştırılması yapılmıştır.¹³⁴

Gürcütepe olarak isimlendirilen höyükler Harran Ovası'nın kuzeybatısında, doğu-batı yönünde yan yana 5 yayvan tepe ve 3 düz alandan oluşan bir yerleşim dizisi şeklindedir. Höyüklere, Gürcütepe I, II, III, IV, V, VI, VII ve VIII şeklinde rakamlar verilmiştir.¹³⁵ Bu höyükler Kent merkezi yakınlarındaki karstik araziden doğan Karakoyun Deresi ve Sırrın Çayı boyunca sıralanmaktadır. Gürcütepe I höyüğü 2 m yükseklikte 150 x 100 m ölçülerinde Gürcütepe II höyüğü 6 m yükseklikte 150 x 200 m ölçülerinde, Gürcütepe III höyüğü 3.5 m yükseklikte 350 x 150 m ölçülerinde, Gürcütepe IV höyüğü 2.5 m yükseklikte 120 x 100 m ölçülerinde, Gürcütepe V höyüğü 0.5 m yükseklikte 50 x 80 m ölçülerinde, Gürcütepe VI höyüğü 150 x 150 m ölçülerinde, Gürcütepe VII höyüğü 30 x 50 m ölçülerinde ve Gürcütepe VIII höyüğü ise yaklaşık 150 x 80 m ölçülerindedir.¹³⁶

¹³³ Manuela Beile-Bohn, vd., "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien, Göbekli Tepe und Gürcütepe*", *Istanbul Mitteilungen* 48, 1998, 7.

¹³⁴ Klaus Schmidt, "*Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*", *Istanbul Mitteilungen* 50, (2000b), 6-16; Klaus Schmidt, "*The Urfa-Project 1996*", *Neo-Lithics* 2/, (1996a), 3.

¹³⁵ Beile-Bohn, vd., "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", 17, 33-34.

¹³⁶ Beile-Bohn, vd., "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", 8-9.

Höyüklerin ortalama olarak deniz seviyesinden yükseklikleri 470 ile 480 m arasında değişmektedir. Bu höyüklerden, Gürcütepe VI, VII ve VIII numaralı merkezler düz yerleşimlerdir.¹³⁷ Yapılan araştırmasında; Gürcütepe I, III, IV, VII ve VIII de Çanak Çömlekli Neolitik, Gürcütepe II ve III 'de ise Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem buluntularına rastlanmıştır. Gürcütepe I, V, VI, VIII 'de Uruk ve Halaf dönemi, Gürcütepe II'de geç Hellenistik dönem ve Gürcütepe II ise V' de Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntular da tespit edilmiştir.¹³⁸ Gürcütepe II'de 1997 yılı kazı sezonunda, 2 x 2 m'lik bir sondaj yapılmıştır. Bu sondaj ile höyüğün en alt tabakasının Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin geç B evresine ait olduğu saptanmıştır.

Gürcütepe I, III ve IV' de ise 1998 yılında sondajlar yapılmış olup bu sondajlar sonucunda bu höyüklerin de ilk kez Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin geç B evresinde iskân gördüğü anlaşılmıştır.¹³⁹

Gürcütepe II' de yapılan kazılarda, dörtgen ve küçük hücre planlı toplamda 7 adet yapı bulunmuştur. Haus 1 ve Haus 3 yapılarının taş temelli üst kısmı pise tekniği ile yapıldığı anlaşılmıştır. Haus 4 ve Haus 2 yapılarının ise sadece taş temelli olduğu görülmüştür. Haus 5, Haus 6 ve Haus 7 yapılarının temeli ise tamamen kerpiçtendir ve taş temeli bulunmamaktadır.¹⁴⁰

Haus 3 olarak adlandırılan yapının, duvar kalınlığı 140 cm'yi geçmekte olup ortostad olarak kullanıldığı düşünülen taş levhalar bulunmuştur.¹⁴¹ Yaklaşık olarak aynı dönemlere tarihlenen Mezraa-Teleilat yerleşiminde de bu yapının bir benzerinin, ortaya çıkartılmıştır ve bir sur duvarı olabileceği düşünülmüştür. Haus 3 adlı özel yapının, düz yerleşimlerde belki de zorunlu olarak sur duvarı yapma geleneğinin başlangıcını temsil etmektedir. Bununla birlikte bu yapının, halk yapıları ile bitişik yapılmış dinsel bir yapı da olabileceği yorumu yapılmıştır. Gürcütepe'nin tüm höyüklerinde zengin çakmaktaşı

¹³⁷ Beile-Bohn, vd, "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", 8.

¹³⁸ Beile-Bohn, vd, "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", 17-34.

¹³⁹ Schmidt, "*Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*", 11-12.

¹⁴⁰ Schmidt, "*Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*", 9.

¹⁴¹ Beile-Bohn, vd., "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", 17-36.

ve obsidiyenden yapılmış yontmataş alet ve artıkları bulunmuştur. Gürcütepe II burada yüksek kalitede sürtme taş aletler arasında taş kaplar, cilalı el baltaları, havanelleri, ezgi taşları ve kireç taşından yapılmış heykelcikler de bulunmuştur.¹⁴²

Tüm höyüklerde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in varlığı hemen hemen kesinlik kazanmıştır. Gürcütepe I höyüğünde az sayıda çanak çömlek eserinin bulunması da bu tepede Neolitik döneme ait bir çanak çömlek yerleşiminin varlığına işaret etmektedir. Gürcütepe' deki 4 höyükte, sondaj çalışmalarıyla ana toprağa kadar inilmiştir. Sondaj çalışmaları sonucunda Gürcütepe'nin ilk yerleşme dönemi tam olarak belirlenmiştir. Buna göre, Gürcütepe'deki tüm höyüklerin, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin sonundan itibaren yerleşime açılmaya başlandığı saptanmıştır.¹⁴³

Harran Ovası'nda Gürcütepe höyükleri Küçük Hedbe ile birlikte bilinen ilk Neolitik yerleşimlerinden bir tanesidir. Kazılar sırasında ele geçen kemikler üzerinde analizler yapılmış olup bu yerleşimlerde domuz, koyun, sığır ve keçi gibi hayvanların evcilleştirildiği saptanmıştır.¹⁴⁴

4.10. Sayburç

Sayburç, ismini Şanlıurfa'nın Karaköprü ilçesine bağlı Yoğunburç köyünün Sayburç mahallesinden almaktadır. Köyün kuzeyinde Roma dönemine tarihlenen bir yerleşim ve güneybatısında yine bu dönemle ilişkili sarnıçlar bulunmaktadır (Resim 39). Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait yerleşim, 2021 yılının bahar aylarında Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ne, köyde bahçe duvarı yapımında dikilitaş parçalarının kullanıldığının bildirilmesi üzerine bulunmuştur. Bu döneme tarihlenen bir yapının kısmen açıkta olduğunun fark edilmesi üzerine müze yönetiminde kurtarma kazısına başlanmıştır. Höyüğün çoğu, 1949'da ortaya çıkmaya başlayan modern Sayburç

¹⁴² Beile-Bohn, vd., *"Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe"*, 30-33.

¹⁴³ Schmidt, *"Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu de n Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999"*, 11-14.

¹⁴⁴ Schmidt, *"Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu de n Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999"*, 15-16.

köyünün altında yer almaktadır. Ancak, bu yerin 11.000 yıldan fazla bir süredir yerleşim gördüğü varsayılabilir.¹⁴⁵

2021'de kazılar başlıyor. 2021 kazı sezonunda Sayburç 'ta kireçtaşı ana kayaya oyulmuş dairesel tabanlı bir yapı keşfedilmiştir. Çapı yaklaşık 11 metre olan yapının duvarı boyunca yine ana kayadan oluşturulmuş yaklaşık bir metre uzunluğunda bir seki yer alıyor.

60-70 cm genişliğindeki seki, yıkımdan sonra kalan küçük bir alanda, sonunda yapının karşı duvarının ayakta olduğu anlaşılmıştır. Kuzeybatı çeyreği betonarme bir binanın altında kalarak açılmış olan dairesel planlı, çukur tabanlı yapının kuzey yarısı tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Kazı alanı yapının doğusuna genişletilmiş burada da yine yuvarlak planlı ancak duvarları doğrudan ana kaya üzerinde taş ile yükseltelen bir başka yapı da tespit edilmiştir.¹⁴⁶ Dairesel planlı çukur tabanlı bu yapı kireçtaşı ana kaya içine açılmıştır ve yaklaşık 11 m çapındadır.

Ana kayadan biçimlendirilmiş duvar hattı boyunca yaklaşık 1 m yükseklikte bir seki bulunmaktadır. Bu duvarın üstünün olasılıkla taşla yükseltildiği düşünülmektedir. Sekinin ön yüzeyinde ana kaya yüzeyine kabartma olarak, birbiriyle ilişkili beş figür yer almaktadır. Bunların doğudaki üçü, önden betimlenen ve fallusunu tutan bir erkek temsilci ve her iki yanında ağızları açık insana dönük iki leopar (?) bulunmaktadır.

Sahnenin batısında, sırtı bu figürlere dönük bir erkek betimi daha vardır. Tıpkı leopar gibi, profilde gösterilen karakter bir boğa ile karşılıklı bir sahne oluşturur. Erkek betimi, elinde yılan (ya da bir çingirak) tutan bir erkek ve karşısında iri boynuzlarıyla duran bir boğa betiminden oluşmaktadır. Yedek kulübesindeki tüm karakterlerden sadece leoparlar arasındaki adamın çok rahatlamış olduğu gösteriliyor. Diğer insan ve hayvanlar düz kabartmalıdır (Resim 40).¹⁴⁷

Buradaki kalıntıların 60 metre kadar güneyinde, 100x70 metre boyutlarında, olasılıkla kuzeydeki ile çağdaş bir başka höyük daha bulunmaktadır. Modern köy

¹⁴⁵ Eylem Özdoğan, "Sayburç", *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, ed. Necmi Karul vd., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2021, 36.

¹⁴⁶ Özdoğan, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 36.

¹⁴⁷ Özdoğan, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 36-37.

yerleşimince tahrip edilen bu kesimde de kısa süreli bir kazı çalışması yapılmıştır. Birbirine eklenecek inşa edilen beş yapı ile aralarındaki mekânlar açılmıştır. Buradaki yapılar köşe bağlantısının erken örneklerini yansıtır olmalıdır. Burada mimarinin en belirgin özelliği duvarlar ile birlikte inşa edilen payandalardır. Her iki yerleşim de PPNB evresi başlarına tarihlendirilmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Özdoğan, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 37.

5. ŞANLIURFA ve ÇEVRESİNDE YÜZEY ARAŞTIRMALARI ile SAPTANAN KAZISI YAPILMAMIŞ NEOLİTİK MERKEZLER

5.1 Taşlı Tepe

Taşlı Tepe, Şanlıurfa'nın 65 km kuzeydoğusunda Siverek sınırında Başbük köyünün yaklaşık 1 km kuzeyinde yer almaktadır. Taşlı Tepe yerleşim yerinin deniz seviyesinden yüksekliği 740 metre olup 12 dekarlık bir alana sahiptir. Anakayadan itibaren yaklaşık 4 m yüksekliğe sahiptir (Harita 2).¹⁴⁹ Taşlı Tepe yerleşim bölgesinde tarımsal faaliyetlerin yapıldığı tahmin ediliyor. Jeolojik yapı kireçtaşı ve bazalttan oluşmaktadır. Köyün yakınında çok sayıda çakmak taşı bulundu.¹⁵⁰ Bu bölge de diğer yerleşim yerleri gibi ana kaya üzerine kurulmuştu. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe'ye benzer. Diğer çanak çömlek öncesi Neolitik yerleşim yerlerine olan yakınlığı, onu bu dönemin bir diğer önemli merkezi yapmıştır.

Yerleşiminde PPN döneminde iskân edilen bölgede bulunan buluntulara bakıldığında iki kategoriye ayrılmıştır; mimari elemanlar ve küçük buluntular olarak ayrılmaktadır. Taşlı Tepe yerleşim yerinde bulunan küçük buluntulara bakıldığında taş boncuklar, sürtme taş alet parçaları ve taş aletlerdir. Yeşil nehir taşından yapılmış boğa başı şeklinde bir boncuk (Resim 41) da bulunmuştur. Mimari buluntuya bakıldığında "T" şeklindeki dikme taşlardır. Taşlı Tepe yerleşiminde kazılan en ilginç buluntu Başbük köyünde bir evin avlusundan bulunan "T" şeklinde dikilitaş ve dikilitaş parçalarıdır. Dikilitaşlar kireçtaşından yapılmıştır. Yerleşmenin güneydoğu yamacında sulama amaçlı yapılan kazılarda, yaklaşık 7x8 m boyutlarında ve 1 m derinliğinde bir çukurdan "T" biçimli dört dikilitaş çıkarılmıştır (Resim 42,43). Parçalar halinde olan bir dikilitaş birleştirilmiş ve 152 cm uzunluğunda, 93 cm yüksekliğinde ve 22 cm kalınlığında olarak ölçülmüştür. Üzerinde herhangi bir kabartma ve kazıma izine rastlanılmamış olan dikilitaşın ölçüleri taban alındığında Göbekli Tepe II. Tabaka stelleri ile Nevali Çori tapınak binasındaki dikilitaşlar, Kurt Tepesindeki, Sefer Tepe ve Harbetsuvan Tepesinde bulunan in-situ dikilitaşlarla büyük benzerlik gösterir. Aynı

¹⁴⁹ Bahattin Çelik, Mustafa Güler ve Gül Güler, "*Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe*", Ankara, Anadolu/Anatolia (37), (2011a), 226.

¹⁵⁰ Çelik, Güler ve Güler, "*Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe*", 225-236.

yerden terrazo taban örneği de bulunmuştur. Bu taşların yapım malzemesi kireç taşıdır.¹⁵¹

Bahattin Çelik, tüm bulguları göz önünde bulundurarak Taşlı Tepe yerleşiminin Göbekli Tepe ve Nevali Çori'deki II. Tabaka kült yapılarının dikilitaşlarıyla benzer özelliklere sahip olduğundan kaynaklı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi (PPNA) sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi (PPNB) başlarına tarihlendirmesi gerektiğini düşünmektedir.

Taşlı Tepe yerleşiminde ele geçen küçük buluntulara bakıldığında yontmataş bulguların büyük bir çoğunluğu çakmaktaşıdır. Çakmaktaşıdan yapılmış aletlerin çoğu naviform çekirdekler, yonga, dilgi ve üretim artıklarından oluşur. Çakmaktaşıdan yapılmış aletler içerisinde ayrıca ok ucu, silikalı orak-dilgi, Byblos tipi ok uçları tespit edilmiştir. Yerleşimde obsidiyenden yapılmış çok az buluntu ele geçmiştir. Çakmaktaşı aletlerin hepsi tipoloji üzerinden değerlendirildiğinde PPN Dönemi'ne ait alet tipleri ile karşılaşmıştır. Bu aletler arasında taşımali çakmaktaşıdan olan 1 adet sağlam ok ucunun Byblos tipi okucu olduğu görülmüştür.¹⁵²

5.2. Kurt Tepesi (KUÇA GURA)

Şanlıurfa ilinin 45 km doğusunda (Harita 3) Sumaklı köyünün 3 km güneyinde bulunur. Deniz seviyesinden yüksekliği 730 m'dir. Yerleşim yaklaşık olarak 10 dekarlık bir alana sahiptir. Çoban Deresi Boğazı'na bakan yüksek bir plato üzerinde (Resim 44) yer alıp Harran Ovası ile Viranşehir ilçesi arasındaki geçit konumundadır.¹⁵³

Yöre halkı tarafından "Kuça Gura" olarak adlandırılan yerleşim alanı toprak yönünden oldukça fakir olan, yüksek kalker platolarının oluşturduğu bir sırtın üzerine kurulmuş küçük alana sahip bir höyüktür.

Höyük Roma döneminde yapılmış olan kaçak kazılarla soyulmuş birkaç tümülsle çevrilidir ve höyüğün batı kısmı izinsiz kazılar nedeniyle zarar (Resim 45)

¹⁵¹ Çelik, "Differences And Similarities Between The Settlements In Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars Are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)", 17.

¹⁵² Çelik vd., *Anadolu/Anatolia* (37), 226.

¹⁵³ Çelik, "Neolitik Dönemde Dikilitaş Gelenegi", 86.

görmüştür.¹⁵⁴ Höyüğün kuzey ucunda yüksek gerilim hatları direğinin etrafındaki kireçtaşında bir grup küçük çöküntü ve kayaya oyulmuş havuz keşfedilmiştir. Höyüğün kuzeydoğu ucunda, yerleşimde bulunan T biçimli dikilitaşların çıkarıldığı düşünülen bir taş ocağı bulunmaktadır.¹⁵⁵

Kurt Tepesi 2013 yılında Bahattin Çelik tarafından yapılmış olan “Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması” projesi çerçevesinde bölgede yapılan yüzey araştırmasında keşfedilmiştir.¹⁵⁶ 2013 yılında yapılan araştırmada yerleşim içinde T biçimli dikilitaşlar saptanmıştır. Ayrıca yerleşim alanının Karahan Tepe yerleşimine ve Taşlı Tepe yerleşimine tahmini olarak aynı mesafede yer aldığı da gözlemlenmiştir. Yerleşimler arasında yaklaşık 15 km mesafe bulunmaktadır. Kurt Tepesi yüzey araştırması sırasında seramik bulunmamış, sadece çakmaktaşı ve az miktarda obsidyen ele geçmiştir.¹⁵⁷

T biçimli dikilitaşlardan biri, kravat biçimli bir yiv ve chevron motifine (Resim 47) sahiptir. Bu dikilitaşlar, Nevalı Çori'nin kült yapısıyla özellikle Göbeklitepe'nin II. tabakasıyla benzer özelliklere sahiptir.¹⁵⁸ Bahattin Çelik bu küçük buluntulara ve benzerliklere dayanarak yerleşimin tarihini Çanak Çömlekli Neolitik A'nın (PPNA) sonu ile Çanak Çömlekli Neolitik B'nin (PPNB) başı olarak tahmin etmektedir.¹⁵⁹

2013 yılında yerleşimin bulunduğu bölgedeki komşu köylerde yüzey araştırmaları yapılmış ve bu araştırmalar sırasında yerleşimin yaklaşık 6 km güneydoğusunda bulunan Kösecik köyünde (Resim 46) o dönemde kazı alanından çıkarılan iki dikilitaş bulunmuştur.

Kurt Tepesi yerleşiminde sistemli bir kazı çalışması yapılmamıştır. Yapılan yüzey araştırmaları sonucu ele geçen buluntular arasında taş alet olarak ağırlıklı olarak

¹⁵⁴ Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, 11.

¹⁵⁵ Güler ve Çelik, “*Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*”, 78.

¹⁵⁶ Güler ve Çelik, “*Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*”, 78.

¹⁵⁷ Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, 320.

¹⁵⁸ Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, 319.

¹⁵⁹ Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, 12; Çelik, “*Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği*”, 86.

çakmaktaşıdan aletler bulunmuş çok az oranda obsidiyen buluntu tespit edilmiştir. Kurt Tepesi'nde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan uç parçaları, kazıyıcılar, deliciler, Byblos tipi uçlar, silikalı orak dilgiler ele geçmiştir, obsidiyenden dilgiler bulunmuştur.¹⁶⁰

5.3. Ayanlar Höyük

Ayanlar Höyük, Şanlıurfa'nın 30 km batısındaki bulunan Ayanlar Köyünün altında ve kuzeyinde yer alır. Yerleşim alanı bölge halkı tarafından "Gre Hut" olarak adlandırılmaktadır. Hemen hemen 140 dekarlık bir alandan oluşan bu yerleşim yaklaşık 10 metre yüksekliğinde ve 250 x 300 metrelik bir alana sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği 733 m'dir. Bölge tamamen kalkerli yapıdadır. Bilinen en yakın bazalt kaynağı 2 km doğusunda yer almaktadır (Harita 2). Köyde ekilebilir arazi az olduğu için yerleşimin üzerinde tarım faaliyetlerinden dolayı fıstık ağaçları bulunmaktadır. Bu yüzden höyüğün tarım faaliyetleri nedeniyle yüzeyi tamamen tahrip olmasına neden olmaktadır. Ayrıca höyüğün tahrip olmasındaki diğer unsurda, höyüğün ortasından kuzey-güney yönünde geçen asfalt yol da tahrip etmektedir.¹⁶¹

Höyük, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması" dâhilinde yapılan araştırmalarda bulunmuştur. 2013 yılında Şanlıurfa Müzesi'ne getirilen iki Neolitik eser, Şanlıurfa şehir merkezinin yaklaşık 25 km batısındaki bir alanda yapılan yüzey araştırması sırasında keşfedilmiştir.¹⁶²

Toplam 6 tane tepesi bulunan höyüğün, güneyinde ve doğusunda köy yerleşimi bulunmaktadır.¹⁶³ Çevrede yapılan çalışmalar sonucunda bu koloniyle ilişkili olduğu düşünülen 7 küçük merkez daha tespit edildi. Bu yerleşimlerde, PPN dönemi dışında, Neolitik döneme ait çanak çömlek bulunmuştur. Yerleşimlerin konumları göz önünde bulundurulduğunda, Ayanlar Höyük ile olan yakınlıklarından dolayı bahsedilen bu

¹⁶⁰ Mustafa Güler ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, BELGÜ, Yıl:1/Sayı:1/BAHAR, Ankara, 2015, 78-79.

¹⁶¹ Güler ve Çelik, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, BELGÜ, 83; Bahattin Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", *Documenta Praehistorica XLIV*, Ljubljana University Press: Slovenya, 2017b, 360-361.

¹⁶² Çelik, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, 319.

¹⁶³ Çelik *Documenta Praehistorica XLIV*, 360.

küçük merkezlerinin, büyük bir yerleşim yeri ve onun çevresinde küçük uydu yerleşimleri olacak şekilde konumlandığı düşünülmektedir.¹⁶⁴

Ayanlar Höyük, bölgedeki diğer PPN dönemi merkezleri gibi ana kaya üstünde yer almaktadır. Göbekli Tepe ve Karahan Tepe ile birlikte bölgenin üçüncü büyük yerleşim yeridir. Höyük ile Karahan Tepe arasındaki düz hat mesafesi yaklaşık 66 km'dir. Harran Ovası'nın kuzeyindeki Göbekli Tepe, batısındaki Ayanlar Höyük ve doğusundaki Karahan Tepe arasında 32 km ile 37 km mesafe bulunmaktadır. Bu da bu yerleşimler arasındaki mesafelerin neredeyse aynı olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵

Yerleşimde yapılan yüzey araştırmalarından elde edilen veriler yerleşim yerinde Bizans Dönemi ve PPN Dönem olmak üzere iki ayrı dönemin olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmada Erken ve Orta Bizans çanak çömleği Neolitik çakmaktaşı aletler ve çok az miktarda obsidyenden yapılmış aletler, sürtme taş aletler ve taşa oyulmuş küpler tespit edilmiştir. Köyde yapılan araştırmalarda, kireç taşından yapılmış, tabanın ortası oyuk bir parçası olan bir taş kap bulunmuş olup, bunun sütun olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹⁶⁶

Erken ve Orta Bizans yerleşim alanları köyün altında ve çevresinde küçük bir alanla sınırlıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem höyüğün diğer tüm bölgelerinde bulunmuştur. Höyüğün ilk tepesinde Bizans dönemine ait köy mezarları bulunmuştur. Yerleşim alanında yapılan araştırmada ele geçen 3 eser 2'si taş alet, diğeri oyulmuş bir aslan parçası ve diğer tüm buluntular Neolitik Dönemi yansıtmaktadır. 2015 yılında yapılan yüzey araştırmasında bu üç eserin 2013 yılında Ayanlar Höyükten çıkartılıp Şanlıurfa Müzesine getirmişlerdir.¹⁶⁷ Ayanlar Höyük, Göbekli Tepe'nin III ve II katmanına benzerler ve öteki yanda Nevali Çori kült yapıları, diğer yanda Hâllen Çemi, Körtik Tepe ve Hasankeyf ve Neolitik öncesi dönemde bulunanlarla benzer özellikler taşıdığından Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) sonu ve Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) başına tarihlendirilmektedir. Yerleşim alanında PPNA ait yontmataş buluntular

¹⁶⁴ Güler ve Çelik, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, BELGÜ*, 87;

¹⁶⁵ Çelik, *Documenta Praehistorica XLIV*, 362.

¹⁶⁶ Çelik, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013", 318; Güler ve Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", 84.

¹⁶⁷ Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", 361-362.

açığa çıkmadığından ve daha çok PPNB'ye ait Byblos ve Nemrik tipi aletler bulunmuştur. Göbekli Tepenin II tabaksı ve Karahan Tepede ele geçen aletler ile de benzer özellikler sergilediğinden, Bahattin Çelik tarafından Erken ve Orta PPNB evresine tarihlendirilmektedir.¹⁶⁸ Kazı çalışmaları sonucunda bu tarihlerin değişeceği göz önünde bulundurulmaktadır.

5.4. Hamzan Tepe

Hamzan Tepe yerleşimi Şanlıurfa ilinin sınırları içerisinde, kent merkezinin yaklaşık 10 km güneyinde yer almaktadır. Diğer PPN merkezleri gibi Harran Ovası'nın batı tepelerinde yer almaktadır. Yerleşimin rakımı yaklaşık 600 metre olup, "Fatik Dağları" denilen bir bölgede, anakaya üzerinde kurulmuştur.¹⁶⁹ Hamzan Tepe ve çağdaş olan en yakın PPN dönem yerleşimleri olarak 10 km uzaklıkta Yeni Mahalle ve 25 km uzaklığında ise Göbekli Tepe yer alır. Yerleşim hem bir Paleolitik açık hava istasyonu olarak kullanılmış, hem de daha sonra Neolitik Dönem'de küçük bir iskân görmüştür. Yerleşim su kaynakları bulunmayan bir bölgede yer almaktadır. Yerleşimin yaklaşık olarak 5000 m²'lik bir kısmı günümüze korunagelmıştır.

Yerleşimde erozyon sonucu oluşmuş çok miktarda kalkerli kaya parçasına sahiptir, ancak bölgedeki ana ova olan Harran Ovası, yerleşimin 1 km doğusunda yer almaktadır. Yaklaşık 400 m batısında ise en yakın bazalt blokları bulunmaktadır.¹⁷⁰

Hamzan Tepe yerleşimi Şanlıurfa-Akçakale yolunun hemen kenarında yer alan küçük mucur atölyeleri ve şehir çöplerinin döküldüğü alanda yer almaktadır. Bu mucur atölyelerinde briket üretimi yapıldığından dolayı Şanlıurfa'nın güneyinde bulunan Urfa yaylasına ait ne kadar taşınabilir taş varsa orada öğütülmektedir. Hamzan Tepe'de bulunan bir adet stel şans eseri bulunmuştur ve yerleşimde görülen küçük çukurların varlığı başka stellerin olduğuna kanıt oluşturmuştur (Resim 48). 2000 yılında Şanlıurfa Kültür Envanterleri çalışmaları sırasında keşfedilen Hamzan Tepe'de, yapılan yüzey

¹⁶⁸ Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", 364.

¹⁶⁹ Bahattin Çelik, "Hamzan Tepe in the light of new finds", Documenta Prehistorica XXXVII, Slovenya, Ljubljana University Press, 2010, 256.

¹⁷⁰ Bahattin Çelik, "A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement: Hamzan Tepe", Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması, Homer Kitabevi: İstanbul, (2006b), 222.

araştırmasında yatağın kaya kısmında havuzlar, bol miktarda çakmaktaşı aletler ve “T” biçimli dikilitaş bulunmuştur (Resim 49).

2010 yılında yapılan bir yüzey araştırmasında, izinsiz kazılarla ortaya çıkarılan dairesel planlı bir binanın kalıntıları bulunmuştur. Yerleşim 2013 yılında B. Çelik tarafından yürütülen bir yüzey araştırması sırasında yeniden ziyaret edilmiştir. İzinsiz kazı sonucu ortaya çıkarılan dairesel planlı yapı, yaklaşık 4-5 m yarıçapında 8-9 adet büyük, işlenmemiş taştan inşa edilmiş ve ana kaya üzerine oturtulmuştur.¹⁷¹

Hamzan Tepe yüzey araştırması sırasında bulunan havuzlar ve çakmaktaşı aletler, alanın Geç Paleolitik ve Neolitik dönemlerde yerleşim yeri kullanıldığına işaret etmekte olup çanak çömlek bulunmamıştır.

Hamzan Tepe Geç Paleolitik ve eski Neolitik dönemlerde iskân görmüştür ve bulunan eserler yerleşimin Göbekli Tepenin II. katmanı ve Yeni Mahalle ile çağdaş olduğunu düşündürmektedir.¹⁷²

Tüm bu bulgular dikkate alındığında Hamzan Tepe yerleşiminin PPNA evresi sonu ile PPNB evresi başlarına tarihlendirilebilir.¹⁷³

5.5. Kocanizam Tepesi

Şanlıurfa iline 60 km, Viranşehir ilçesine 27 km, Sefer Tepe'ye 3 km mesafede bulunan Kocanizam köyünün içindedir. PPN ve erken Bizans dönemlerinden kalma yerleşim, Kocanizam köyünün aşağısında yer almaktadır. Yerleşim yaklaşık 654 m yükseklikteki bir kireçtaşı kayalığının üzerinde yer almaktadır. Ayrıca yaklaşık 10 dekarlık bir alanı kapsamaktadır (Resim50). Yerleşim alanına en yakın su kaynağı

¹⁷¹ 0 Bahattin Çelik, “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013”, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2015c), 316-317.

¹⁷² Çelik, “*Hamzan Tepe in the light of new finds*”, 257.

¹⁷³ Bahattin Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) (17), (2014b),15.

yerleşimin 1,5 km yer almaktadır. En yakın taşocağı kaynağı yaklaşık 1 km uzaklıkta yer almaktadır.¹⁷⁴

2011 yılında yürütülen çalışmalar sırasında keşfedilen¹⁷⁵ yerleşmede yapılan incelemelerde, erken Bizans Dönemi'ne ait çanak çömlek ve mimari kalıntıların yanısıra, PPN Dönemine tarihlenen dilgiler, parçalar ve çakmaktaşı üretim kalıntıları, tek kutuplu ve çift kutuplu çekirdekler bulunmuştur. Yontmataş aletlerinin arasında en önemlileri Nemrik tarzı ok ucu, kazıyıcı, tepeli dilgi ve silikalı orak-dilgilerden oluşmaktadır. Çakmaktaşının yanında obsidyenden yapılmış dilgi parçaları da ele geçmiştir. Ayrıca, ezgi taşları ve havanelleri de ele geçen diğer buluntulardır.¹⁷⁶

Kaçak kazı yapılan alandaki “T” şeklindeki dikilitaşın gövdesi topraklanmıştır (Resim 51). Bu taş yerleşim bölgesinin merkezindedir düzdür ve dikdörtgen olarak yontulmuştur, her iki kısa kenarı da kırık olarak bulunmuştur. Yerleşimde yapılan araştırmalar, buluntuların çakmaktaşı Nemrik uçları ve kireçtaşı T şeklinde bir dikilitaş olduğuna inanıldığı PPNA döneminin sonu ve PPNB döneminin başlangıcına tarihlendirmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Mustafa Güler, Bahattin Çelik ve Gül Güler, “Viranşehir ilçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Anadolu/Anatolia 38*: Ankara, 2012, 160.

¹⁷⁵ Gül Güler, Bahattin Çelik ve Mustafa Güler, “New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region”, Güler, Çelik ve Güler, *Anadolu/Anatolia 38*, Ljubljana University Press: Slovenya, 2013, 296

¹⁷⁶ Güler, Çelik ve Güler, *Anadolu/Anatolia 38*, 160.

¹⁷⁷ Güler, Çelik ve Güler, *Anadolu/Anatolia 38*, 160; Güler, Çelik ve Güler, Güler, Çelik ve Güler, *Anadolu/Anatolia 38*, 296.

6. SONUÇ

İnsanlık tarihinde bir devrim olarak nitelendirilebilecek neolitik veriler Anadolu'da M.Ö. 12.000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. İnsan toplumunun avcı-toplayıcı bir ekonomiden besin üretimi, evcilleştirilmiş otlar ve yaban hayatı üzerine kurulu bir tarım ekonomisine dönüştüğü bu dönem, kendi zamanımıza kadar uzanan sonraki dönemlerde yerleşik hayata, yerleşime ve çanak çömlek üretimine geçmiştir. 10.000 ila 6.000 yıl öncesine dayanmaktadır.

Şanlıurfa ve çevresi Neolitik döneme ait en eski buluntular arasındadır. Bölgedeki yerleşimler genellikle Fırat ve Dicle havzalarında, bu nehirlerin aktığı vadilerin içinde ve çevresinde yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllarda bölgede çalışmaların başlamasından bu yana birçok höyükte Neolitik veriler toplanmış ve Neolitik'ten Geç Neolitik döneme kadar çanak çömlek hakkında detaylı bilgiler elde edilebilmiştir.

Bereketli Hilal'de tipik bir Neolitik yaşam tarzının doğuşuna ve gelişmesine neden olan ana etkenlerden biri; Yerleşik düzene geçiş, hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesi, ardından bu yaşam biçiminin gelişip yaygınlaşması ve ardından yok edilmesinin büyük ölçüde zamanın yerleşik inanç sistemiyle bağlantılı olarak şekillendiği tespit edilmiştir.

Bazı Anadolu araştırma merkezlerinde sivil ve kült yapıların bir arada var olduğu ve buralarda hayvancılık ve evcilleştirmenin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu merkezlerin birçok ortak yönü bulunmaktadır. Ancak megalitik kalıntıların PNNB döneminin incelenmesi, aynı özelliklere sahip olmalarına rağmen aslında birbirlerinden bağımsız olarak geliştiklerini göstermektedir.

Karahan Tepe'deki ceylan ve tavşan megalitik heykellerinin yeniliği, yılanın tepesinde sürünmesi ve Göbekli Tepe'deki D yapısı heykelinin farklılıklarına dair açık kanıtlardır.

Bizler bundan Neolitik toplumların aslında bir birbirlerini etkilediklerini ama her toplumun kendi dini ritüellerini uyguladığını anlıyoruz. Burada ortak olan ve aslında hiç değişmeyen megalitli merkezlerin özel planlama ve organizasyonla çok büyük bir iş gücünün desteğiyle inşa edildiği ve sonra kendi dönemlerinde üzerlerinin kapatılması ve

terk edilmesidir. Henüz yapıların neden bu şekilde bir işleme tabii tutulduğuna dair net bir görüş bulunmamaktadır.

Ancak yüzeyde çok sık olarak ele geçen yontmataş alet buluntuları aslında bu merkezlerin doldurulduktan hemen sonra terk edilmediğine işaretler. Hatta doldurulduktan sonra uzun süre kullanıldığına kanıt niteliği taşımaktadır.

Göbekli Tepe kazı çekirdeğinden de anlaşılacağı üzere yontma taşın dolguyla birlikte oluştuğu ve katmanlara yayıldığı, bulunan çekirdeğin uzun bir zaman diliminde doldurulduğu ve her dolgu katmanı oluşturulduğunda bir süre kullanıldığı, böylece yontma taş buluntu grubunun katmanlara yayıldığı görülebilmektedir.

Ayrıca bu buluntu merkezlerinde yontmataş buluntu topluluğundan ok ucunun fazlaca ele geçmiş olması bu yerleşimlerde bazen bir saldırı, istila veya savaş olduğunu düşündürmektedir. Bu bize keşif yerlerinin üzerinin neden kapatıldığını açıklamaktadır.

Bu geleneğin Seramiksiz Neolitik Dönem'de başlayıp sonraki dönemde de devam etmesi, aynı kültürel unsurların uzun süre boyunca devam ettiğinin kanıtıdır. MÖ. 10.000'den itibaren yaklaşık 2.000 yıl sürdüğü düşünülen megalitik alanların neden su kaynaklarından bu kadar uzakta inşa edildiği ve yıllar boyunca inşa edilen yapılarda çalışan insanların nerede yaşadığı gizemini korumaktadır.

Ancak bilinmektedir ki yerleşik olsun veya olmasın tarihin her döneminde insanlar güvenli olana inanma ihtiyacı hissetmiş ve bu anlamda en büyük yatırımları yapmışlardır. Bu yerleşimlerin çoğu henüz kazılmamıştır ve bu nedenle yüzeyde ortaya çıkan ve izinsiz kazılar sonucunda keşfedilen dikilitaşlarla sınırlıdır.

Yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen yerleşimlerde kazılar yapılabileceğinden, bu yerleşimlerde de benzer bir anlayışı yansıtan uygulama örnekleri olarak benzer kabartma örneklerine rastlanması muhtemeldir. Dikilitaşlar üzerindeki çeşitli bezemeler, en yoğun olarak hayvanların tasvir edildiğini göstermektedir. Hayvan kabartmaları, dönemin faunasına karşılık geldiği anlaşılabilir şekilde oldukça natüralist bir tarzda tasvir edilmiştir.

Yerleşim yerlerinde yapılan bir araştırma, bunların 70 ila 100 yaşları arasında değiştiğini ortaya koyuyor. Ama birini diğerlerinden ayıran en önemli özellik yaklaşık 140 yıllık bir alana sahip olan Karahan Tepe. Geniş alanıyla Karahan Tepe, Göbekli Tepe ile kıyaslanabilir. Yerleşmenin batı ucunda kayaya oyulmuş yaklaşık 5 metre uzunluğunda T şeklinde bir dikilitaş vardır. Karahan Tepe yerleşiminin çevresine dağılmış küçük yerleşim yerleri ve bu yerleşim yerlerindeki T biçimli dikilitaşlar, Karahan Tepe ve Göbekli 'nin yalnızca ibadet amacıyla kurulmuş yerleşim yerleri olmadığı, muhtemelen yaklaşık 1000 yıl süren yerleşim birimleri olduğu dönemin karakteristiğini yansıtan bir unsur olduğunu belirtmek önemlidir. Alanda yapılan araştırmalarda T biçimli bir anıtı olmayan, sadece dairesel planlı yapılara sahip yerleşimler de tespit edilmiştir. Ayrıca hem Karahan'da hem de Göbekli çevresinde 2 ila 5 dekar arasında değişen büyüklüklerde eğimli yerleşimlere rastlanmıştır. Sumaklı köyünün güney ve güneybatısında yer alan Selamet ve Tahtik köylerinde hem Neolitik yerleşimler hem de ceylan avlanma yeri sayılan yerler bulunmaktadır. Bu geçitlerin yaban hayatı için de önemli olduğunu ve bu nedenle onları avlamak için bölgede birçok tuzak alanı kurulduğunu söylemek muhtemelen yanlış olmayacaktır.

İncelenen yerleşim yerlerinden Harbetsuvan Tepesi'nde 'T' biçimli sütunlara rastlanmıştır. Bu sütunun yeri de yaklaşık 20 metre çapındadır ve dairesel bir yapı temelinin izlerine de rastlanmıştır. Bu nedenle Harbetsuvan yerleşimi muhtemelen küçük bir kült merkeziydi. Harbetsuvan 'ın 10 km güneyinde Recmelsuvan olarak adlandırılan bölgede yüzeyde çok sayıda çakmaktaşı yatakları bulunmuştur. Harbetsuvan Tepesi yerleşiminin yamaçlarında planlanmış dikdörtgen planlı yapı kalıntıları ve yerleşimin güneyindeki tepelerde sütunların bulunması bölgenin hem kült merkezi hem de sivil yerleşim olduğu izlenimini vermektedir. Harbetsuvan 'ın batı sınırını oluşturan bir tepe üzerinde yer alan Harran Ovası, yerleşimin batısında uzanmaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nin Harran ovasına ve çevresine hâkim bir tepe üzerine inşa edilmesinin sebeplerinden biri de güvenlik açısından elverişli bir konumda olmasıdır. Diğer bir neden ise Harran Ovası'na giren hayvan sürülerinin de gözleminin daha kolay yapılabilmesine olanak sağlamasıdır. Nitekim yerleşimin çevresinde bulunan Neolitik Çağ tuzak alanları da yabanî ceylan gibi av

hayvanların yakalanmasına dönük bir faaliyetin ürünüdür. Tespit edilen Neolitik yerleşimlerin çoğunda erken Bizans döneminde tahribat yapıldığı gözlemlenmiştir.

Çanak Çömleksiz öncesi Neolitik dönem, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşamın hemen hemen her unsurunu kontrol eden ve onlara sahip olan karmaşık ama katı dini kurumların ve ayrıcalıklı dini grupların varlığını anladı. Mimari, tapınak inşası, heykel ve sembolizmi içeren bu büyük süreç, çanak çömleklerin Neolitik döneme yakın bir dönüşümüyle sona erer. Bu dönemin sonlarına doğru Neolitik Çağ'ın başından beri bölgeyi yöneten din adamlarına karşı toplumsal kargaşa ve tepkiler, "Neolitik Çöküş" olarak adlandırılan bu sürecin ana nedenlerindedir. Çekirdek bölgedeki Neolitik yaşam biçimi, çevreyi yeniden şekillendirerek yozlaştı ve yayıldı. Bıçakçı'ya göre PPNA dönemindeki yeni tasarımlar, taşıyıcı sistemlerle ilgili iki faktörü ön plana çıkarıyor. Duvarlar ve sütunlar. Kilin yapı malzemesi olarak kullanımı çok eskilere dayanmaktadır. Binanın yaşam alanı, taşların üst üste yığılması, kil toprakların desteklenmesi, sütunlarla desteklenmesi ve çatıya kadar olan yüksekliğin 2 m'ye çıkarılmasıyla oluşturulmuştur. Bu sürenin sonunda ve PPNB'nin ilk aşamalarında binayı bölme ihtiyacı nedeniyle, yukarıdaki çözümler yeterli olmadı ve çeşitli mimari ve teknik sorunlar ortaya çıktı.

Özdoğan'a göre, PPNA döneminin sonunda, işleve göre bölünmüş geniş boşluklar içeren daha büyük dikdörtgen düzlemsel yapılara geçiş için hazır olacak. Bu değişiklik çok zor oldu. Yiyecek hazırlama ve saklama gibi önceden olmayan faaliyetlerin ortaya çıkması bu küçük barınakları yetersiz hale getirdi. Bu nedenle dairesel planlanmış bir yapıyı bölmek ya da ek bölmeler oluşturarak çalışır hale getirmek oldukça zordur. Dolayısıyla PPNA, bir sonraki aşama olan PPN'de görülen dikdörtgen planlama yapısının ortaya çıkışına hazırlanan dönemdir. Ancak bu değişimler kolay olmamıştır. Temeller, köşe birleşim yerleri, taşıyıcı duvarlar, kapılar, çatılar ve bacalar ana yapı taşlarını oluşturan unsurları bir araya getirir.

Yapılan araştırmalar sonucunda, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Hamzan Tepe, Karahan Tepe, Kurt Tepesi, Ayanlar Höyük ve Harbetsuvan Tepesi'nin, Göbeklitepe'nin II. tabakası ve Nevali Çori kült yapısı ile benzer özellikleri olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bu yerleşimlerden sadece Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle'de görülen yuvarlak planlı yapıların varlığı, Şanlıurfa bölgesinde henüz başka

bir yerde karşımıza çıkmayan bir özelliktir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin erken evrelerine tarihlenen yuvarlak planlı yapıların benzerleri, bölgede Çayönü, Hallan Çemi, Gusir Höyük, Körtik Tepe ve Hasankeyf Höyük gibi yerleşimlerden de bilinmektedir.

Göbeklitepe, Nevalı Çori, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Hamzan Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Kurt Tepesi, Ayanlar Höyük, Harbetsuvan Tepesi yerleşimlerinin ve Adıyaman Kilisik Mevkii dikilitaşı ile Gaziantep Heykeli gibi buluntuların ortak özelliği, dikilitaşların veya bunların devamı niteliğindeki heykellerin bulunmuş olmasıdır. Bu tarz dikilitaşlar, genelde yuvarlak veya kare planlı yapıların merkezinde iki tane karşılıklı olarak bulunmaktadır. Bu yapı geleneği PPNA'nın başına tarihlenen, Irak'da yer alan Qermez Dere, Nemrik yerleşimlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, megalitik keşif merkezlerine dayanan tüm yorumlar varsayımlara dayanmaktadır. Varsayımlara dayanmayan gerçek; avcı-toplayıcı çağdan Neolitik çağa geçiş sürecinde büyük masraflarla inşa edilen, kalıcı yerleşim yeri olarak kullanılmayan bu yapılar her devirde gizlenmiş ve sonsuza kadar kalmış.

KAYNAKLAR

- Ağırsoy, Z.B., (2019), *Güneydoğu Anadolu'da Geç Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömleklil Neolitik'e Geçişte Yontmataş Endüstriler*. Anadolu/Anatolia 45, 169-195.
- Algaze, G. vd., (1991), *The Tigris-Euprates archaeological reconnaissance project: a preliminary report of the 1989-1990 seasons*. Anatolica 17, 175-240.
- Alison, B., (1996), *Qermez Dere: The Chipped Stone Assemblage*. Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. K. Kozłowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 189-204.
- Arimura, M. vd., (2001a), *Akarçay Tepe Kazısı, 1999*. 22. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 181-190.
- Arimura, M. vd., (2001b), *Akarçay Tepe Kazısı, 1999*. N. Tuna, J. Öztürk, & J. Velibeyoğlu (Eds.), Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, 309-337.
- Balkan Atlı, N., vd., (2002), *Akarçay Tepe 2000*. N. Tuna & J. Velibeyoğlu (Eds.), Iısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, 287-308.
- Balkan-Atlı, N., vd., (2003), *Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları*. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2., 27-31 Mayıs 2002 Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 223-232.
- Beile-Bohn, M., vd., (1998), *Neolitische Forschungen in Obermesopotamien. Gürcütepe und Göbekli Tepe*. Istanbuler Mitteilungen, 48, 5-78.
- Beile, M., (1996), *The Glossed Blades from Nevalı Çori: Preliminary Results*, Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their

contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. S. K. Kozlowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 331-340.

Benedict, P., (1980), *Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması*. Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi, ed. H. Çambel ve R. J. Braidwood, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 107-191.

Bingöl, E., (2018), *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneginin Gelişimi ve Simgeçiliği*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Bocquentin, F., vd., (2014), *Renewed Excavations at Beisamoun: Investigating the 7th Millennium cal. BC of the Southern Levant*, Journal Of The Israel Prehistoric Society Mitekufat Haeven, Volume 44, ed. D. Nadel vd., Volume 44, 5-100.

Borrell, B. and Molist, M., (2007), *Projectile Points, Sickle Blades and Glossed Points. Tools and Hafting Systems at Tell Halula (Syria) during the 8th millennium cal. BC*, Paléorient, 33-2, 59-77.

Borrell, F., (2011), *Changes in Chipped Stone Industries in South-Eastern Anatolia: Akarçay Tepe (7,600- 6,800 cal. BC)*. Proceedings of the Sixth PPN Conference on Chipped and Ground Stone Artefacts in the Near East, ed. E. Healey, S. Campbell and O. Maedas, Berlin, 213-226.

Bozbay, H., (2009), *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cauvin, M.C., (1996), *Synthese sur les industries lithiques Neolithique Preceramique en Syrie (Synthesis contribution)*. Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. K. Kozlowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 279-298.

- Cauvin, J., vd., (2011), *The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük*. The Neolithic in Turkey, Vol.2 edt. M. Özdoğan vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 1-40.
- Cauvin, J., (1989), *La Stratigraphie de Cafer Höyük-Est (Turquie) et les origines du PPNB du Taurus*, Paléorient, 15-1, 75-86.
- Clare, L., (2017), *Göbeklitepe*, Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, ed. N. Karul ve G. Kozbe, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Şanlıurfa, 28-33.
- Coqueugnot, E., (1996), *L'industrie lithique de Dja'de el Mughara et le debut du P.P.N.B. sur l'Euphrate Syrien (Sondages 1991 et 1992)*. Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), edt. K. Kozłowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 313-330.
- Coşkunsu, G., (2002), *Mezraa-Teleilat Yontmataş Endüstrisi*. Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, edt. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, 143- 152.
- Coşkunsu, G., (2007), *The End of the Pre-Pottery Neolithic in the Middle Euphrates Valley. The Lithic Assemblages of Mezraa Teleilat, Southeastern Turkey*. Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge.
- Crassard, R. and Hilbert Y.H., (2020), *Bidirectional blade technology on naviform cores from northern Arabia: New evidence of Arabian-Levantine interactions in the Neolithic*, Arabian Archaeology and Epigraphy, 31, 93-104.
- Çalğan G., (2015), *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Çelik B., Güler M. ve Güler G., (2011), *Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe*. Anadolu/Anatolia (37), Ankara, 228-236.
- Çelik, B. (2011a). *Şanlıurfa-Yeni Mahalle*, The Neolithic in Turkey, Vol.2, edt. M. Özdoğan vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 139-164.
- Çelik, B. ve Celal U., (2019), *2017 ve 2018 Yılı Harbetsuvan Tepesi Kazı ve Temizlik Çalışması*. 41. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, 337-356.
- Çelik, B. ve Tosyagülü Çelik, H., (2020a), *Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 47, Autumn, 44-58.
- Çelik, B., (2011b), A New Statue From Karahan Tepe. Işın Yalçinkaya'ya Armağan, edt. H. Taşkıran, vd., Bilgi Kültür Sanat Yayınları: Ankara, ss. 91- 96.
- Çelik, B., (2000a), *An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa-Turkey*. Neo-Lithics 2-3/00: Berlin, 4-6.
- Çelik, B., (2000b), *A New Early Neolithic Settlement: Karahan Tepe*. Neo Lithics 2-3/00: Berlin, 6-8.
- Çelik, B., (2003), *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, B., (2004), *A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe*, Neo-Lithics 2/04 The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research: Berlin, 3-5.
- Çelik, B., (2005), *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Çelik, B., (2006a), *Sefer Tepe: A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey*. Neo-Lithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research (1): Berlin, 23-25.
- Çelik, B., (2006b), *A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement: Hamzan Tepe*. Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması, Homer Kitabevi: İstanbul, 222-224.
- Çelik, B., (2007), *Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıklığöl Höyüğü*, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, edt. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 165-178.
- Çelik, B., (2010), *Hamzan Tepe in the light of new finds*. Documenta Prehistorica XXXVII, Ljubljana University Press: Slovenya, ss. 257-268.
- Çelik, B., (2011c), *Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey*. Documenta Praehistorica XXXVIII, Ljubljana University Press: Slovenya, 241- 253.
- Çelik, B., (2014), *Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü in the Light of Novel C14 Analysis*. Engin Özgen'e Armağan, edt. A. Engin, vd., Asitan Kitap: Ankara, 101-107.
- Çelik, B., (2015a), *Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) sayı: 17/2014, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları: Ankara, 9-24.
- Çelik, B., (2015b), *Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*. 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 311-328.
- Çelik, B., (2015c), *Göbeklitepe Yalnız Değil*. Aktüel Arkeoloji Dergisi, Temmuz Ağustos sayı 46: ss.90-97.

- Çelik, B., (2016a), *Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması*. 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 409-426.
- Çelik, B., (2016b), *A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi*. Documenta Praehistorica XLIII, Ljubljana University Press: Slovenya, 421-428.
- Çelik, B., (2017a), *2015 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması*. 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Edirne, 337-358.
- Çelik, B., (2017b), *A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)*. Documenta Praehistorica XLIV, Ljubljana University Press: Slovenya, 360-367.
- Çelik, B., (2017c), *Şanlıurfa İli Arkeolojik Yüzey Araştırması, 2017*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, sayı 36, Sage Yayıncılık, Ankara, 52-66.
- Çelik, B., (2019a), *Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği*, Rıfat Ergeç Armağanı, ed. T. Demir, vd., Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Gaziantep, 83-101.
- Çelik, B., (2019b), *Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 43, 24-38.
- Çelik, B., (2020), *Yeni Bir Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Sayı 164, ed. M. Nezh Başgelen, İstanbul, 21-26.
- Demirkent, I., (2002), *Ortaçağ'da Urfa*. Uygarlıklar Kapısı Urfa, ed. F. Özdem, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 47-67.
- Dietrich, O. vd., (2017), Feasting, Social Complexity, and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbeklitepe*. Feast, Famine or Fighting? Multiple Pathways to Social Complexity, ed. R.J. Chacon ve R.G. Mendoza, Springer: New York, 91-132.
- Dietrich, O. ve Schmidt, K., (2010), *A Radiocarbon Date from the Wall Plaster of Enclosure D of Göbeklitepe*. Neo-Lithics 2/10, ex oriente: Berlin, 82-83.

- Dietrich, O., (2011). *Radiocarbon dating the first temples of mankind. Comments on 14C-dates from Göbekli Tepe*. Zeitschrift für Orient-Archäologie, 4, 12-25.
- Dietrich, O., vd., (2013a), *Establishing a Radiocarbon Sequence for Göbeklitepe. State of Research and New Data*. Neo- Lithics 1/13, ex oriente: Berlin, 36-41.
- Dietrich, O., vd., (2014), *Göbeklitepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons*. Neo-Lithics 1/14, ex oriente: Berlin, 11-17.
- Dietrich, O., vd., (2015), *Göbeklitepe-Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum Weltkulturerbe/Göbeklitepe-Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri*. Anatolien-Brücke der Kulturen, Kulturenlerin Köprüsü Anadolu, Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açılırları, Tagungsband des Internationalen Symposiums Anatolien-Brücke der Kulturen”, (in) Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014, ed. Ü. Yalçın ve H.D. Bienert, Museum Bochum: Bonn, 91-109.
- Dietrich, O., vd., (2016), *Göbeklitepe, Anlage H. Ein Vorbericht beim Ausgrabungsstand von 2014*. Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren Anatolia and neighbours 10.000 years ago, Anatolian Metal VII, ed. Ü. Yalçın, Deutschen Bergbau-Museum, Bochum: 53-69.
- Erhan B., (2021), *Güneydoğu Anadolu’da Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneği: Bağlamsal Yaklaşımla Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*. Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research, 25, 2021, 27-59.
- Gebel, H. G., (1984), *Das Akeramische Neolithikum Vorderasiens. Subsistenzformen und Siedlungsweisen*, Tabellarische Material-und Befundpräsentation zu Fundorten des Protoneolithikums und des Akeramischen Neolithikums, Beihefte des Tübinger Atlas des Vorderen Orients B, Nr.52., Wiesbaden: Ludwig Reichert.
- Goring-Morris, A. N. and Gopher, A., (1983), *Naḥal Issaron: A Neolithic Settlement in the Southern Negev: Preliminary Report*, Israel Exploration Journal 33:149-162.

- Güler, G., Çelik, B., ve Güler, M., (2013), *New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region*. Documenta Praehistorica XL, Ljubljana University Press: Slovenya, 291-303.
- Güler, M. ve Çelik, B., (2015), *Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, BELGÜ, Yıl:1 / Sayı:1 / BAHAR 2015: Ankara, 75-102.
- Güler, M., Çelik, B. ve Güler, G., (2012), *Viranşehir ilçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Anadolu / Anatolia 38: Ankara, 157-180.
- Güler ve Çelik, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, BELGÜ, 83; Bahattin Çelik, “A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)”, *Documenta Praehistorica XLIV*, Ljubljana University Press: Slovenya, 2017b, 360-361.
- Günay, D., (2018), *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündoğan, E., (2021), *Sefertepe*. Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, ed. N. Karul vd., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 40-41.
- Hauptmann, H., (1993), *Ein Kultgebäude in Nevali Çori*. Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica e Mesopotamica, Alba Palmieri Dedicata, ed. M. Frangipane, vd., Rome, 37-69.
- Hauptmann, H., (1984), *Nevali Çori*. Anatolian Studies 34, British Institute at Ankara: Ankara, 228.
- Hauptmann, H., (1999), *Yukarı Mezopotamya’da Erken Neolitik Dönem*. 1998 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, T.C Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Ankara, 117-154.

- Hauptmann, H., (2007), *Nevali Çori*. 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem, ed. N. Başgelen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 97-98.
- Hauptmann, H., (2007a), *Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*. Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 131-165.
- Hauptmann, H., (2007b), *Nevali Çori*. 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, Badisches Landesmuseum: Karlsruhe, 442.
- Hauptmann, H., (2011), *The Urfa Region*. The Neolithic in Turkey, Vol.2 ed. M. Özdoğan vd., Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 85-138.
- Hauptmann, H., (2012a), *Nevali Çori*. Aktüel Arkeoloji, Mayıs- Haziran:27: İstanbul, 96-106.
- İlaslan, A. ve Yıldırım İlaslan, Z.N., (2019), *Geçmişin İzinde Şanlıurfa Paleolitik Çağ’dan Roma Dönemi’ne Arkeolojik Yerleşimler*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara.
- Kartal, M., (1992), *Paleolitikte Çekirdekler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine Ait Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kartal, M., (2019), *Taş Çağlarında Yontmataş Uçlar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Karul, N., (2021), *Karahantepe*. Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu ed. N. Karul vd., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 32.
- Karul, N., vd., (2002), *Mezraa-Teleilat 2000*. İlsu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarının Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, ODTÜ (TAÇDAM), ed. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu, Ankara, 101-141.
- Kaya, Ö.F. ve Ertekin, A.S., (2009), *Flora of the protected area at the Tektik Dağları (Şanlıurfa-Turkey)*. OT Sistemantik Botanik Dergisi, Vol. 16, No. 2, 79-96.

- Kayci, O. H., (2019), *Neolitik Dönem’de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kinzel, M. ve Clare, L., (2020), *Monumental - compared to what? A perspective from Göbekli Tepe*. *Monumental Life in the Neolithic: Narratives of Change and Continuity*, Edt: Anne Birgitte Gebaer vd., Oxbow Books, 29-48.
- Kozłowski, S. K., (1996), *Chipped Neolithic Industries at the Eastern Wing of the Fertile Crescent (Synthesis Contribution)*, Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. K. Kozłowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 143-172.
- Kromer, B. and Schmidt, K., (1998), *Two Radiocarbon Dates from Göbeklitepe, South Eastern Turkey*. *Neo-Lithics* 3/98, 8-9.
- Leroi-Gourhan, A., (1988), *Dictionnaire de la Préhistoire*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Nergiz, Ş., (2008), “*Yakındoğu Neolitik’inde Phallous Sembolü Sorunu*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistorya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 44.
- Notroff, J., vd., (2015), *Uygarlığın Doğuşunda Göbeklitepe*. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2015 sayı 46: İstanbul, 52-69.
- Olszewski, D.I., (1996), *The PPN Glossed Blades from 'Ain Ghazal, Jordan (1982-85 and 467 1988-89 seasons)*. Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. K. Kozłowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 467-478.
- Özbaşaran, M. ve Molist, M., (2007), *Akarçay Tepe: Orta Fırat’ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme içinde: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı*

- Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, edt. M. Özdoğan ve N. Başgelen, İstanbul, 179-187.
- Özbaşaran, M., (2007), *Akarçay Tepe*. 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem, ed. N. Başgelen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 101-102.
- Özdoğan M., vd., (1999), *Mezraa-Teleilat: Fırat Havzasında Bir Neolitik Çağ Yerleşmesinin Tanımı*. İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlık/arını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları. Numan Tuna, Jean Öztürk ve Jale Velibeyoğlu (Ed.), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, 1-7.
- Özdoğan, E., (2021), *Sayburç*. Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, edt. N. Karul, vd., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 36-37.
- Özdoğan, M., (2000), *Mezraa- Teleilat Kazısı*. Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), edt. O. Belli, İstanbul Üniversitesi, Ankara, 29-32.
- Özdoğan, M., (2007a), *Mezraa Teleilat*, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular, edt. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 189-203.
- Özdoğan, M., (2007b), *Mezraa-Teleilat*. 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem, ed. N. Başgelen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 99-100.
- Özdoğan, M., (2007c), *Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları*. 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem, ed. N. Başgelen, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 9-20.
- Özdoğan, M., (2007d), *Bazı Genellemeler-Öngörüler*. Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı-Türkiye’de Neolitik Dönem-Yeni Kazılar, Yeni

- Bulgular, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 441-455.
- Özdoğan, M., (2011), *Çanak Çömleksiz Neolitik*. Arkeoatlas Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, ed. N. Karul, Doğan Burada Dergi Yayıncılık, İstanbul, 56-61.
- Özdoğan, M., (2011a), *Çanak Çömlekli Neolitik*, (Edt: N Karul). Arkeoatlas – Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. Doğan Burada Dergi Yayıncılık, İstanbul, 80-81.
- Özdoğan, M., (2019), *Hammaddeden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Peters, J. ve Schmidt, K., (2004), *Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe. south-eastern Turkey: a preliminary assessment*. Anthropozoologica Sayı 39/1, 179-218.
- Philip J.W. and Leslie A. Q., (1996), *Naviform Core-and-Blade Technology: Assemblage Character as Determined by Replicative Experiments*. Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. K. Kozłowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 33-60.
- Pustovoytov, K., (2006), *Soils and soil sediments at Göbeklitepe, southeastern Turkey: A preliminary report*. Geoarchaeology 21.7: 699-719.
- Roodenberg, J., (1989), *Hayaz Höyük and the final PPNB in the Taurus foothills*, Paléorient, 15-1, 91-101.
- Schmidt, K. ve Beile-Bohn, M., (1996), *A LPPNB-variant of Byblos Points from Gürcütepe II: "Palmyra Points"*. Neo-Lithics, 2(96), 9-11.
- Schmidt, K., (1988), *Nevali Çori: Zum Typenspektrum der Silexindustrie und der übrigen Kleinfunde*, Anatolica, 15, 161-201.
- Schmidt, K., (1994), *The Nevalli Çori Industry. Status of Research*. Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent (Studies in Early Near Eastern

- Production, Subsistence, and Environment 1), ed. S. K. Kozlowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 239-252.
- Schmidt, K., (1995), *Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbeklitepe and Gürcütepe*. Neo-Lithics 2/95, ex oriente: Berlin, 9-10.
- Schmidt, K., (1996a), *The Urfa-Project 1996*. Neo-Lithics 2/96, ex oriente: Berlin, 2-3.
- Schmidt, K., (1996b), *Nevalı Çori: Chronology and Intrasite Distribution of Lithic Tool classes: Preliminary Results*. Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent, and their contemporaries in adjacent region (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3), ed. S. K. Kozlowski & H. G. Gebel, Berlin: ex oriente, 363-376.
- Schmidt, K., (2000a), *Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report On The 1995-1999 Excavations*. Paléorient, 45-54.
- Schmidt, K., (2000b), *Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt-Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*. Istanbulur Mitteilungen, 50, 5-41.
- Schmidt, K., (2001), *Göbeklitepe, Southeastern Turkey. A preliminary report on the 1995-1999 excavations*. Paléorient 26/1, 45-54.
- Schmidt, K., (2007a), *Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, Çev. Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Schmidt, K., (2007b), *Göbeklitepe*. Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Ve Avrupa'ya Yayılımı; Türkiye'de Neolitik Dönem/Yeni Kazılar- Yeni Bulgular, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 115-131.
- Schmidt, K., (2012), *Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu*. 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara, 319-340.
- Schmidt, K., (2013), *Göbeklitepe Kazısı 2011 Yılı Raporu*. 34. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Çorum, 79-90.
- Segal, J. B. (1970), *The Blessed City of Edessa*, The Clarendon Press: London.

- Shea, John J., 2019, *Paleolitik ve Neolitik Yakın Doğu'da Taş Aletler: Bir Rehber*, Çev. Murat Karakoç, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Tosyagülü Çelik, H. ve Çelik, B., (2020). *Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 47, Autumn, 159-168.
- Türkcan, A. U., (2006). *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülger, S., “*Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 93.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.turkiye-rehberi.net/sanliurfa-haritasi.asp> (Erişim Tarihi: 01.07.2023, 13.12).

<https://aktuelarkeoloji.com.tr> (Erişim Tarihi: 02.07.2023, 01.40)

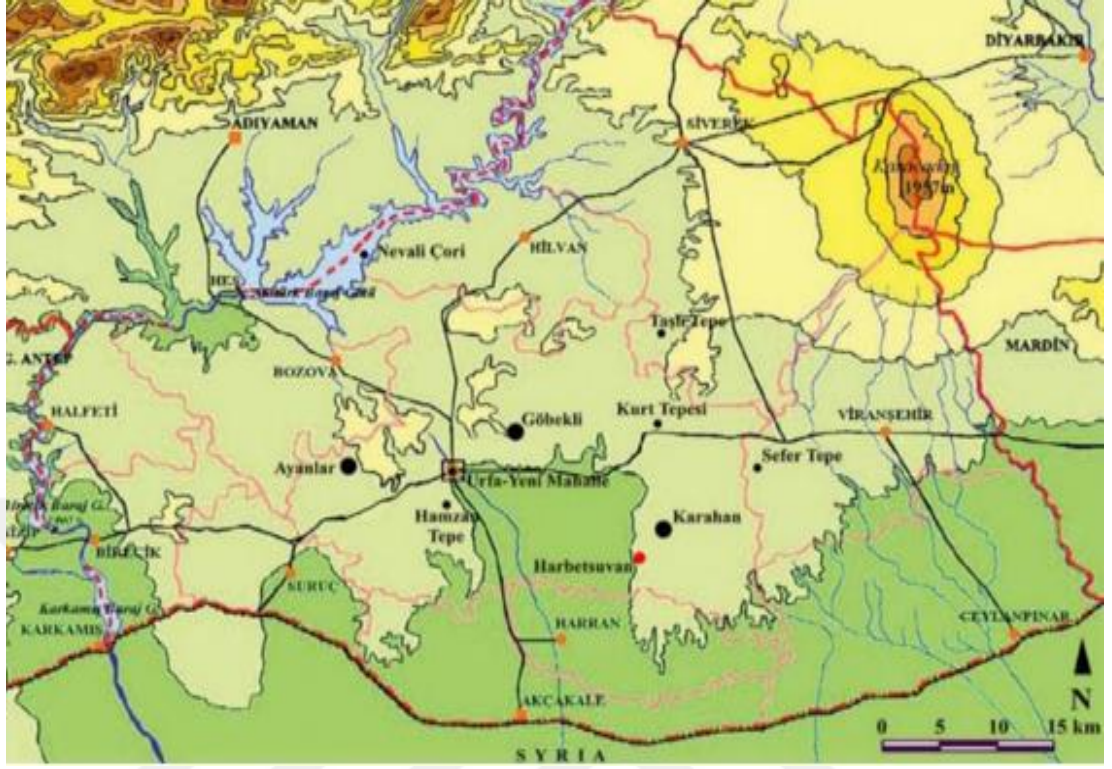
HARİTALAR

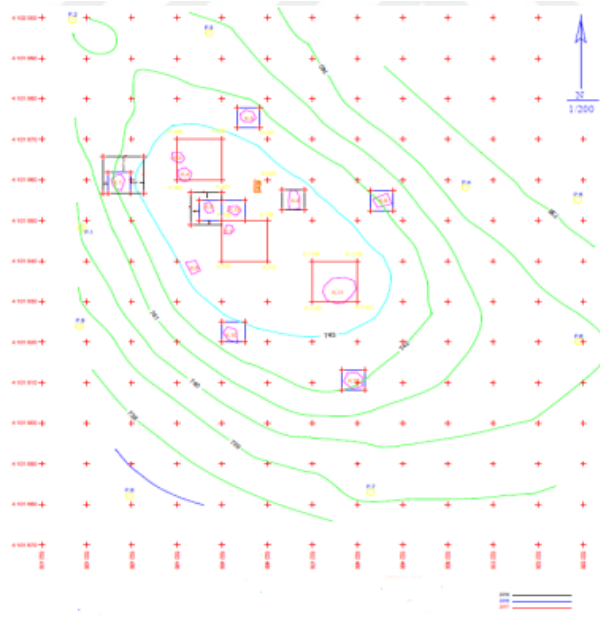
Harita 1: Şanlıurfa haritası, (<https://www.turkiye-rehberi.net/sanliurfa-haritasi.asp>)

Harita 2: Urfa Bölgesinde Tespit Edilen Neolitik Yerleşimler (L. Bozkuş, 2023,).

Harita 3: Şanlıurfa bölgesinde bulunan Neolitik merkezlerin yerleri (Çelik, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume 43, Harita 1).

Harita 4: Harbetsuvan Tepesi 2017 (kırmızı), 2018 (mavi) ve 2019 (siyah) yıllarında kazı çalışmaları yapılan alanlar (2019 Yılı Kazı Raporu).

TABLolar

Tablo 1: Neolitik merkezlerin dönem ayrımı

MERKEZLER	DÖNEMLER	
	ÇANAK ÇÖMLEKLİ NEOLİTİK DÖNEM	ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM
NEVALİ ÇORİ		✓
GÖBEKLİTEPE		✓
YENİMAHALLE		✓
HARBETSUVAN TEPESİ		✓
KARAHAN TEPE		✓
AKARÇAY TEPE	✓	✓
SEFER TEPE		✓
MEZRAA TELEİLAT	✓	✓
GÜRCÜTEPE	✓	✓
SAYBURÇ		✓
TAŞLI TEPE		✓
KURT TEPESİ		✓
AYANLAR HÖYÜK		✓
HAMZAN TEPE		✓
KOCANİZAM		✓

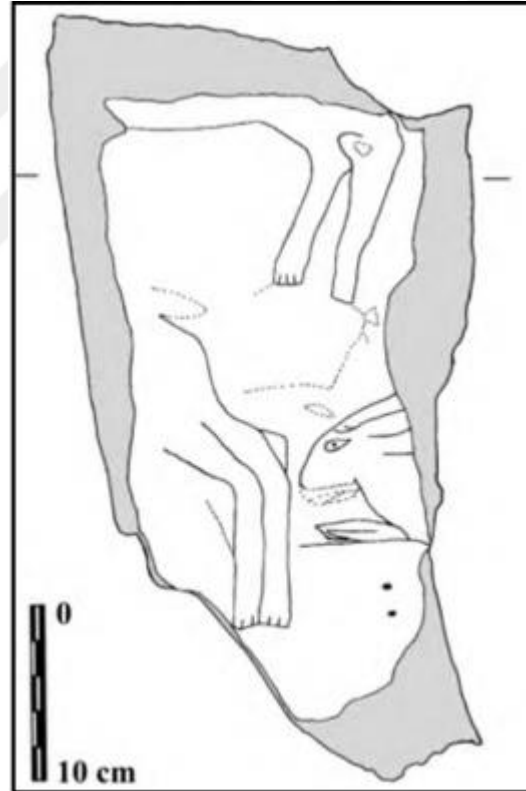
Tablo 2: Neolitik merkezlerin T dikilitaş buluntu ve sivil yapı durumu

MERKEZLER	T DİKİLİTAŞ DURUMU	SİVİLYAPI
NEVALİ ÇORİ	✓	
GÖBEKLİTEPE	✓	
HARBETSUVAN TEPESİ	✓	✓
KARAHAN TEPE	✓	
SEFER TEPE	✓	
TAŞLI TEPE	✓	
KURT TEPESİ	✓	
HAMZAN TEPE	✓	
KOCANIZAM	✓	

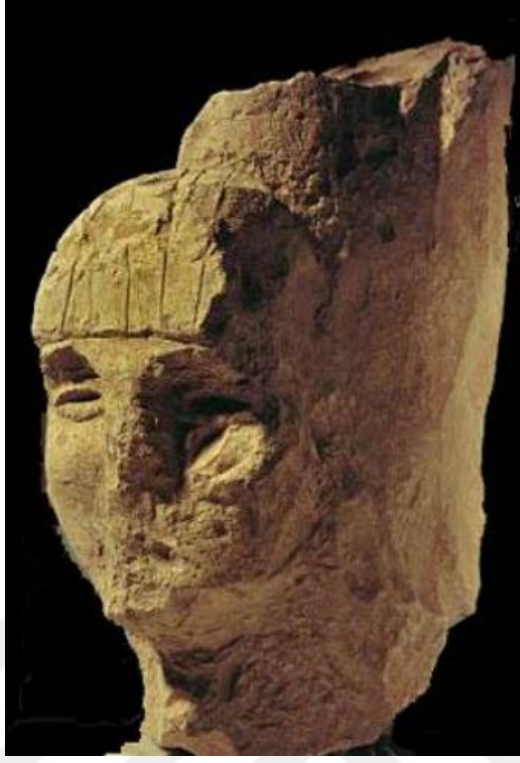
RESİMLER

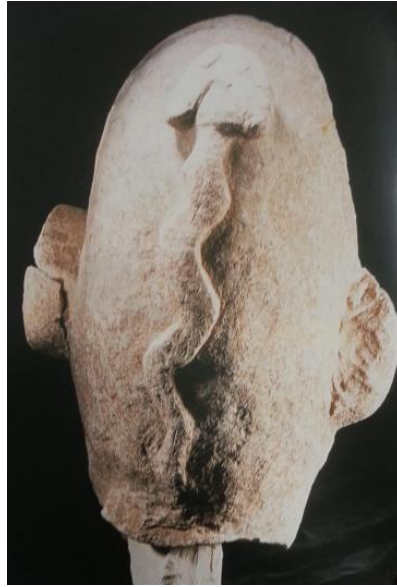
Resim 1: Nevali Çori dikdörtgen yapılar (Hauptmann, 1999 ss.4).

Resim 2: Karahan Tepe'den Kazıma Tekniği ile Yapılmış Hayvan Figürleri (Çelik, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume 47, Res. 1).

Resim 3: Nevali Çori'de bulunmuş başın üst kısmı tahrip olmuş 29 cm heykel.(Hauptmann, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Volume 46, Figür 13a).

Resim 4: Nevali Çori, yılan betimlemeli baş (Hauptmann, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Volume 44, Figür 10).

Resim 5: Nevali Çori kireçtaşından yapılmış, bileşik figürlü dikilitaş (Hauptmann, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Volume 47, Figür 14b).

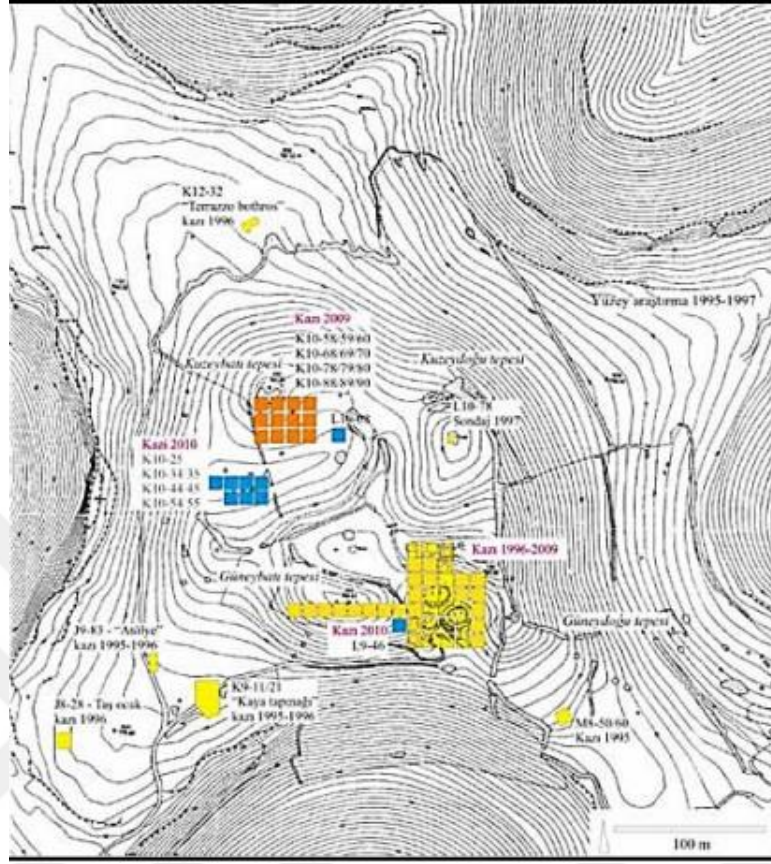
Resim 6: Nevali Çori II ve III nolu Kült Yapıları (Hauptmann, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 121- 122).

Resim 7: Göbekli Tepe, Güney Yamaçtaki Ana Kazı Alanı (Schmidt, 2010, 241).

Resim 8: Göbeklitepe Yerleşim Planı (Schmidt, 2010b: Fig.2).

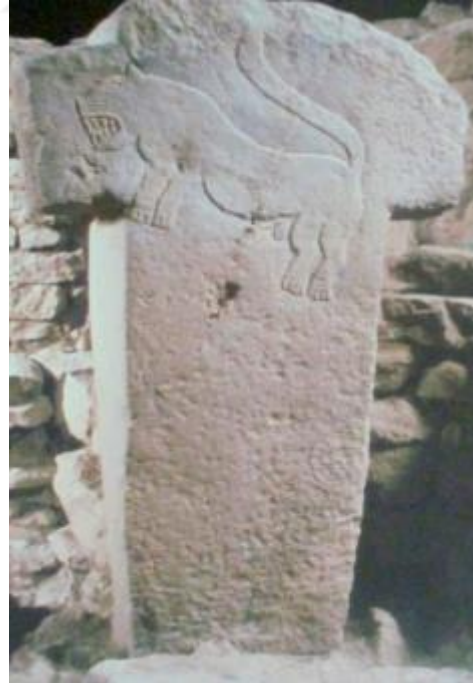
Resim 9: Göbeklitepe Kazı Alanlarının Şematik Mimarî Planı (Schmidt, 2012, Res.1).

Resim 10: Göbekli tepe D Mekânı (Schmidt, 2007a, Fig. 24).

Resim 11: Göbekli Tepe 9 nolu dikilitaş (Schmidt, 2007a, Fig. 6).

Resim 12: Göbekli Tepe aslanlı taş (Schmidt, 2007a, Fig. 10).

Resim 13: Göbeklitepe Yerleşmesinin Kurulduğu Alanın Havadan Görünümü (Dietrich, Notroff ve Schmidt, 2017: Fig.5.2)

Resim 14: Yeni Mahalle genel Görünüm (Çelik, 2007, Fig.6).

Resim 15: Urfa Heykeli (Çelik, 2007, Fig. 24).

Resim 16: Şanlıurfa Tektek Dağları Harbetsuvan (Çakmak Harabesi) Tepesi Yerleşimi (Çelik, 2016b, Res.1).

Resim 17: Harbetsuvan Tepesi, batı yamacı, dikdörtgen yapılar, (Çelik, 2016b, Res.9).

Resim 18: Harbetsuvan Tepesi K-11 açmasındaki mekânın giriş bölümü (Çelik, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 43, Res. 6).

Resim 19: Keçili Köyü Karahan Tepe doğudan görünüm, (Güler ve Çelik, 2015:res.17).

Resim 20: Harbetsuvan Tepesi K-11 açması ve giriş bölümü, (Çelik ve Uludağ, 41. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Res. 3).

Resim 21: Karahan Tepe, tepe noktadaki tümülüs kalıntıları, (Çalğan, 2015, Res. 47).

Resim 22: Karahan Tepe üstü kısmen kapalı sarnıç, (Çalğan,2015, Res. 48a,).

Resim 23: Kanallı sarnıç, (Çalğan,2015, Res. 48b,).

Resim 24: Karahan Tepe, Müze bahçesinde bulunan küçük yılan figürlü megalit, (Çalğan,2015, Res.53,).

Resim 25: Karahan Tepe, yılan derisi, (Çalğan,2015, Res.57,).

Resim 26: Karahan Tepe'nin çıkarılmaya hazır megalit örneği, (Çelik, 2005, Res. 37a.).

Resim 27: Karahan Tepe tamamlanmamış megalit örneği, (Çalğan,2015, Res.59,).

Resim 28: Akarçay Tepe kuzeybatıdan genel bir görünüm, ((Özbaşaran ve Hauptmann 2007, Fig.1).

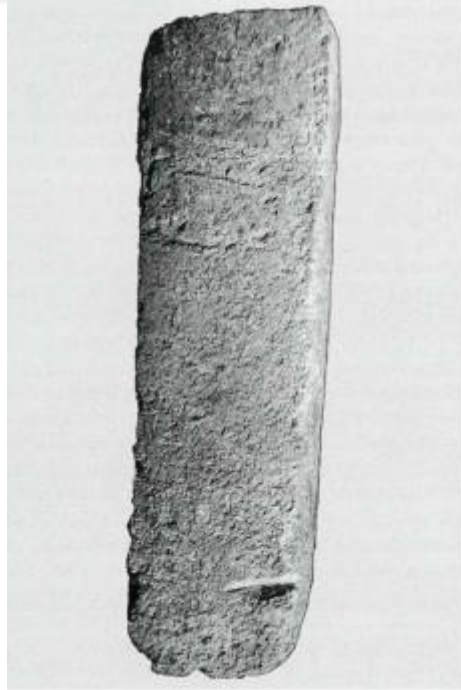
Resim 29: Akarçay Tepe Izgara Planlı N Yapısı Tabaka 11, (Özbaşaran ve Hauptmann 2007, Fig. 4).

Resim 30: Sefer Tepe genel görünüm, (M. Güler, B. Çelik, G. Güler, New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District, Anatolia, Volume: 38, 180).

Resim 31: Sefer Tepe T biçimli dikilitaş gövde parçası,

Resim 32: Sefer Tepe bir sütun, (Çelik 2006, Fig. 3).

Resim 33: Sefer Tepe’de yer alan in-situ megalit başı örneği, (Çalğan,2015, Res.33).

Resim 34: Mezra Teleilat Höyüğü’nün havadan genel bir görünümü,(Özdoğan, 2007a, Fig.1).

Resim 35: Mezra Teleilat Höyüğü'nün esas kazı alanının havadan görünümü, (Özdoğan, 2007a, Fig. 2).

Resim 36: Mezraa Teleilat 3. evre insan heykelciği, (Çalğan,2015, Res.12).

Resim 37: Mezraa-Teleilat buluntusu kemik olta kancası, (Özdoğan, 2007a, 164, Figür 7).

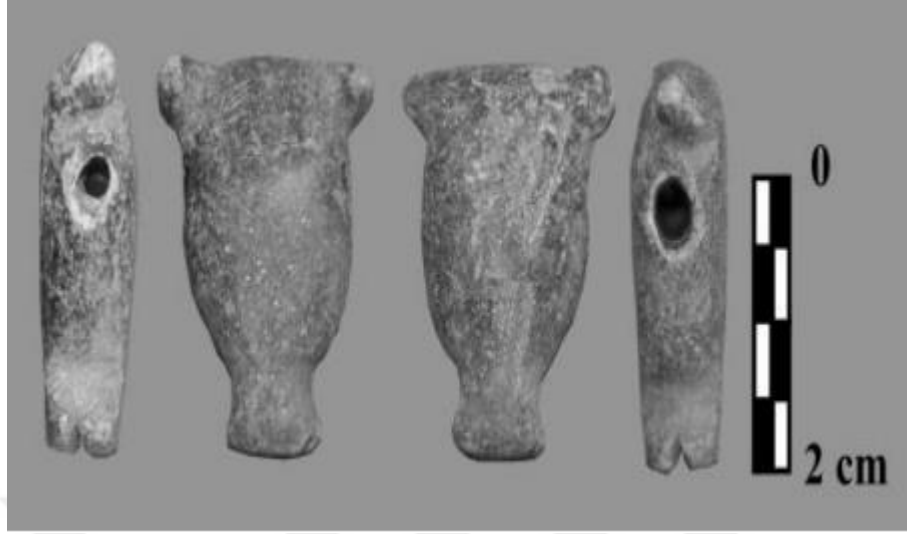
Resim 38: Höyükler topluluğu Gürcütepe'nin kuzeyden kuş bakışı görünümü resmin sol yarısında yapılar ve ağaçların yer aldığı Gürcütepe II, Resmin sağ yarısında, bir çiftlikle beraber Gürcütepe III (Hauptmann 2007b, 96).

Resim 39: MÖ 9. binyıla tarihlenen, sütunlar için olası nişleri olan bankı gösteren Sayburç'taki ortak yapı, (Sayburç proje arşivi / Antik Yayınlar Ltd.)

Resim 40: Sayburç, sekinin içine oyulmuş iki erkek figürü ve profilden işlenmiş leoparları içeren sahne (<https://aktuelarkeoloji.com.tr>).

Resim 41: Taşlı Tepe, boğa başı,(Çelik ve diğ. , 2011: 234, Res. 6).

Resim 42: Taşlı Tepe, buluntu merkezindeki tahrip edilmiş megalit parçaları,(Çalğan, 2015, Res.45c).

Resim 43: Taşlı Tepe'den köy evinin önüne getirilen megalit parçaları, (Çalğan, 2015, Res.45b).

Resim 44: Sumaklı Köyü Kurt Tepesi yerleşiminin güneyden görünümü, (Güler ve Çelik, 2015: Res.1)

Resim 45: Kurt Tepesi'nden T-biçimli dikilitaşın çıkartıldığı kaçak kazı klanı, (Çelik, 2015a: Fig.3).

Resim 46: Kurt Tepesi, Şanlıurfa Kösecik Köyü'nde Ele Geçen T-Biçimli Dikilitaşlar, (Çelik, 2015a: Fig.4).

Resim 47: Kurt Tepesi yerleşimi kravatlı ve chevron motifli dikilitaş, (Çelik, 2015a, Fig.5).

Resim 48: Hamzan Tepe çukur alanın genel görünümü (Çelik 2005, Fig. 1).

Resim 49: Hamzan Tepe T Biçimli Stel (Çelik 2005, Fig. 1).

Resim 50: Şanlıurfa Kocanizam Tepesi, kuzeyden görünümü, (Güler vd. 2012: Res. 5).

Resim 51: Şanlıurfa Kocanizam Tepesi T-biçimli dikilitaş parçası örneği, (Güler vd. 2012: Res.6).